

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GERGELY ÁGNES verse 345
MARNÓ JÁNOS versei 346
SAJÓ LÁSZLÓ versei 348
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Nyugati történet (*novella*) 350
KONRÁD GYÖRGY: Sétabot (*részlet*) 356
SZVOREN EDINA: Az Ohrwurm-jegyzetekből (*kisprózák*) 366
VONNÁK DIÁNA: Talán megúszom (*novella*) 370
TAMÁS ZSUZSA: Tövismozaik (*regényrészlet*) 376
JAN-HEINER TÜCK: Átvittek mindent, ami elsratva
(*Paul Celan [1920–1970] emlékére*) 382
KÜRTI LÁSZLÓ versei 389
GÁTI ISTVÁN verse 391

Meliorisz Béla hetvenéves

- MELIORISZ BÉLA versei 394
MEKIS D. JÁNOS: Életre hívni Eurüdikét (*Meliorisz Béla:
Vagyunk örökké*) 396

Esterházy Péter (1950–2016)

- TERÉZIA MORA: EP-t fordítani 401
THOMKA BEÁTA: Kis EP-rejtélyek 415

*

- ROMVÁRY FERENC: Vedete, vedete, non vedete niente!
(*Vészjelzés Csontváry-ügyben*) 417

- TAKÁCS GYULA**: „Azt gondolja, most több ember dönt?”
(*Balogh Robert beszélgetése*) 433

- GERESDI ISTVÁN: A bolygóval nem lehet kísérletezni
(*Sz. Koncz István beszélgetése*) 438

*

- CSONDOR SOMA: Egy képzelte közösség könyve (*Szijj Ferenc:
Igazi nevek*) 445
DÉRCZY PÉTER: Az otthonos idegenség (*Végel László: Temetetlen
múltunk*) 448

2020

APRILIS

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT TAKÁCS GYULA. Pécs díszpolgára, a rendszerváltás előtt a város és Baranya megye kulturális életének meghatározó művelődéspolitikusa, számos intézmény fejlesztője életének kilencvenegyedik évében halt meg. Takács Gyuláról a lapszámban olvasható interjú mellett honlapunkon is megemlékeztünk (*www.jelenkor.net*).

*

SÁNDOR IVÁN 90. Az író kilencvenedik születésnapján, március 11-én a budapesti Magvető Caféban köszöntötték, egyúttal bemutatták a szerző új kötetét, az *Amit a szél susog* című regényt is. Sándor Ivánnal Szegő János, a Magvető Kiadó szerkesztője beszélgetett.

*

TOLVALY ERNŐ FESTÉSZETI DÍJ 2020. A PTE Művészeti Kar tehetséges festőművész hallgatóinak támogatására létrehozott díjakat március 4-én adták át a pécsi Nádor Galériában. A hallgatók alkotásaiból összeálló kiállítást Horváth Gergő képzőművész nyitotta meg, az eseményen Koszecz Csaba elektronikus zenei médiaművész szakos hallgató zenélt. A díjazott hallgatók: *Krajcsó Csenge* (I. díj), *Szabolcsi Viktória* (II. díj), *Kovács Petra* (III. díj).

UTAK címmel nyílt meg *Keresztes Zoltán* fotókiállítása március 5-én a Pécsi Galériában. *Méhes Károly* író megnyitóbeszédét a kiállítás anyagából készített válogatással együtt honlapunkon közöltük. (A járványügyi veszélyhelyzet miatt a Pécsi Galéria bezárt.)

*

TÉRÖLELÉS. *Horváth Dénes* (1940–2019) festményeiből nyílt kiállítás március 12-én a pécsi Művészetek és Irodalom Háza Martyn Ferenc Galériájában. A kiállítást *Hegyi Csaba* képzőművész nyitotta meg, a beszéd – szintén képgalériával együtt – honlapunkon olvasható. (Az e kiállítás iránt érdeklődők a Művészetek és Irodalom Háza bezárása miatt ugyancsak digitális formában nyerhetnek képet a kiállításról.)

*

AMERIGO TOT ÉS A PÉCSI SZOBRÁSZAT. Amerigo Tot kamarakiállítása ismét látható lesz a pécsi Modern Magyar Képtárban, a megnyitón pécsi szobrászok részvételével szerveztek kerekasztal-beszélgetést március 4-én. A résztvevők *Miklya Gábor*, *Németh Pál*, *Nyári Zoltán*, *Pál Zoltán* és *Rígó István* szobrászművészek, valamint *Nagy András* esztéta, a Janus Pannonius Múzeum Képző- és iparművészeti osztályának vezetője voltak.

Szerzőink

Gergely Ágnes (1933) – költő, író, esszéista, műfordító, Budapesten él.

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.

Konrád György (1933–2019) – író, esszéista, szociológus.

Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Vonnák Diána (1990) – antropológus, író, műfordító, Londonban és Budapesten él.

Tamás Zsuzsa (1978) – költő, író, szerkesztő, Budapesten él.

Jan-Heiner Tück (1967) – katolikus teológus, a bécsi egyetem professzora, Bécsben él.

Görföl Tibor (1976) – teológus, vallásfilozófus, Pécsen él.

Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.

Gáti István (1979) – költő, műfordító, Budapesten él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Terézia Mora (1971) – író, forgatókönyvíró, műfordító, Berlinben él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Romváry Ferenc (1934) – művészettörténész, Pécsen él.

Takács Gyula (1929–2020) – tanár, művelődéspolitikus.

Balogh Robert (1972) – író, újságíró, szerkesztő, Pécsen él.

Geresdi István (1956) – fizikus, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK magyar mesterszakos hallgatója, Gutorföldén és Budapesten él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Farkas Vendel (1998) – az ELTE BTK filozófia szakos hallgatója, az Eötvös József Collegium tagja, Budapesten él.

BEDECS LÁSZLÓ: Apám megütött (*Sajó László: Volt időnk. Apám könyve*)
453

FARKAS VENDEL: A nihilista nemzedék (*Albert Camus: Előadások és
beszéd. Üzenet a száműzött magyar íróknak*) 459

KÉPEK

DÉCSI TAMÁS fotója 413

DÉS LÁSZLÓ fotója 413

LAUFER LÁSZLÓ fotói 407, 409

TÓTH LÁSZLÓ fotói 414, 416

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap
és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

GERGELY ÁGNES

Hontalanok, 57

*A beidegzett hontalanság,
mint vadállat bőrén a hajsza,
vagy mint a vér íze a szájban,
a kor csomókba gyűlt kudarca.*

*Tudták, elmenni lehetetlen.
A jövő megvan, megítélték.
Ha volt maroknyi ifjúságuk,
elfoszlott, mint a jóreménység.*

*Volt értelme innét kitörni?
Ki volt józan, és ki volt bátor?
Semmit sem ér a végelemzés.
Okulni sincs több haláltábor.*

*Halottat méltón eltemetni
nem sikerül, se itt, se másutt.
Orgona szól a templomokban.
Még tíz évig nem lesz lakásuk.*

Alíz a puszta országban

Grétának

Elfáradtam. Tudom. Keményen
 megdolgoztam ezért a tudásért.
 Mivel azonban remegek a szörnyű
 fáradtságtól, szemre idegkimerült
 vagy megfélemedett képet nyújtok
 inkább az idegen népek számára,
 akik készek a hazájukért halálra
 gürölni magukat. Egy sarokházba
 lépek be, és párosával szedem
 a lépcsőfokokat – emlékezetem
 most nem csalhat meg. A lakás azonban
 egészen másként fest, üres és vakít
 a beugró napfénytől, felcsiszolva
 a hajópadló is. Duplájára nyúlt
 meg a szoba, melynek sarkában annyit,
 de annyit dolgoztam, hogy a két kezem
 belegöbbedt. Egykori széklábaim
 közt hever most Alíz, a kölyökmacska,
 holmi alvadtvérszínű tollfészekben.
 Mit tettél, Alíz, egy erdőt faltál fel!
 Mondom sírva magamban. Mire ő
 két hátsó lábára állva, s düllesztve
 mellét szorítja bordáit mancsával,
 s így szól síri hangon: „Hát milyen ember
 vagy te, te senkiházi, mit tudsz te
 a szőverdeséséről, ha kutyával
 álmodtál és madárénekre ébredsz,
 s csakhamar visszaalszol a dalára?
 Szüntelen szunyálás neked az élet?
 A dalnak a húsát, ízét nem érzed?
 Semmit sem tudsz a fájdalomról, mely
 bennünket, macskaféléket éltet,
 s nem a kutyáitokat, akiknek le-
 rágott csont a fájdalom, aztán jön
 csak a veleje. Gondoltál bele
 már ebbe, ember?” És méltósággal
 visszaereszkedett a mellsőire,

*s oldalát dagadt bokámhoz dörgölve
kilépdelt a fényből a függőségbe,
a körfolyosó sosincs-végébe,
bal szemem könnybe lábadt, csípte
valami kór, jobb szememet a fészek
forgatta föl-le, csőr, koponya, véres
tollak elegyágya, s hogy e ragyogó
világban egyediül vagyok, én, gyáva.*

Agnus dei

a diák Peter Schreier emlékének

*Mikor zajt mondok, félnótás fülemnek
adok hangot, s bágyadt vagy túlfútott
eszemnek, mely lusta dicsérni az
eget, a kórusban elvesztem
hallgat, és ha verset írni támad
kedve, azt süket füleknek szánja,
cibálja őket a cimpájuknál
fogva, kis mócsingomnak hívva hol
az egyikéét, hol egy másikéét.
A zajongókat munkára fogja
s elnémítja. Ha eszemnél vagyok,
jól beszalonnázom, úgy táncolok, mint
egy disznó, a tyúkólat szétdőlvén,
megtollasodva levágás előtt,
majd sebzetten nekirontva a gyűlölt
kismamáknak. Ha tavaly nem vágják ki,
a szilvafa biztos kidőlt volna.
Mikor sikoltoznak, hivatásomnak
érezem, hogy eleget tettem, vizet
mertem inni az öregek romos
udvarában, tudván, amit Ibsen már
mikor világgá kürtölt, hogy a víz
már mióta mérgezett. Mivel a kút
és a pöce úgyszólván egymásba
esnek. Most mit tegyek én, ha egyszer
zene a fülemnek, amikor esik.
S a vér, amit fél óra múltán a
felpaprikázott cimpámból vesznek.
Az mit árul el a lármából nekik.*

Fogmosópohár

A közös poharat – azt is feledd el:
nem iszunk már belőle bort, vizet,
nem csókoljuk meg egymást kora reggel,
nem ér az ablakban a szürkület.

(*Anna Ahmatova: A közös poharat.*
Rab Zsuzsa ford.)

*Kék műanyag pohárban két fogkefe,
egymásnak dőlve pohár peremén,
ebbe a pohárba nem ittunk bele,
már nem is fogok; külön, te meg én.
Ha nem veled, most már lehetek bárhol,
vittem fogkefém a közös pohárból.*

*Nézünk reggel külön-külön tükörbe,
nézem, öreg, öreg vagy, s lögybölöm
számba a vizet, pohár sincs, örökre
ott maradt az is; ráncos bőrömön
nem siklik, el-elakad a borotva.
Itt, ott tükör, én itt vagyok, te ott vagy.*

*Elfordulunk tükreinktől, egymástól,
kezdődik a nap. Éjszaka újra
találkozunk, arcunkkal. Egy pohár bor,
még egy, neked altató, aludjak,
aludj. Álmomban valami kis állat
kapar, ott él a fogmosópohárban.*

Esti Kornél megírja utolsó versét (fejben)

(töredékrekonstrukció)

Réz Pál emlékének

*ha megyek se megyek
el sohase lehet
újságért pláne nem
mi van nem érdekel
de fenn
a felhők igen!
sorolnám sorukat
néma mutogat
ha tudnám színüket
aki vak meglátná
süket
hallaná
trallalá
az ítélet dallamát
az utolsó adja át!
adnám de nincs tovább
aki
néma mondja ki
világgá
elcsitul végső ekg
szelíd vagy
itt hagy
minden
ittésmostad
Isten
láttamozta
te a pokol ideleenn
magadnak is idegen*

Nyugati történet

Vadállatnak születtem.

Darabokra szaggattam az anyámat a szüléskor. Nem volt szándékos. Gondolom, a körülményekből fakadt. A kórházi szobában sok volt a vér.

Az apám, aki egyébként a foglalkozása keretén belül zsigerelt ki állatokat, nem bírta nézni.

Négy barnasör és két feles kellett hozzá, hogy lecsillapítsa benne az iszonyatot. A mi országunkban bármilyen iszonyatot le tud csillapítani az alkohol. Ez van a nép lelkébe szöve. Akkoriban még lehetett kapni alkoholt a kórházi büfékben.

„A maga felesége szül? – kérdezte a hatvanéves büfésnő. Fehér köpenyben volt, a haját hálóval fogta le.

„Igen” – suttogta apám. Már tette is ki elé a söröket és az unikumot, a hibás neonfények kattogása és a foszló salétromos falak között.

„Adjon egy ötvenest, apuka” – mondta, és megértően mosolygott.

Gondolom, azt hitte apámról, hogy mint minden férfi a történelem során, ő is túlreagálja a szülést. Komoly férfiak kezdenek el bőgni a gyerekük születésekor, ájulnak el, úgy, hogy tulajdonképpen nincsen semmilyen komplikáció.

Apám nem hitt abban, hogy egy férfi bármilyen körülmények között megengedheti magának a sírást, és nem volt ájuldozós fajta. Csak nehezen viselte a csodákat.

*

Csodák pedig történnek Kelet-Európában, de főleg Magyarországon. Ezt ő is, és az anyám is tudta. Anyám például saját tapasztalatból tudta, hogy nem minden esetben hálnak bele a csecsemők, ha az alkoholista anyjuk féldeci vilmoskörtét erőltet le a torkukon, mert nem hagyják abba a sírást. Maximum egy életre rosszul lesznek a körtepálinka szagától.

Azt is tudta, hogy nem minden nevelőintézetben felnőtt lányból lesz kurva, vagy hogy lehet úgy is érettségizni, hogy napközben ledolgozod a normát a tűgyárban.

Apám az apjától tudta, bármikor előfordulhat, hogy a Dunába lőtt szerelmed egyszer majd levelet ír neked tíz évvel később, azt tudakolva, hogy jól vagy-e. Mert a csodákat nem igazán érdeklik az olyan apróságok, hogy közben családot alapítottál, és gyereket nevelsz.

Magyarország ilyen hely. Ha ideszülettél, még megszökni sem tudsz előle. Veled utazik, bárhová is menekülsz. Ott van a csomagod alján.

Amikor már eldobtad a ruhákat, a gyerekkorod szocialista realista épületeinek beégett képét, amikor már elfelejtetted, hogy vagy azt mondták neked, hogy

„nem vagy eléggé jó kommunista”, később meg, hogy „tulajdonképpen te kommunista vagy”, amikor már a nyelvet is elengedted, és elég jól beszélsz ahhoz idegenül, hogy az idegeneknek se tűnjön fel, na akkor veszed észre, hogy minden hiába volt, mert ettől egyszerűen nem lehet megszabadulni.

Ha meg akart gyilkolni az állam, ha nem, ott hömpölyög sötéten a véredben, izzik mélyen a csontvelődben a csodákba vetett rendíthetetlen magyar hited. A zsigeri tudata annak, hogy bármikor bármi megtörténhet. Hogy az elképzelhetetlen holnap bekopoghat az ajtón.

Igen, emiatt alszol rosszul.

*

Szóval apámnak kellett az alkohol, hogy végig tudja nézni, ahogyan a negyvenkilós, fekete hajú feleségét szétszakítom a négy és fél kilómmal.

Minden véres volt. Véres volt a szülészorvos, véres az ápolónő, úszott a vérben az ágy és úszott a vérben a padló is. Tizenhat egység vért kapott az anyám, hogy túlélje a dolgot.

Az orvos valami olyasmit hümmögött, hogy „hogy az Istenben fér el ennyi vér egy ilyen kislányban?”, amikor újra- és újrakötötte a katétert. Nyolc liter még vörösborból is sok.

Anyámnak mindene vérzett. Még a hajszálerék is szétrobbantak az arcán, mire kitolt magából.

Nem kellett különösebben pofozgatnia az orvosnak a négy és fél kilós húsdarabot. Már akkor üvöltöttem, amikor kint volt a fejem.

„Fiú, és egészséges” – mondta az anyámnak, és a kezébe adott, majd mutatta a nővérnek, hogy ha vége van az érzelmes perceknek, akkor lehet vinni a múltóbe összevarrni. Nem váltott ruhát. Csak lehúzta a kezéről a gumikesztyűt, majd úgy véresen kiment a folyosóra, ahol az egyetlen bedobós telefon volt. Budapestet tárcsázta. Nem a pártházat, mert eggyel több vagy kevesebb katolikus paraszt megszületése ugyan nem izgatta túlzottan az elvtársakat, hanem Czeizel Endrét, az ország vezető genetikusát.

„Komplikáció nélkül, négy és fél kiló” – mondta a telefonba, majd hozzátette: „Én sem hiszem el, basszameg.”

*

Tizenkét hónappal korábban az anyámnak folytak a könnyei a nőgyógyász rendelőjében. Apám fogta a kezét, kásás tekintettel a távolba nézett.

A nagyapám és a nagyanyám arcát látta maga előtt, a két katolikus parasztét, akiknek majd el kell mondania, hogy bizonyos sajnálatos körülmények miatt nem lesz unokájuk.

Hogy roppantul boldog, hogy befogadták ezt a miskolci leleclányt, és kifejezetten büszke öreganyámra, hogy sikerült moderálnia magát a jelenlétében és nem felhánytorgatni a származását anyámnak, ezzel pedig elkerülni, hogy apám rágyújtsa a lakást, de most az van, hogy írmag nélkül pusztul ki a család, mert ő bizony nem fogja elhagyni ezt a nőt.

Hogy nem érdekli, hogy amit sem az uraknak, sem a nyilasoknak nem sikerült abszolválnia az elmúlt száz évben, azt most majd ő megteszi. Kellott volna több gyereket csinálni, ugye. A kihalásnál sokkal kisebb baj, ha nem marad egyben a vagyton.

Anyám a saját méhéről készült ultrahangos fényképet nézte a kivetítőn.

„Sajnos fejletlen a méhe. Alkalmatlan arra, hogy kihordjon egy gyereket” – mondta az orvos, és közben próbált olyan együttérző arcot vágni, amennyit a rossz napja engedett. Kétszer is elmutogatta, hol és miért nem tud rendesen beágyazódni a megtermékenyített petesejt, majd azt is elmondta, hogy „az orvostudomány jelenlegi állása szerint ezzel nincs mit tenni”, mert ugye „a sivatagban sem lehet virágot ültetni”, és értse meg az elvtársnő, hogy „maximum akkor lesz gyereke, ha örökbefogad egyet”.

Szótlanul mentek ki a kórházból. Vakító napsütés volt odakint, zölden üvöltött a természet. Hosszasan sétáltak az utcán hazáig. Valamelyik kapualjban anyám megállt, és az apám szemébe nézett.

„El akarsz válni?” – kérdezte.

„Nem akarok.”

„Az jó. Mert nekem lesz gyerekem.”

*

Apámnak persze fogalma sem volt arról, hogy amikor anyám eldönt valakit, az úgy lesz.

Eldöntötte például, hogy nem hal bele az alkoholmérgezésbe, hogy akár mennyit is verik a nevelőintézetben, ő bizony érettségig szerez és családjá lesz. Hogy megmutatja annak a бүdös kurvának, aki miután kitolta magából, folyamatosan meg akarta gyilkolni, hogy ezt máshogyan is lehet. Apámnak arról sem volt elképzelése, hogy tulajdonképpen ő is anyám döntése volt.

Éppen ezért nem értette, hogy három hónappal később, amikor anyámnak nem jött meg a vérzése, miért jelentette be, hogy terhes.

Értetlenül nézett, amikor az anyám üvölteni és rúgkapálni kezdett, mert az orvos elvtárs egy nagy fecskendővel a kezében „helyre akarta hozni a kishölgyet”, és beindítani a mensturációt. Ellenben szerette anyámat.

„Meg fogsz halni, ha nem engeded, hogy az orvos segítsen.”

„Nem fogja megölni a fiamat.”

„Dehát nem lehet gyerekünk.”

„Hidd el, hogy gyerekünk lesz.”

„Fogja már le a feleségét” – mondta az orvoselvtárs a kezében a fecskendővel, de aztán látta apám tekintetét, és hátralépett, mert felrémlt előtte, hogy még egy lépést tesz, és vadászbaleset fogja élni a saját rendelőjében.

„A feleségem terhes” – mondta apám.

„Az lehetetlen.”

„Legalább vizsgálja meg.”

Az orvos felsorolta az egész családi rokonságot, majd miután apám finoman jelezte, hogy ő egy őrnagyelvtársnak a fia, az pedig roppantul csúnyán venné ki magát a doktor úr karrierjében, hogy az őrnagyelvtársnak arról kellene beszámol-

nia a pártnak, megtagadták a menyének a kivizsgálását, azonnal leszólt az ultrahangra, hogy nézzék már meg, mi van ennek a szegény futóbolondnak a hasában.

Miután anyámék kimentek az irodájából, megnyugodott. Nemcsak, hogy nem haragudott rájuk, de őszintén sajnálta őket, és megértően hümmögött magában. Elvégre is, ha valamibe, hát abba teljes joggal belebolondulhat az ember ezen a világon, hogy nem lehet gyereke.

*

Az orvos saját maga ment a tanácsi lakásba, ahol anyámék laktak.

Falfehéren állt az udvaron, amikor kinyitották neki az ajtót. Egy hangot nem tudott mondani, amíg apám belé nem diktált egy konyakot. Akkor, mintha csapot nyitottak volna meg, ömleni kezdett belőle a szó.

Azt mondta, hogy bár húsz éve hajt el, tart meg, hűz ki gyerekeket, de ilyet még nem látott a praxisában. Hogy reméli, megbocsátja neki az elvtársnő, de ami itt történik, az új fejezete az orvostudománynak, és már üzent Budapestre a genetikusnak, hogy akkor lesz szíves megmagyarázni, hogyan az istenbe zöldül ki a sivatag. A genetikus pedig péntekre itt is lesz, addig is legyen kedves nem emelni, nem mozogni, nem enni fűszereset és levegőt venni is csak mértékkel, hogy el ne menjen az a gyerek.

„Ne aggódjon a doktor elvtárs. Minden rendben a fiammal” – mondta az anyám.

Az orvos pedig már nem merte megkérdezni, honnan a fenéből tudja az anyuka, hogy fia lesz, amikor a gépeken is egy folt látszik csak szívdobogással, inkább nem kérdezett semmit. Meg sem lepődött, amikor a gépek igazolták anyámat.

Bandi, a genetikus menetrendszerűen meg is érkezett pénteken. Onnantól kezdve kilenc hónapon keresztül minden héten jöttek az orvossal. Vért vettek anyámtól, vizeletet. Mérték, vizsgálták, de egyre tanácstalanabbak lettek.

A gyerek ugyanis nem ment el. Sőt, napról napra egyre nagyobb lett. Bandi még kamerát is szerzett, hogy felvegyék videóra a kismamát, aki roppantul együttműködő volt az orvostudománnyal, egészen addig a pontig, amikor azt javasolták, hogy esetleg a szülést is videóra lehetne venni.

„Az én pinám nem a nagycirkusz” – mondta anyám a felvetésre.

Egy szerdai napon folyt el a magzatvize, mosogatás közben. Még befejezte a hátralévő edényeket, majd szólt apámnak, hogy indulniuk kellene, már amennyiben szeretne megismerkedni a fiával.

*

Apámnak harminc perccel a szülés után mutattak be. Egy ápolónő mutatott be neki, vakon üvöltöttem az újszülöttszály üvegablakán keresztül. Apám nézte, nézte ezt a négy és fél kiló húst, ami majdnem megölte a feleségét, és mosolygott, mert már ő is elhitte, hogy megmarad. „Gratulálok, apuka” – mondta az orvos a folyosón, amikor összefutottak, és megrázta a kezét. „Ez igazán különleges teljesítmény volt.”

Apám a telefonhoz lépett, hosszasan keresgélte a megfelelő érmét a zsebében, majd a nagyapámékat tárcsázta, akiknek Sopron város álmos proletariátusának jelentős részével szemben volt otthon vezetékes telefonjuk.

*

„Dicsértessék a Jézus Krisztus” – mondta nagyapám, az őrnagyelvtárs a telefonba, majd hosszasan hallgatott, amikor rájött, hogy mit mondott.

Azonnal átvillant az agyán a gondolat, hogy a telefont lehallgató belsőelhárító tisztelvtárs ebben a pillanatban köpte le magát a kávéjával, verte le a vajaszemlét a tányérjáról, és ugyanezzel a mozdulattal tárcsázza is a munkásország központját, hogy éjszaka ide, partizánmúlt oda, de nyilvánvalóan kell legyen összefüggés aközött, hogy az őrnagy itt jézusozik, miközben pont ma követtek el az imperialisták újabb merényletet szorgos népünk ellen Rómában azzal, hogy felszentelték a Magyarok Nagyasszonya kápolnát. Imperialista bomlasztás történt és semmi más, hiszen mindenki tudja, hogy a magyarok nagyasszonyát Kádár Jánosné született Tamáska Máriának hívják, állítson bármit a klerikális reakció. Az őrnagy nyilván átállt.

„Nagyon boldog vagyok” – törte meg a csendet végül nagyapám.

Tényleg az volt. Már három napja hazudta rendületlenül a bakáknak a határon, hogy egészséges fiúunokája született. Folytak a könnyei a vonal másik végén, hogy mégsem hal ki a család.

„Hova mentek?” – kérdezte apámtól, majd öltözködni kezdett és elindult az Egri Borozóba, hogy véletlenül se miatta ne legyen teje a menyének, és tudjon mit enni az az unoka.

*

Az Egri Borozónak volt néhány négyzetméter lugasa, ahová összegyűltek apám barátai. Bár a borozóban főleg a töményszeszből fogyott, hála a közelben lévő Zár- és Vasalatárugyár lelkes munkásbrigádjainak, a tulajdonos, akit Egerből rángatott le a sátán a vasfüggöny mellé, úgy gondolta, hogy szarik bele, azért is megtartja a nevet.

Elvileg már tizenegykor be kellett volna zárnia, de úgy gondolta, hogy a hirtelen beesett vendégek nem viccelnek, és tényleg komolyan veszik, hogy egyenesen arányos, mennyi teje lesz a kismamának azzal, hogy mennyit bírnak meginni. Lelki szemei előtt már látta az Orion színestévé, amire spórolt, és szentül hitte, hogy a maradék pénzt az este során összeisszák az urak. Nem is kellett csalatkoznia.

„Istenverte csoda” – mondta apámnak Gege, és ledöntötte az előtte álló konyakot.

„Az.”

„Olyan, mint egy nyugati történet. Minden jól alakul a végén.”

„Az orvosra” – emelte fel a poharát az apám. Mindenki követte.

Amikor már a kórház portaszolgálatára és az eljövendő összes nőgyógyász főorvosra is megitták az áldomást, és muszáj volt bort inniuk, mert minden sört

megittak a borozóban, apámnak csak akkor tűnt fel, hogy a nagyapám a fejét a kezén pihentetve bánatosan néz a söntés felé.

„Mi baja az öregnek?” – súgta oda Gege az apámnak.

„Csak sok volt az ital” – felelte az apám. A poharát a nagyapám felé emelte, aki felállt, és mosolyogva koccintott, de amint befejezték a rítust, visszaült, és ugyanolyan bánatosan nézett a távolba tovább.

Nem az itallal volt baja az öregnek. Szlávoktól tanult inni a szlovák Tátrában. Szőröstalpú oroszok krumplihajból és kávézaccból főzött pálinkájával együtt szívta magába a marxizmus-leninizmust, mert minden nap azért mégsem lehetett náciikat ölni, és a szolid elhatározás is csak ideig-óráig pótolja a megfelelő politikai ideológiát.

Nem, a nagyapám bárkit leivott volna az asztal alá a társaságból, és ellentétben a nagy átlaggal, sosem szomorította el az alkohol, mert boldoggá tette a tudat, hogy van mit innia.

Ő a csoda miatt búsult.

Ellentétben ugyanis apámmal, anyámmal, apám barátaival és az egész pereputtyal, ő pontosan tudta, hogy mi a helyzet a kelet-európai csodákkal.

Hogy nyilván, ez egy olyan vidék, ahol folyamatosan, megszakítások nélkül történnek csodák, de ellentétben azzal a hellyel, ahová ezerkilencszáznyolcvan évvel ezelőtt az úristen leküldte megszületni a világ megváltóját, a kelet-európai csodáknak ára van.

Ezt az árat pedig valaki egészen biztosan meg fogja fizetni. Ha nem a nagyapám, úgy az apám és az anyám, és ha ők nem, hát a gyerek maga.

Az Isten ugyanis csak úgy ad a magyarnak, hogy ugyanannyit vissza is vesz valahonnan. Ezzel volt tisztában a nagyapám. Ezt pedig azért csinálja a jóisten, nehogy azt higgyük, hogy pertuban vagyunk vele.

Sétabot

Regula

Beletörődöm, hogy nem tudok pihentetően végigaludni egy éjszakát. Szünetekben asztalhoz ülhetek, írhatok-törölhetek, legyen valami haszna a hiábavaló forgolódásnak, vécére csoszogásnak. Lehetséges, hogy munkára ezek az éjfél utáni órák a legjobbak, ilyenkor nincsen tartozásom, lebomlanak rólam a kötelezettségeim, és magamtól is szabadulok egy kissé, a nappali mivoltomtól, a családitól, a szorgalmastól, ilyenkor a tükörképemnek orrot mutatok, és kirepülök magamból. Milyen legyen a regény? Legyen szigorú logikával megszerkesztve? Vagy legyen olyan, mint a világ, tele véletlennel, esetleges alakulások és találkozások sokaságával? Rögzítsen ezt-azt, ami épp az eszembe jutott, soha messzire tekintő belső parancsot el nem tűrve? Úgy repkednek, szállingóznak bennem az alkotórészeim, históriáim, mint az úrhajóban a rögzítetlen tárgyak. Az asztalon könyvcsomag, az új könyvem, aforisztikus-epigrammatikus egyoldalasok, nem regény és nem esszé, önállósított szekvenciák, egy ember körbefordul a maga világában, térben és időben. Vannak a könyvnek visszatérő témái, egyszemélyes magán-világnézetben vendégül látok másokat. A könyvemben lehet körülszaglászni, bámészkodni, körülolvasni néhány összetartozó személyes rögeszmét. Honvágyam van a kényelmes meseszöveg után, ha unom is. Mindent ráfűzni egy vagy több kitalált személyre? Miért is ne? Magam is talált tárgy vagyok. Nem állt módomban megválasztani a körülményeimet, nem az én döntésem volt Debrecen városában, Magyarország keleti síkvidékén megszületni, és nem én választottam meg a szüleimet. Soha nem hibáztattam ezeket az ismeretlen eredetű választásokat. Jó darabig nem én alakítom magamat, de már a kisgyerekeknek is van ellenálló és önálló magánakarata. Merj gyerekes lenni, és merj vénember lenni!

Az irónia áthalad a drótkerítéseken

Értesültünk róla, hogy az irónia démon, a másik hang, a mögénk állított angyaltestőr, a titkos előérzet, az óvó villanás, a láthatatlan zöld és piros lámpa, amely átsegít a döntéseken, és visszahúzza a szakadék, a nagy butaság partjáról, hogy ne csak mindig azzal a nyavalyás első számú énnel lakjunk a világban, hanem a házunkban még néhány ént megtűnjünk. Irónia nélkül nincsen kívülről rálátás a belül már túlságosan duzzadozó és patetikus szélsőségekbe hajló önösségre. Az irónia néha sebészi kés, hideg metszés, a villany felkattintása a gomolygó homályban, de ennél valami több is, kötél tánc az én és a nem én között. De ha nincs együttérzés, ha nem tudjuk megsajnálni az ember lányát és fiát, ha nincsen ben-

nünk szájalom a teremtmények iránt, ami a segítő tetszés kísérő párja, akkor nem ér az egész semmit, mert a dolog lényege az inga. Az irónia elviselhetővé teszi az életet, hogy ne legyen olyan idegesítően komoly, de nem azonos a népies cinizmussal, amely minden magasabbat kivihog. Az irónia a homogenizáció ellenszere, ennél fogva nem fér össze a vallási és más fundamentalizmusokkal. Ahol ilyenek vannak, ott az iróniát letartóztatják, vagy legalábbis készen állnak rá. Okkal teszik ezt, hiszen kísétál minden szellemi elkötelezettségből, áthalad a drótkerítéseken, nem fogad el semmilyen előírt lépést, módszert, divatot, csoportnormát. Az irónia nem fogadja el az iróniát sem csoportnormaként, és ha van valami, amire gyanakszik, az éppen a kortársi közhely. Amikor sokan mondják ugyanazt, az irónia tovább ballag. Ez már megvan, ezt már fújják, hadd fújják. Az irónia nem szégyelli a közönségest, de nem is tagadja az istenit. Az irónia az ember képessége arra, hogy változó nézőszögekből szemlélje a világot, és ezt akár a mondat szintjén is érvényesítse. Az irónia a belső dialógus, annak cáfolata, korrekciója, ellenszólama, ami az előző mondatban elhangzott, de a partnerek az én-színházban kollégák, nem helyettesíthetik egymást, nem költözhetnek külön, mind mást tud, és pillanatonként változó konfigurációban adnak hangot. Nincs egyetlen emberi állapot sem, amelynek bármiféle kellés, bármiféle korszerű rangsor trónszéket, kitüntető emelvényt biztosíthatna, hiszen mint említeni bártorkodtam, kiskorunkban is az ellen lázadtunk, amit illik érezni, művelni, gyakorolni, és tettük ezt az egész, a homályban hagyott többi, az éppen divatból kimenő védelmében. A halhatatlan kettőségek sokadalma, ez az ingamozgás a megvilágított és a megvilágítatlan, a kitüntetett és a mellőzött, a száraz és a nedves között, választás és elutasítás emelkedő spirálja, amely a négy égtájat körbefutja – ez a művészet vagyona. Nézzünk körül a könyvvásáron, s látva ezerszám leleményeinket, belénk karol kétfelől az irónia és a melankólia.

Adakozó kannibalizmus

A szeretet emberevő is tud lenni, mesterei szakadatlanul ajándékoznak, és minden percben viszonzást remélnek érte, kipécéznék valakit feltétlen szeretetük tárgyául, bálványozzák, és magasztosan, dicsekvően, szép lassan megölik. Csak tűrd el, hogy melletted ülök, egy szót sem szólok, a lélegzetemmel sem zavarlak, csak nézlek, és te szabadon tedd, amit akarsz. Akit így néznek, megbénul. Szakadatlanul magán érzi ezt a forró várakozást. Ha a szeretetnek erkölcse is volna, azt tanácsolná, hogy ne terheld túl magaddal azt, akit szeretsz. Jobb tisztelni a magányszükségletét, és inkább csak akkor lenni jelen, amikor neki van szüksége rád, de akkor is óvatosan. Leginkább akkor vagyok békében önmagammal, amikor egyedül vagyok, szeretteim körében a figyelmem szétszórta, igazodom. Másokkal együtt lenni zaklatott állapot. Szeretni valakit többnyire olyasmit jelent, hogy sokat beszélünk egymással, és elhalmozzuk szavakkal. Aki sokat járhatja a száját, az többnyire magáról beszél, és kiadósan dicsekszik. Papok, regényírók és ideggyenge karakterek erőszakolják ezt a lelkiismeret-gyöttrő szeretetkultuszt, amely képmutató kultúránk legfőbb értéke lett. Mikor az altruizmus a társadalom vezérelve, kibontakozik a tekintélyuralmi kollektívizmus.

Gyermekünk, hitvesünk, egyházunk, cégünk, pártunk, hazánk bálványozása mind mesterségesen felfokozott lelki állapot, amelyre a saját önzésünktől való félelem készlet, amelyet ostrom alatt tart a közmorál.

Arcok hemzsegek

A gyámügy esetei, mint a golyónyomok a házakon. Szavak kísérték lakcímről lakcímre: „Berúg a férjem, üt-ve, leszúrom egyszer, álmában átvágom a torkát.” Arcok hemzsegek a szemem előtt, és még mindig nem volt elég. Elfoglalt a jó búvóhelyek, zugok-sarkok keresése, ahonnan szemmel tarthattam a helyzetet. A Nagykörút meg volt terhelve a gimnáziummal, a gyámhatósággal és a népbüfék elementáris étvágyával, ahogy egymás mellett esznek az éhesek. A fordulat előtt többnyire a kívülállók, az alul levők nézőpontját használtam már csak betyárbecsületből is, és nem sok jót gondoltam azokról, akik felül vannak, de azokra is gyanakodtam, akik a vesztes játszották, és eltökélten minden játszmát elvesztettek. Ezt én nem engedhettem meg magamnak. Igazat adtam Dosztojevszkijnek: ha az emberről leszeded a félelem nehéz lábosfödélét, alatta a gomolygó becstelenséget találsz. Régi mestereket olvasok, nagyobb urakról szólnak, mint akiket ismernek, felsőbb körök beavatottjává költik át magukat. Egyik sem volt még király, vagy az írásműhöz képest csupán mellékesen. Mulatságos ellensznobéria volt, ahogy az írók belebújnak parasztok és munkások bőrébe, amikor ez lett a politikai divat. Az írónak ma könnyebb elfogadnia magát, elég figyelemre méltó, ha a maga nevében szól, ma a miniszter és a bankár is, mihelyt megöregszik, az emlékirataival bajlódik. 1989 után kiléptem a vesztes szerepből, és a felül lévők látószögébe is belenéztem. Ezek se jobbak, és az emberélet delelőjén kiváltképp türelmetlenek. Én, ha magamnál vagyok, igyekszem inkább csak kérdezni, átadom a szót, érdeklődően hümmögök, és olykor azt mondom: aha.

A nagycsalád összeállt

Nézd meg magadat szemérmetlenül, mint egy hullát, aztán szaladj álarcosbálba. A tizenkilencedik században szebben csináltuk. A huszadikban szerencsétlenebb volt az előadás. A rendező stílusa zagyva, a maszkok is csúnyák. Kizártuk egymást, bezártuk egymást, mereng a régi barát, aki engem a médiumokból kizárt. Ha nem vigyázok, rám merevedik a szerepem, mint egy gipszmaszk. Még a leginkább a kísértő maskaráját bírom. De ez az idióta szigor?! Budapest olyan város, ahol a legkedvesebbeknek is ijesztő hajlandósága van az erkölcsbíráskodásra. Bájos, ifjú hölgyek morcos-pisze nézetekkel. A temetésen harminc kézfogás. Még az árulóink is a mieink. A halál képes rá, hogy annak a szeméből nézzen rád, akit a legjobban szeretsz. Igényt tartok rá, hogy születési és halálozási dátumaim között mégiscsak történjen valami. A tudomány mai állása szerint bélsárba nem lehet szöveget verni. Hiába leplezték le a lényeglátók a jelenség mögött a végső szubsztanciát, csak az a felismerés tárult ámuló szemük elé, hogy a szar mögött is csak szar van. Aki a fekáliára tett, az nem csalódik, mert abból holnap több

lesz, mint tegnap volt. Úriember nem politizál, csak undorodik, esetleg megbetegszik. Játékfeladók, megrekedtek, rokkantak eltársalogtunk. Láttam az irigység szemvillanásait és a monstrozus önérzetek tenyésztelepét. A fölfelé tartó nép, amikor új házában disznótoros vacsorái által jelentős súlytöbbletre tesz szert, elmélkedéseiben némileg lelassul. Pontosan tudja, hogy mit nem mond ki abból, amit gondol. Az ember végül is azt gondolja, amit mond. Összehúzod magad, körömbevonás, mozdulatcsökkentés, szertelen gesztusoknak itt nincs helye. Nem voltam eléggé lokálrealista, ha az lettem volna, akkor az érdekelt volna, hogy mit lehet csinálni az állami médiumon belül, de ez valahogy nem érdekelt. Kollégáim *sub rosa* merész dolgokat engedtek meg maguknak. Odúlakó voltam, odú volt a fejem is, a nyelv is, meg a séta is a gesztenyesor alatt. Anyámat meglátogatni, gyerekeimet szünidőre várni, piacra menni Jutkával, vacsorát főzni barátoknak, egyik-másik klasszikust újraolvasni, ez mind odú volt. Emlékvilágom nem szorul stilizációra, elvégezte ezt a munkát az idő maga. Ebéd utáni álmát alussza az udvar, miért ne lennél horkoló udvari krónikás. Szigetoltalmazás, ez a mi kalandunk. Lehet igen derűs reménytelenségben is élni. Csak így maradjon, ahogy van, csak ennél rosszabb ne legyen. Meleg, nyúlós, lélekbőséges környezet. Az arc csak hús, csak az anyaga. Folytonos halálhíradó, nekrológpoézis. Itt vagyunk, hercegem, a boldogság szigetén!

Ha eljött az ideje, abbahagytam

Hálásan gondolok vissza mindazokra a helyekre, ahol nem bántottak, és a legtöbb hely ilyen. Igyekeztem mindennap megdolgozni a családom kenyeréért. Tegyek róla, hogy legyen mit adnom. Ezt el fogom mondani az unokámnak is, hozzátéve, hogy az én nagyapám csak reggel kilenctől déli tizenkettőig dolgozott, aztán már csak egy kupica szilvórium, ebéd családi körben, kávézó olvasgatás a könyvszekrényes úriszobában, a nagyapa orrán elhelyezkedő cvikkeren át, a velem átellenes fotelben. Az ő számára ezután csak a kávéház és a színház következhetett némely gyerekei és barátai társaságában. Kár, hogy nem vagyok a nagyapám. Habár Nagyváradon nagyapám idejében megbecsülték az írómessterséget, én meg ennek a kéme voltam felkelőként, disszidensként, gyámügyesként, urbanistaként is, minden lehetséges szerepemben. Vizsgáljuk meg a helyzetet, amelybe belekeveredtünk. Jött ez a fordulat nyolcvankilencben, kis időre egyike lettem az orákulumoknak, amihez némi fontoskodás is tartozik. Felállok, görcs van a lábamban, topogok, ugrálok, lefekszem, nyögök, állva jobb volt. Egy túlságosan is hosszú, álmatlan éjszaka képei. Egyetlen gyógy módom: asztalhoz ülök, és teszem, amit szoktam. Minden mondat pontoszerűen önálló, külön egység, zárt gömb. Képzeld halikrahalmazt vagy faágon, kirajzás után összetapadt méheket. Két csupasz kézzel egész társadalmukat megfoghatod és behelyezheted egy nekik előkészített, még üres kaptárba. Elillanni is jött kedvem nemegyszer, és olyan észrevétlen távozni, ahogy egy vízcsepp leválik a jégcsapról. Olvasóim szíveskedjenek az emberiség fennmaradásán munkálkodni, és igyekezzenek elviselhető lakhelyet berendezni ezen a földön mintegy tízmilliárd embernek. Nem gondolod, édesanyám, hogy az egész emberiség dimenziójában

kellene gondolkoznunk? Mire anyám: *Nem főznel egy kávét, kisleányom?* Voltak, akik megköszönték, amit írtam, mások szerint velem nem lehet szóba állni. Nem nagyon érdekelt, hogy dicsérnek-e vagy szidnak, meggondoltam, hogy mit írok. Engem a tapasztalás és az olvasmányaimnak a magam módján értelmezett szelleme tett antipolitikussá, ami nem közöny, hanem hitetlen szigort jelent a különféle nézetekkel, és nem a személyekkel szemben. A Déli pályaudvaron a taxisofőrök megismernek: *Folytassa a küzdelmét*, mondja az egyik. Úristen, milyen küzdelmemet? Ja, a háború ellen? Kezet fogunk. Tanulmányozhattam a hatalmat úgy is, mint kicsapott diák, mint állástalan szabadúszó, mint segédszerkesztő, mint gyámügyi tisztviselő, mint városkutató, mint disszidens, mint kívülálló belső emigráns, mint liberális párttanácsos, mint a Nemzetközi PEN Klub elnöke, mint egy civilmozgalom, a Demokratikus Charta kezdeményezője, majd mint az Akademie der Künste elnöke. Nem pályáztam semmiért, felhívtak, némelyiket elfogadtam, hallgattam a véletlenek sugalmazására, tettem a dolgomat, és, ha eljött az ideje, abbahagytam.

Dúdolni támadt kedvem

Ültünk a földön Párizs huszadik kerületében teák és Sidi Brahim vörösbor mellett, fű is volt, és ringlópálinka, Mirabelle. Krassó Miklós versenyre kelt minden más hanggal, asztal alá beszélt mindenkit, ha más is mondta a magáét, például Sipos Gyula vagy Eörsi Pista, nem hagyta abba, tudott pazar lélegzetvételi technikával úgy beszélni, hogy közben hallgatta is a többieket. Én alighanem álmos voltam már, mert eltérően a társaságtól, amelynek tagjai szégyentelenül bírtak délig aludni, én már reggel hétkor, de legkésőbb nyolckor kikecmeredtem az ágyból, és a tető alatt egy olvasólámpa fénykörébe zárkóztam. Ez volt a hivatalom, egy füzet, talán gyűrűs, talán spirál; még nem lármáztam az öreg írógéppel, még aludt a ház, volt egy táskányi holmim, még ki sem csomagolva. A házban lakók nevettek rajtam, hogy annyit irkállok, kacarásztak egész este törökülésben, szőnyegekkel letakart matracokon, úgy rémlik, Pink Floyd zene mellett. Én meg szidom magamat, hogy miért szállongok annyit, miért fogadom el a meghívásokat? Mert kell a honorárium, és mert szeretem azt, hogy kicsi, kényelmetlen és ideiglenes helyem van a repülőgépben. Jó, hogy már nem otthon vagyok, és még nem az úti célomon, ahova isten tudja, hogy miért mennék. Írtam egy szöveget, valaki lefordítja, majd felolvasom. Nyitott szájjal alszanak az utasok, a képernyőn valami kalandfilm merül a fényes homályba, az alig látható játékfilm színészei most borzalmasan elszörnyednek, szerencsére nem hallom őket. Üres fej, vörösbor, órák telnek el ebben az utazó bambaságban. Az Atlanti-óceán felett járunk Grönland és Izland között. Két szép, fekete nő száll ki előttem a repülőgépből drága bundában. Emberek húzkodják a csomagjukat, kezükben papírpohár és valami olvasnivaló. Az egyik íves ajkú, talányos mosolyú nő dúdolgat. Amikor New Yorkban a repülőtértől a Grand Central Stationig vivő autóbusról a Negyvenkettedik utcában leszálltam, megmagyarázhatatlan vidámság fogott el, hosszan cipeltem a táskámat, mintha könnyű lenne, pedig nem volt az. Dúdolni támadt kedvem, mintha nemrég mentem volna el innen, s most a dolgok rendje

szerint hazajöttem. Szomáliai taxisofőr vitt a szállodába, kérdezte, miről írok regényeket, ő már régóta együtt él a feleségével, és hűséges hozzá. Szép, mondom. *Yes, it's nice*, mondja ő is. Az egyetértés fokozhatatlan. Óriási és kicsi házak, emlékezetes a Broadway öntöttvas oszlopos homlokzatainak goromba szépsége a gömbfényű lámpák narancssárga megvilágításában. Felbukkan egy tűzfalon a vörös és sárga háromszögek sokemeletes freskója, és a hatalmas élelmiszerbolt, amelybe Jutka nem ment be, mert nem állhatta a padlófelmosószer szagát, és iszonyodott az áruk nagy tömegétől, inkább a koreai kis zöldségesnél, az olasz péknél és az ukrán hentesnél vásárolt.

Tökéletlenek vagyunk

A tökéletes ember olyan, mint a reklámok, a cég, a klub, a párt, az intézmény, az egyetem, az egyház, a hálózat, a kormány és a közszolgálat etc. embere. Minden intézménynek megvannak a követelményei, és megvan a mintaembere. Minden elfogadott nyelvezethez hozzátartozik egy stílus, egy viselkedési mód, amely az adott körben el van várva. Az igyekvés, hogy a kapott mintának megfeleljünk, szorongást szül, mert hátha nem felelünk meg, és a pályán bizonyára vannak nálunk tökéletesebbek is. Álcázzuk gyengeségeinket, ha érettnek kell látszanunk, akkor komoly sötétbe öltözünk. Erőlködően és nyúlósan előírászerűek vagyunk, pempósítjuk és tetszés szerinti formára gyúrnánk át jellemünket, mindig valamilyen túlzáshoz igazodó tökéletességeszmény nevében. Ha valami nincs egészen rendben, akkor rosszul van, pedig az egészen rendben és a rosszullet között húzódik az a sáv, ami az élet nagy része. A természetes halál előjeleivel szembeni ellenálló képesség gyakorlatlansága, az ember megijeszthetősége, kipróbálatlansága, a minden undokság kibírására való nevelés elmaradása: ez a gondoskodó, fejlett társadalmak hátránya. Túl hamar jelez a vészcsengő, a füstdetektor egy cigarettától is tüzet jelez. A horroripar jelzi az ijedelemtvárást, a készséget arra, hogy a felszín mögül borzalmakat várjunk kifesleni, hiszen a normatív felszín törékeny, a civilizáció kérge vékony, és alant fortyog a szegénység, a barbárság és az örület fazeka. Gyengeségünk ápolásából él a különféle ételek és italok fogyasztásától eltiltó, vagy ilyeneket javalló, étellelixíreket, tanfolyamon elsajátítható igazságokat ajánló boldogulás-kereskedelem. A lényeg mindezekben az, hogy nekünk jó legyen, hogy önmagunkért valók vagyunk, bár mondhatnánk azt is, hogy egymásért.

Láz

A ranglétrán mindig van feljebb és még feljebb, innen tudnál még magasabbra hágni, meghökkensz, hogy ez meg az lehagyott téged, te pedig rejtőzve meghalsz, és sietve elfelejtenek. Nem találtál bele a közepébe, mehatsz haza, lépj le, jó utazást! Halad a nagy vonulás, megy az egész tömeg, a jobbak csatlakoznak hozzá, benyel az áradat újabb embereket, akiket hajt, úz a törekvés, isten tudja, hova, muszáj menniük, kiáltoznak és mennek tovább, ordítóznak, lázasak, ma-

gukon kívül vannak, látomásaik vannak, eljutnak a katasztrófa sújtotta területre, romok között keresgélnek, aztán mennek tovább, mindenféle járműveken, ki tudja, miért, egy processzió magával ragad. Változtasd meg az életedet. Eszedbe jut, hogy egyszer csak felállsz, mindent otthagysz, kilépsz az eddigi életedből, futóbolond vagy, adományokból élsz, oroszul *begun*. Jöjjön a megszakítás, a vonulós elragadtatás, ahogy mennek a madarak és a halak, zarándokút biciklivel, van egy készülékük, amely jelzi, hogy hány lépést tettek meg, megállapodnak a folyónál, és belemerülnek, egy vallási irány mint influenzajárvány lépett fel, időnként vándorolni kell, összecserélni a lakhelyeket, és újra felosztani a Földet az emberek között. Ki a sivatagba, mint amikor egy börtönből kiszabadulnak a rabok, ahogy a gyerekek kijönnek az iskolából. Nem baj, ha megkevesbedünk, épp elegenden vagyunk, ne sajnáld magad, nem az élet a legmagasabb érték, hanem a részvétel a vonulásban, az emberek hirtelen megérik a zarándokút vágyát, váratlan elborulás, majd különös fény villog a szemükben, felállnak, és elháríthatatlanul mennek, nem lehet sem a férjet, sem a feleséget feltartóztatni, jönnek a falun át, táncolnak, óbégatnak, a helybeliek közül néhányan közéjük keverednek, férfiak magukkal rántanak nőket, nők férfiakat, forradalmi újraerjedés, megtérés a mennyei hajszához, megjárni a nagy zarándokutat, istenhez menekülés a halál szelleme elől, kibontakozás a lassú időből, mámorban robognak. Mi volt jó az írásnak, és mi volt rossz? Lyuk a falon két zárka között, *Hogy vagy, Tibor? – Rosszul. – Mi bajod van? – Klausztrófiám van.* Déry nem kapott papírt a börtönben. Ki írja meg a forradalmat? Aki oldalról nézi. Nem vagyok forradalmár, mondtam Genfben a forradalom tizedik évfordulóján.

A pipaárus bölcsessége

Voltak időszakok, amikor Kalligaro, talán mert éppen szerelmes volt, vagy legalábbis hite szerint az volt, és hosszan tartó viszonyba bocsátkozott, új szerelmi élményeket nem igényelt, nem akart ölek mélyére hatolni, és újra meg újra megbizonyosodni arról, hogy igen, ez lehetséges, igen, most átkarolhatod, most tedd a karjára, a vállára a kezéd, amely meleg lesz, ha ő fázik, és hűsítő, ha a nőnek melege van. Hazudd, hogy éppen ez a kis különösség, egy kiálló csont, egy vékony avagy vastag comb egyszerűen gyönyörű. Alig hihető, hogy a tulajdonosa nem szeretné hallani a dicséretét, mindenkin találsz valami bókólnivalót, mondhatod, hogy olyan szaga van, mint a libanoni szőlőnek, s bár nem tudod, hogy az milyen, de gondolod, hogy jó. *Az a fontos, hogy a szép hölgy – mondta Amin Husseini – énnálam a saját palotájában érezze magát, ahol ő az úrnő, ahol mindenki az ő kedvét lesi, ahol minden illat az ő orrának hízeleg.* Amin is bizonytalan lehet már ott, a Via Dolorosának, a szenvedés útjának nyolcadik stációjánál, az ő ifjúsági szállodájában és pipa- meg csecsebecse-árudájában, mert a fegyveresek itt is, ott is megfélemlítik a kereskedőket, akik a másik embert csábítani szeretnék és nem kényszeríteni, ezért Amin tőlem többet kér ugyanazért a pipáért, mint a másik vevőtől, csak mert észrevette, hogy a portékája tetszik nekem, és hogy a szemem világosan beszél arról, hogy crazy, bolond, lüke, eszement, elszállt, vagyis olyan ember vagyok, akivel lehet beszélni.

Egyszer megjön

Van egy ember, aki mindig ott ül a buszmegálló padján a templom mellett, és már nagyon elbűdösödött. Egy fiúról hallottam, aki nem volt hajlandó megmosakodni, és abban a ruhában maradt, amelyben akkor volt, amikor az anyja meghalt. Egyszer erővel levették róla, tiszta ruhát adtak rá, de ahhoz már nem ragaszkodott, azóta fürdik. Ahogy bennem van egy csomó ember emlékképe, úgy a faluban-városban benne vannak a most élők és a már elhaltak, benne az aktákban és a memóriákban. Egy koros férfi ül a falusi kocsmá előtt, és vár valakit. Itt kanyarodnak be a kocsik, bármerről jönnek, és itt érdeklődnek, hogy hol lakom. Megmondják. Csak az nem jön, akit várok, aki nem halt meg, csak megszüntette a nyomait. *Várok valakit*, mond a kocsmárosnének, egy vékony, érzékeny teremtsnek. A kocsmái viccelődők azt mondják, a fegyveres embert várom. Unokafivérem ötvenhatban magához vette egy halott fiú személyi igazolványát, és egy hamisítóval a saját fényképét tette bele. El akart tűnni, hogy új alakban újjászülethessen. Kérdezik, hogy kit várok, én meg egyre furcsább történeteket mondok. Egyszer csak jön egy nő a leépült, gyerekes férjével, rásziszeg, az meg játssza a bambát, vagy valóban az, ő is az, elfogadta az asszony teljhatalmát. Megismerjük egymást. Tudatom egyik felével azt gondoltam, hogy meghalt. De azt sem tartottam lehetetlennek, hogy él valahol, hogy átalakult. Gondolom, hogy ő is gondolt valamit énrólam. Budapest is minden reggel más, minthogy minden állás- és ülésponthoz hozzátartozik egy lelkiállapot, napon-ta kicserélődhetünk egy kicsit. A pinceablakból fölnézve most éppen egy mentabokrot látok; egy levelet leszakítottam, beletettem a teámba, és a feltámadó illat Jeruzsálembé vitt, a Via Dolorosára, ahol otthonosan ültem egy arab kereskedő boltjában, és ma sem értem, húsz év múltán, hogy az akkori megértés miért ne lenne folytatható. Lehet, hogy néhány rögeszme Amin fejében is megkövesedett, de mert életparti és kedvesen élvezeg, vékony férfiú volt, kevés foggal, világító tekintettel, megértettük egymást, egy közös vízipipa két csövét szívtuk a földön, párnákon ülve, és elfogadva, hogy egy Ali nevű kamasz fiú hozza a parazsat, a mentaleveles teát, és a szorosán hajtogatott perzsa dohányt, amely a vízipipához illik. Húsvéthétfő volt, rengeteg zarándok, folyton fényképeztek, hogy lám, egy pipát szívunk.

Arcátlan teremtmény

Komoly ember nem vetemedik istentagadásra, de istenhíváshoz sem folyamodik. Azt szereti, ami van, akkor is, ha jólesik, akkor is, ha beleőrül. Aki a fájdalomtól megfoszt: tolvaj. Aki azt a hasadékot, amely gondolkodás és a tárgya között van, letagadja, ostoba. Nem vagyok egy a világgal, de elszakadni sem kívánok tőle, és beleolvadni sem, hogy ne lássam a szakadékot. Esztelenség lenne kimondanom, hogy nem létezik, és látszat csupán, vagy, hogy csak egy engem szerető, legfelsőbb hatalom álarca. Higgyem azt, hogy Isten csupán incselkedik velem? És csak azért helyez ön maga és énközém terrort, szívgörccsöt, hazugságot, hogy aztán, amikor elvonja a függőnyt maga elől, annál mélyebben hajoljak meg előtte? Sem én nem akarom zárójelbe tenni a világot, sem azt nem akarom, hogy a világ tegyen zárójelbe engem. Maradjon meg a szembenézésünk, amíg vagyok.

Mozgatnám az orromat

Az Anna bárban szépen fodrászott hölgyek, barna bőr, feszes trikó. Annál az asztalnál ültek az internálótáborból szabadult idősebb képviselők, éppen csak egy szimpla kávéra telt a nyugdíjuktól. A térképrajzoló lány kicsit sikkant, aztán a nyakamba ugrik. Valaha szép volt, az évtizedek során kicsit megszurkült, iszik, dohányzik, nagy kézmozdulatokkal beszél, esetleg egy kicsit tódít is. Nemrég jöttem meg egy konferenciáról, ablakom egy tóra nézett, hatyúúk, kacsák, és a víz foltokban tükröződő homályos felülete a derengő, szürke éggel szemben. Szélmalomok között bicikliztem az erre szolgáló mezei kerékpárutakon, fenyőávaron. Ebédre őzlábgomba volt és fegyelem. Az egyik helyi nagyság megkocogtatta késsel a poharát, és csendet kért egy kis néma imára, mert ugye ez vallásos vidék, nyomatékka mosolygott. A társaságból fellopódtam a szobámba, még volt egy óráam az előadásom előtt, este a vacsoraasztalnál huszonöt ismeretlen ember között halat és bárányt ettem, amiért a halak és bárányok törvénye szerint magam is halált érdemelnék. A kollégák azt nevezik munkának, ha egymás udvariasan döfködős szószaporítását hallgatják. Nekik ez a közhasznú cselekvés: patkó alakú hosszú asztaloknál minél többet beszélni, és amíg a többiek fejtegetnek, szundikálni. Igen, ez a mostani fél óra itt az erdőben kifogástalan, prima idő, holnap meg otthon lesz nagyszerű. Amíg az ördög el nem visz, azt tehetek, amit akarok. Nehezen állok fel, hátha nem fog semmi sem az eszembe jutni. Hamarosan jön a világvége, van addig még néhány óránk. Amikor kibontom magamat a kötelességből, még mindig rabja lehetek az illendőségnek. Azt a nyugalmat várom, amikor a tó vize megáll, különben csak a rángatózás hullámozgatja. A gyermekkori ház emléke az állandóság megszakadásáról szól. Egy nap megtapasztaltam, hogy ami az enyémmel látszott, azt könnyedén elvehetik tőlem, és hogy az otthonomból fegyveresek kivezethetnek. Csak a testem az enyém, nem a holmik körülötte, de talán még a testem sem, mert az is mások hatalmába kerülhet. Csak az öntudatom lenne az enyém? Abból is ki lehet taszítani az embert, azt is felverheti a gyom. Egymásba átnyúló napokon és kerteken megyek keresztül. Háromévesen állok egy üveggömb karóra futtatott rózsa előtt, próbálom úgy szagolni, hogy a tüske ne sértse az orromat. Rendkívüli mélységű alagutak ásók a homokba, majd ráugrom. Bárhova elvisz a meseautó, amelyből a kívülálló csak egy lábosfüdölet és hangos tőfögést észlel. Álldogálok az angórannyulak ketrece előtt, megpróbálom én is mozgatni az orromat, megáll oldalt az apám, és nevet.

A homályból kiválik egy ember

A könyveim szakmák környezettanulmányai voltak, valamely cselekvési helyzet feltérképezéséből születtek. És most mi jön? Egyelőre szögre akasztom a vénülés-projektet, nehogy az enyémmel békétlenkedjem. Nem töltöm családi körben az egész napomat, mindenkinek megvan a maga világa, időnként hiányozhatok; ha szinte mindenütt vendég vagyok, miért ne lennék papaként is az? A majomszabású ember szórakozni kíván. Ahol valami érdekesség kínálkozik, nyomban odacsődül a sokaság, alaposan megnézik a szépet és a furcsát. Kétszer láttam

szétlőve a várost, benyomást keltő volt a feltápáskodás ereje, bámulom a hely szellemének újjászülető képességét. Emlékszem az elém kerülő mondatokra, kihúzókat űket valahonnan, ahol eddig is lappangtak. Az olvasás is csavargás, más-hollét, és egyben közeledés az ittlét mámorához. Az irodalom megsejtő gondolkodás, alkalmasint elképzelt, önbizonyító állítások, bennünk aludtak, és most a szöveg érintésére felébredtek. Álom önmagunkról, ahogy egy kalapboltban a hölgyek válogatnak, és a saját arcuk sejtett változatai közül az egyik megtetszik nekik, úgy bánunk a feltűnedező életpályákkal, a képzelet tükrében próbálgatjuk őket. Kísérletek vagyunk, önarcképet költünk, megkaptuk magunkat, hogy a diribdarabokból készítsünk valami egészet. Mindenki összeügyetlenkedik a maga játszmáját, amelyet számontart egy megvesztegethetetlen angyal. Az író különböző hatású képzeleti valóságok közé hívja el az olvasót, s gyógyszerkutatóként készítményének a hatásmechanizmusát vizsgálja rajta. Olyan szöveg a célja, amely zenei sorba szervezett lelkiállapotot okoz: hajnali tótükör nyugalma, rettegéslavina, fényorgona. Olyan vidéken éltem, ahol kalandorrá kellett lennem ahhoz, hogy kedvemre való mondatokat farigcsáljak. De miért is lenne a regényírás kevésbé kockázatos, mint a sziklamászás vagy a sárkányrepülés? Próbálok meghallani sok más gyerek és felnőtt beszédét, akik már nem élnek, mert megölték őket, vagy mert elhaltak útközben.

Az Ohrwurm-jegyzetekből

Így telik el egy lószagú élet

Pünkösdi vasárnapján a Ruszin fiú elővette az iskolai füzetét, és kövérkés, lágy húsú anyja orra alá dugta. Mutatta neki, hogy lószagú. Ruszinné bosszúsán rázta a fejét, két oldalról összetapsolta a füzetet, és elviharzott. Volt egy kopogós papucs, pedig a papucskok arra valók, hogy a városi lakásokban csönd legyen. Már megint a lószag, súgta odakint Ruszinnak. Férj és feleség együtt főzött: együtt hámozták a krumplit, vágták szeletekre, rakták lapra-lap a tepsibe. Sózták, borsozták. A Ruszin lánynak vendége volt. Ültek a földön, a hegyes kis sarkukon, ami jólesően a fenekükbe ékelődött. Játsoztak tanulás helyett. A Ruszin lány egyszer csak előregörnyedt, és arcát a szőnyegnek nyomva kérte az osztálytársát, hogy tegyen így ő is. Mint valami imaszőnyegen. A barátnő csak tessék-lássék csinálta, amire a Ruszin lány kérte, úgyhogy meg kellett fogni a tarkóját, és nyomni lefelé, amíg az orra szét nem lapult a tölgylevélmintás szőnyegen. A Ruszinék gyerekei egyre konokabbak és erőszakosabbak. Igen, mondta a barátnője, érzem, és az arcvonásai viszolygást mutattak. Pedig a Ruszin lány hetek óta mondja, hogyan állnak a dolgok. Alaposan kezet mostak, és mentek ebédelni. A vendéglánynak Ruszinról Ruszinnéra, Ruszinnéről a bátyra járt a tekintete. Az apa föl-szúrt a villájára egy szelet megpörkölt szelű krumplit, és a szájába tette. Aztán fölszelte a húst. Ruszinné arról kérdezte a lányokat, hogy végeztek-e már a tanulással. A Ruszin fiú ölébe húzta a terítő csücskét, markolászta, s mikor a szülei nem néztek oda, óvatosan ráhajolt, megszagolta. A Ruszin lány észrevett valamit a barátnője orrán. Megkocogtatta villával a tányérja szélét, majd a saját orrára bökve jelezte neki, hogy piros. A vendég vállat vont. Az ő orra, de Ruszinék lószagú szőnyege. Eltelt valahogy az ebéd: szóba került, hogy a szentlélek állítólag kiárad. A szülők elvonultak a nappaliba, bekapcsolták a rádiót, följebb vették a hangerőt. Szépen, fokozatosan tudják följebb és följebb srófolni a hangerőt, büszkéek erre a tudásukra, és remélik, hogy gyermekeik is megörökölték ezt a képességüket. Odaát, a konyhában a gyerekek leszédtek az asztalt. A Ruszin lány megragadta a báty karját, marokra fogta a fehér pünkösdi terítőt, és dühödten az orra alá dörgölte. Azt hiszed, nem tudom, sziszegte a Ruszin fiú. Enni is alig bírtam. Aztán fogták a terítőt, és suttymban begyömöszölték – ökölrel begyúrták – abba az áttört falú szennyestartóba, ami a koszos zokni szagát sem fogja föl, nemhogy a lószagot. Halkan rácsukták a fürdőszobaajtót. A vendéglány közben ijedten állt egyik lábáról a másikra. Ne haragudj, amiért nem hittem neked, mondta a Ruszin lánynak. Ruszinék rádiójátékot hallgattak. A szülők a fotelben ültek, finom mozdulatokkal elszívtak egy-egy szál vékony cigarettát. Az apa ujjai maguk is, mint a puha dobozos, farzsebben hordott cigaretták. A hangjáték egy vi-

szontagságos életű gyermektelen férfiről szólt, de a szülők nehezen hitték, hogy egy gyermektelen férfi élete különösképpen viszontagságos lehet. A lányok a kanapén ültek: föl húzott lábuk fedezékében egy-egy duzzadt műbársony párnának támasztották a hátukat, és nem volt véleményük, csak orruk. A Ruszin fiú mellkasán összefont kézzel, durcás arckifejezéssel, a szekrénynek dőlve hallgatta a műsort. Mit állsz ott, mint egy ló, bökte oda neki Ruszinné, mire a férj villámló tekintettel a feleségre nézett. Délután strandra mentek. Napokkal korábban eltervezték, hogy így lesz. A Ruszin lány barátnője kapott egy kétrészes kölcsönfürdőruhát, amit már a lakásban a pólója alá vett. Sárga volt, és egy picit nagyobbnak látszott benne a melle. A szülők mentek elől, útközben a szentlélek kiadásáról meg a gyermektelen férfiakról beszélgettek. Mögöttük baktatott a fiú, hóna alatt a gyékényekkel. A Ruszin lány belekarolt a barátnőjébe, és fél szemmel a szülők hátát lesve szaglászni kezdett. Most már te is lószagú vagy, súgta minden szépítés nélkül. A kasszánál családjegyet vettek. A matracárusnál mind az öten megfogdostak egy háromszemélyesnek mondott, feszesre fújt krokodilt, de aztán mentek tovább. A napozóréten Ruszinné rengő karizmokkal terítette le a gyékényeket. Már magát a szót is, hogy rengő, szeretem, gondolta Ruszin. Ásványvizet és lángosokat vettek. A gyerekek nem voltak hajlandók ráfeküdni a lószagú gyékényre, a lángosra pedig annyi fokhagymát kentek, hogy elnyomjon minden más szagot. Mentek a medencékhez, mentek a rugókra szerelt játék állatokhoz – volt ott egy nem lószagú ló –, pedig ehhez a két lány is túlkoros, nemhogy a fiú. Fölmásztak az óriáscsúszdára, aztán úsztak komoly arccal egymás farvizén. A kurva lószag, mondta Ruszin a feleségének, ahogy a gyerekek után nézett. Ruszinné azt mondta, hogy igen, igen. Kifogytak az ötletekből, tehetetlennek érezték magukat. Ruszin végül az oldalára fordult, és arcát a felesége combárnyékába igazítva elszenderedett. Estére kiázott a gyerekek bőre. Ráncosak lettek és töppedtek, mint a Ruszin nagymama, csak hát ugyanolyan lószagúak, mint strandolás előtt. Csodás nap volt, lelkendeztek a Ruszin szülők este, már a lakásban. Feledhetetlen, nem igaz? Szép volt, ahogy a fagyalittömböt kapargatták, és csokoládé bőrödött a kanálra. Bort bontottak, de valamiért elfelejtettek tölteni belőle. A talpas poharak mindenestre üresen is szépen csengenek. A vendéglány kibújt a sárga fürdőruhából, aztán eljött az idő, hogy a testvérek kikísérjék a lifthez. Nem volt jó kedvük, mert a szennyesbe gyúrt ünnepi terítő miatt kijárt még nekik egy-egy lószagú pofon. A hűvös lépcsőházban a lányok összeölelkeztek. Ne haragudj, mondta még egyszer a vendég. A testvérek visszaoldalogtak a lakásba, s mert a szüleik filmet néztek, ők is bevaccolódtak a tévé elé. Az üresen maradt borospoharak egyikébe éjfél előtt néhány perccel koppanva beleesett egy sűrű foltos címeres poloska, az Isten megváltó fia.

Barlangászok

Sikerest barlangászokról kérdezem. Valószínűleg sok idő telt el, mióta legutóbb róluk beszélhettem, mert készségesen válaszolgat. Amikor barlangászokról hallok, kezdi Sikeres, azonnal felkapom a fejem. Ha az utcán, a hírekben, a munkahelyemen barlangászokról hallok, vagy akár csak egyetlen magányos barlangászról, úgy érzem, hogy most végre meg fogok tudni valami fontosat. Ha a helyközi buszon zajosan csörömpölnek az ablaktáblák, netán vadul zakatol a vonat, én a barlangász szót már a ritmusáról, a mássalhangzó-torlódás körüli hűhóról is felismerem. Mikor pedig külföldre visz az utam, akkor az idegen nyelvek tagolatlan hangzófolyamaiból is egykönnyen kihüvelyezem, ha valaki éppen barlangászokról talált mondani valamit. A barlangászokat ugyanakkor az idegrendszerem minden esetben, így külföldön is magyarnak könyveli el, teszi hozzá szinte álmétkodva Sikeres. Ha ugyanis a földkerekség bármely pontján – és mi tagadás, mondja, én aztán sokat utazom – aktív vagy nyugdíjba vonult, engedély nélküli vagy egyleti barlangászokról esik szó, akkor én rögtön úgy gondolok rájuk, mint akik magyarok. Magyar barlangászok magyar nyugdíjjal, kérdezem Sikerest, s ő buzgón bólogat. Hagyom, hogy kedvére folytassa. Van, hogy meghallom, barlangász, és én máris úgy hegyezem a fülem, mint egy vécében, ahol valakik, akik a jelenlétemről mit sem tudnak – és ha lehajolnának, sem láthatnák a siralmas cipőmet, a bokámra eresztett nadrágomat –, éppen az én szeretteimről mondanak elítélő szavakat. Ha tehát barlangászokról hallok, akkor elháríthatatlanul sajnos arra is gondolnom kell, hogy a szeretteim „alattomos, gyáva, tudatlanságukra büszke” emberek – közben persze önkéntelenül felrántom a lábam. Sikeres ezt be is mutatja ott, a fotelében, úgyhogy együtt nevetünk: én a térdemet csapkodva, ő felhúzott lábbal. Szóval mikor megüti a fülem, barlangász, folytatja Sikeres, akkor nekem, bárhol is vagyok, a biztonság kedvéért úgy kell tennem, mintha egyáltalán nem figyelnék oda. Mintha oda se bagóznék. Ha tehát valahol valakik arról társalognak, hogy barlangászok itthon vagy más-
hol beszorultak egy föld alatti üregbe, amit vízzel telt, szűk kuszodák rekesz-
tenek el a külvilágtól, én szépen elfordítom a fejem egy semlegesnek tetsző másik irányba, ahol, mondja, szemlátomást nem csupán barlangászok, de még barlang-
ászokról beszélő emberek sincsenek, közben igyekszem még a tekintetem fóku-
szával, a lábfejem irányával is azt kifejezni, hogy engem éppen ezek a nem bar-
langász, nem barlangászokról beszélő emberek érdekelnek, vagyis tehát éppen a
barlangászoknak ez a figyelemre méltó hiánya. Ha valakik valahol – és én,
mondja Sikeres, minden nagyképűség nélkül állíthatom, hogy a barlangászokról
beszélő embereket szinte már az előtt felismerem, hogy kimondanák, barlangász
– megemlítik, hogy bajba jutott barlangászok megmentésére expedíció indult,
egy bátor, négy-öt fős csapat, amely persze maga is barlangászokból áll, akkor én
őszinte érdeklődést mutatva, a tapintat – tapintatlansággal közös – határait épp
csak hogy át nem lépve választok ki magamnak egy semmiről sem szóló másik
beszélgetést, hiszen, mondja Sikeres, ez a tettettett közöny kivételesen a tudás
záloga. Miközben Sikeres ezt állítja, talán észre sem veszi, hogy a tekintete fóku-
sza, de még a lábfeje is elfordul abból az irányból, ahol történetesen én ülök, pe-
dig hát én őt éppen barlangászokról kérdezem. Elszomorít a viselkedése.

Egyszer-másszor, panaszkolva Sikeres, olyan meggyőző erővel alakítom a szerepemet, hogy a semleges ügyekről társalgó emberek végül lefűlelnek, így aztán kedvesen, nyájasan szóba kell elegendnem ezekkel a nem barlangász, s még csak nem is barlangászokról beszélő idegenekkel, miközben igazából – vagy ahogy a barlangászok mondják, igazándiból – ölni tudnék, amiért most már nem követhetem figyelemmel azt a másikat, barlangászokról szóló beszélgetést. Van, hogy meghallom, barlangász, nekem meg ökölbe szorul a kezem, a színlelt undortól összerándulnak az arcizmaim, mintha nekem barlangászokról beszélgető emberek közelében megmaradni is emberfeletti erőfeszítembe kerülne. Bevallom, foglalja össze Sikeres bágyadtan: olykor megesik, hogy a túlon túl jól sikerült álca miatt végül egyetlen árva szót sem sikerül elcsípni abból a másik beszélgetésből azon kívül, hogy barlangász, vagy hogy barlangászok. Sikeres elhallgat. Lemondóan bólint, majd azt mondja: pedig nincs annál felemelőbb, mikor külföldi üregekből mentenek ki magyar barlangászokat, magyar üregekből külföldieket. Mindezt persze magamnak köszönhetem, szögezi le Sikeres könnyekkel a szemében, én pedig nem mondom ellent, csak együttérzőn bólogatok. Láttam már sírni is. Jól emlékszem, mi történt Sikeresrel évekkkel ezelőtt, mikor egy karsztüregben hipotermiás iskolásokat találtak. Sikeres most a lábát lóbálja, rajta a siralmas cipővel. Ebből megértem, hogy barlangászokról többet ma nem beszélhetünk. Edd meg, amit főztél, mondja magának Sikeres, és mint aki napok óta törött tagokkal fekszik egy hűvös vakágban, feltápászkodik. Mikor kikísér, azért eszembe jut valami: hogy a bizalmába avasson, izgalmasabbnak és értéke-sebbnek lásson, egyszer majd azt füllentem neki, hogy a rokonaim közt – akik igazándiból alattomos, gyáva, tudatlanságukra büszke emberek – akad egy barlangász is. Odáig persze nem mernék elmenni, hogy azt mondjam, magam is barlangász vagyok.

Talán megúszom

Hogy hol vagyok.

Egy perce még azt éreztem, hogy bekötött szájjal arccal a föld felé zuhanok, a tudóm felfújt légzsák, nem véd meg. A pániktól nincs hely kifújni a levegőt, egy pillanat, és vége, a betonba csapódom, és nem fognak kirepülni alólam a galambok. Vasízú vér, kitört fog, csontszilánk. Összerándulok, hirtelen nincs meg az egyensúly, az arcomon narancssárga fény. Úgy tűnik, elaludtam a kádban, a víz is kihűlt. Gyorsan leeresztem, a csapot forróra állítom, várom, hogy átmelegedjek. Fáj a sarkam, belerúghattam a kád szélébe.

Mellettem a padlón levetett ruhák, elkötött óvszer, levélnyi altató. Tényleg olyan, mintha össze lennék zúzva. Az erkélyajtóig jutok, csorog rólam a víz, tócsába gyűlik a padlón a lábaim között, a homlokomon jólesik az üveglap hidege. Eshetett az éjjel, még nem szikkadtak ki a betonfalak.

Mindjárt megnyugszom. Kávét előtt sokszor azt sem tudom, hol vagyok, boylongok a nyolcvan négyzetméteren, ostobán nézem a fehér falakat. Gyűlölöm ezt a lakást. Nincs rutin, ami előrelökné az időt, egyesével kell a legapróbb dologról is döntést hoznom.

Mik ezek az álmok?

Lassan tűnnek el, valami itt marad belőlük akkor is, ha eloszlanak, rám szorul a lakás.

Kávét főzök, a gép mellett zacba vegyült fehér por, egy örült pillanatig elképzelem, hogy szétválogatom, mesélem közben Laurának a hamupipókéét, hogy borsót a lencsétől, az a gyerekverzió, hátulról anyám, a tündérkeresztanya, szemmel ver. Vicceltem, nem is kokain, csak porcukor, mindjárt letörlöm.

Mint a természetvárok, olyanok szemközt a toronyházak, fölfelé liftezik a nap az ablakaikon, az erkély korlátja megtart, mégsem merek ránehezedni. Jó itt, még nincs hőség, ilyenkor él igazán a város, szemétszállítók, rakodómunkások, boltosok, utcagyerekek rajzanak ki az épületek árnyékából, hajnali futók rikítóan színes alakjai sorjáznak a parkok irányába. Fakul a lilás-narancs reggel.

Csörög a telefon. Igen, kicsim, ébren vagyok, nem keltettél fel. Nem kellene elindulnod már az oviba? Laura? Nem kellene elindulnod? Tessék? Ja, nem, nem találkoztam a cicával azóta. Majd küldök neked képeket egy másik cicáról. Jó. Puszilok mindenkit, menjél nyugodtan. Puszi, vigyázz magadra.

Hangosan beszélni egy üres lakásban utólag épp olyan, mintha magamban beszéltem volna.

Iszom a kávét, csöpög a lábam közt a víz. A csendtől bűg minden, a szellőzőrendszer, a hűtőszekrény, ha megmozdulok, felvillan a mozgásérzékelő szeme. Kívül közöny, belül tériszony. Még egy kávé, és elindulok. Laura is elindul, kis-

motor, sikítás, váltócípő. Nagyon hiányzik, de ha rá gondolok, mintha csak vázlat lenne, nem férek oda mellé a jelenetekbe. Ijesztő.

Elindul, megérkezik, csókolom, mondja, többes számban zsolozsmázza rá az óvónő, hogy nem túrjuk az orrunkat, ugye?

Ilyen magasról az éledező forgalmat és a madarakat is csak látni lehet, hallani nem. Valószínűleg némafilm, szimuláció, délibáb, a távolban lakótelepek kockacukortornyai sercegnek a melegben. Hunyorogva egész a folyó csíkjáig ellátni, a túlpárti erdősáv mögött kibukkanó toronyházakig, ahol most egymás után épülnek a lakóparkok. Bekamerázott mikrovárosok, akkor sem tudsz meg róluk semmit, ha közel mész, a sima, letisztult felületek visszaverik a tekintetedet. Ruhát keresni, elindulni. Mozdulni kell, ha időben oda akarok érni a gödörhöz.

Ezekért a sétákért akartam pályázni. Hogy végre tényleg más világba kelljen beágyazni, ne külvárosi játszótér legyen otthon, századszorra is. Kulturális központra volt a kiírás, parkosítás, emlékmű, ipari terület rehabilitációja. Ilyet otthon nem nyersz meg, a közelében sem leszel, de az isten kibaszott háta mögött bármikor, évtizedes kapaszkodás nélkül is.

Persze nem voltunk felkészülve, hogy tényleg nyerünk. Próbáltam otthonról elképzelni a várost, a környező utcák képeit néztem, házról házra a nyomort, a régi szatellitképen a leégett gyárat, igazából szürreális, hogy közöm lehet hozzá, még most is az. Otthon még üres öröm, a reptéren, a kifutópályán aztán utolért a szorongás.

Idevillan a szemközti toronyház egyik kinyíló ablakáról a fény, mintha halántékon szúrtak volna. Lehet, hogy napszúrásom van. Tényleg elindulok.

Laura óta ingázásokra szűkült a világ, ez igazán csak most látszik, innen. Egyszerre akarom az egész várost, az őrült tempóját, itt akarok lenni a közepében. A markológépek hónapok alatt egész negyedeket tépnek fel, a helyükön vasbeton vázak nőnek, a folyó mentén kávézókkal zsúfolt plázs, a hároméves fotón még bozótos kaszinórom. Tükörsima köztereken biztonsági őrök rongyos gyerekektől óvják a szökőkutakat. Tapsra megvonaglik és közönyösen stílust vált a város, mint egy modell a kifutón, egyre többen szorulnak össze a lakóparkok között a régi, belső negyedekben. Bármit eladnak, bármit megvehetsz, nyüzsg az élet, a forróságban bomló gyümölcs szaga, hűgyszag. Otthon senki vagyok, és igazából itt is, de itt minden nyüzsg, könnyebben eltelik. Bármit csinállok, nem tudja meg senki. Mekkora fasz vagyok.

Laura, nem a kicsi, az anyja, kérdezi mindennap, hogy milyen, mit lehet eddig csinálni itt. Annyit sétálok, hogy a lehuny szemhéjamon már mindig napkarikák égnek belülről. Hogy tudom neki elmondani a hőséget, ahogy a fény szét-satírozza az épületek körvonalait, kiszívja a színeket? Tízeseivel küldöm neki mindennap a fotókat, gyorsabb, mint mondani, pontosabb is. A modernista házsorok derékszögeit, a lépcsőházi körablakokat, az óváros lágyabb, rusztikusan faragott kereskedőházait. A válaszképeken otthon legóból házakat építenek.

Az óváros eleje szelíd, parkokból, kapualjakkból figyelem, ahogy sakkoznak, koldulnak, csókolóznak, telefonba ordítanak és reggeliznek.

Gondolatban muszáj odaszőni ezt az életet a majdani parkba, a vendégművészek kiállítótermeibe, a konferenciatermekbe, de képtelen vagyok. Minden sétá-

val rosszabbnak tűnik a dizájn, de már késő, felállították a táblát a látványtervvel, és nekiláttak a bontásnak. Kiszakadt a városszövet, elszállították a gyárépület maradványait, macskák hűsölnek a markológépek kanalaiban, fogy az idő.

Senki nem akarta, hogy ide építsék, fel fogják gyűjtani.

Oldalba hugyozzák.

A vegyi gyárat is felgyűjtották.

Remélem, elmúlik a napszúrás, lábon kihordható lesz. Szerencsére vizes még a hajam, fényképezőgép, papír, egy üveg víz és egy csomag fájdalomcsillapító, más nem kell semmi. Kezd melegedni a város, a levegő égeti az orromat, azonnal száraz a torkom tőle.

A háztömb előtt, a lakópark játszóterén a fiatalabbik takarítónő ül egy hintába préselve, kezében kávéspohárral. Tisztítószerekkel teli kézikocsi parkol a csúszda mellett. Mikor meglát, felugrik, mint akit rajtakaptak, de abroncsba fogja a hinta, a fenekére szorul. Érzem, hogy vigyorgok, egy pillanatra farkasszemet nézünk egymással, nem tudom eldönteni, kövér-e vagy terhes. Emlékezhetnék a nevére, mindig köszön. Görnyedten áll a hintába szorulva, egyenruhában, alsó- és felsőtete furcsa szögben, mint két körzőszár. Az egyik kezében a marokra fogott papírpohár, a szorítástól megugrott benne a kávé szintje, a másikkal igyekszik letolni a csípőjéről a fémkeretet. Idegesen jár a szeme, aztán, még mielőtt igazán kínossá nyúlna a pillanat, inkább visszaül, én vigyorgok, remélem, barátságosan.

Jó reggelt, nem is tudtam, hogy itt is lehet kávé tenni valahol, honnan van?

Kicsit megkönnyebbülve mutat a sorompó túloldalára, a kioszkból, arra a pályaudvar felé, tudja, pár száz méter. Töri a szavakat, bár nem annyira, mint én.

Nekiindulok, de nem olyan jó ám az a kávé!, repül még utánam egy mondat. A feltartott hüvelykujjamat lengetem hátra köszönetképp. Nem akartam kávé t, csak beszélgetni akartam. Sietek, de nem a pályaudvar felé, hanem a belváros irányába, át a vakító fehér, leanderes negyeden, kikerülök a reggeli újságolvasókat, sietek lefelé, az egyre kanyargósabb utcákba.

Mikor először hoztak a gödörhöz, az Orot-domb felől jöttünk, és teljesen megzavartak a sűrű kertekkel és homokkőfalakkal elrejtett luxusvillák. Aztán három utcával később a kontraszt. A hirtelen kitáruló, szegényes völgy közepén ott volt a kráter, a bezárt gyártelepről mindent elszállítottak, csak a sárgás, agyagos föld maradt, meg a munkagödör peremén három kiégett autó. Poszterek voltak az oldalukra ragasztva, halálfejekkel meg valami felirattal, a mélyedés fölött jobbra négyszintes házakból álló, sűrűn épített lakótelep, balra a Lavr-hegy kacskarinós, betonozatlan utcái. Kísérteties volt.

A volánnál ülő önkormányzati képviselő egész úton kikezdehetetlen, idézhető mondatokban beszélt, vártam, hogy mikor szólja el magát, kilóg-e majd a saját véleménye. Mikor végre kiértünk a villanegyedből, és még mindig nem szóltam semmit, kicsit lelassított, és hangnemet váltott.

A realitások talaján kell maradni. A letisztultság és helyi anyagok használata fontos szempont volt abban, hogy az ön tervét választottuk. Az épület sajnálatos módon a nagyözölás áldozatául esett, talán ön is tudja. Az előző befektető egy irodaház-komplexumot akart építeni ide, mesterséges tavakkal és fényre sötételő üveg borította tetőteraszokkal.

Megállt a kiégett autók mellett, behúzta a keziféket, és a szemembe nézett.

Hagyjuk, hogy mennyi biztonsági őr kellett volna köré. Aztán, folytatta, még mielőtt hozzányúltak volna a területhez, a befektető eltűnt, a bezárt gyár csak állt itt a napon, képzelheti, sakk-matt. Most, tizenöt év után nyilvánították végre halottnak, visszavette az állam a területet, emlékpark és művészeti központ lesz, innen kiindulva lehet majd rehabilitálni az egész gettót. Igazán éles kontraszt, nem? Olyan régi a gyár, hogy még DDT-t is gyártottak itt.

Meg sem lepne, ha nem siettek volna kivonni a forgalomból, lehetett volna mondani, mint Ugandában, hogy a hölgyek akkor ne szoptassanak, rákos és meddő meg mástól is lehetsz, nem? Míg deformált lábú értelmi fogyatékosokról képzelegtem, hozzátette, hogy a biztonsági előírásokat természetesen maximálisan figyelembe vették a terület megtisztítása során.

Természetesen, bólogattam. Mi lett a munkásokkal?

Mi lett volna, itt vannak, sok más gyár van a környéken.

Szünetet tartott, joviálisan habozott.

Azért ne jöjjön ki autó nélkül, intett körbe a fejével, látja, milyen a környék. Reméli, hogy pár év múlva ez már a leggyorsabban fejlődő városrész lesz.

Még aznap este visszajöttem, dühös voltam, pedig valószínűleg igaza volt, már a járásom is elárul, és állandó fáziskésésben vagyok. Pár nap múlva tényleg kizsebeltek, de az iratokat ott hagyták az egyik szomszéd utcában egy kukafedőn.

Azóta sem szeretek az Orot-domb felé menni, az üres terek épp olyanok, mint ez az idegen lakás, a lakásom. Megyek körbe, le a síkatorok közé, sűrűsödik a tömeg, akad a forgalom.

Lefelé nézek, hogy ne lépjek semmibe, tartson meg a tömeg, de senki ne adjon el nekem semmit. A szemem sarkában kiöntött felmosóvíz buborékjai pattognak a csatornafedőkön, a hentesnél kampóroló lógó marhaláb, egy kartondoboz mellett guggoló SIM-kártya árus. Nem rálépni a kezére. Hagyni, hogy végre hasson a fájdalomcsillapító, hogy elmúljon a fejemből a zúgás. Ha megvan a ritmus, álomszerű a séta, videoklip az egész. Valaki utánam füttyül. Már órákkal ezelőtt kipakolt mindenki, most kardamom- és kávéillat terjeng, reggeliző árusok hasán gördül le a morzsa és a szezámmag. Itt már nem is emlékeztem semmi a leanderes negyed nyugalmára, a terméskő és a múmárvány helyét repedező beton veszi át, csuklóvastagságú kábelek, nyakadba csöpögő, színesre festett léghondok.

Mindenki tudja, hol kezdődik a dzsumbuj, és hol végződnek az árusok utcái, pedig azt olvastam, hogy valaha egy telepnek épült az egész, az akkori belváros szélére, hogy a beáramló munkásoknak helyet csináljon. A Lavr-hegy akkor még üres volt, a tövébe épült a gyár, akoré a négyszintes betonházak. A terjeszkedő bazár aztán fokozatosan benőtte a csupasz, dísztelen épületek földszintjét, az erre sosem tervezett utcákba beszorult a tömeg, a bővli, a halszag, a standokra halmozott görögdinnye.

A bazáron túl, már a gyárhoz közelebb hirtelen csend üli meg az utcákat. Sosem emlékszem pontosan, hány saroknyit kell menni, míg elérem a mezsgyét, mindig váratlanul ér a váltás, baljós az üresség. Mintha olyan helyen lennék, ahova nem helyieknek tilos belépni.

Üres, kopár. Közel járok.

Innen már csak tíz perc a gyártelepig. Fáj a fejem, a vizem is elfogy lassan. Próbálok kukkolni, de csak a mesehősök néznek vissza rám az ablakokba aggattott törülközőkről. Olajszag tódul ki mindenhonnan, egy kisfiú integet egy emeleti ablakból, aztán nevetve kiköp, nem vagyok elég gyors, még fent volt a kezem a levegőben, ostoba fasz vagyok, majdnem a homlokomon landolt. Hallom bentről a nevetést, kurva anyádat, azt, ágálok nem valami méltóságteljesen. Nevetnem kellett volna, nagyvonalúan. Émelygek az egyre nagyobb melegben, lüktet a fejem, a szájpadrólásom repedősre száradt. Mintha összeverték volna.

A gödör mellett, az egyik kiégett autónak támaszkodva egy nagydarab kamaszfiú áll. Egyenesen abba az utcába néz, ahonnan jövök, rágózik és lufikat fúj. Valaki letépte a posztereket az autókról, de amúgy semmi nem változott. Kerülni akarom a tekintetét, a lábszárát nézem, szórós, egyre lejjebb kell szegni a fejemet, ahogy közeledem felé. Lehet, hogy vissza kéne fordulnom? Elképzelem, ahogy a gödörbe dob, kurvára nem kell nekik a hülye parkom a konferenciateremmel. Bárcsak beszélném a nyelvet, megmondanám neki, hogy igaza van. Senki más nincs látótávolságon belül, érzem a tekintetét, éget, kaptatok felfelé, büntudatosan, röhejesen. Persze honnan tudná, hogy ki vagyok, feszeng ő is, mikor visszanezlek rá.

Jobbra fordulok, kikerülöm, megállok a gödör peremén, és úgy csinálok, mintha tényleg dolgom lenne. Előveszem a jegyzetömböt, valamit írni próbálok. Balra a fiú a telefonján matat, nem is figyel, a nagylábujja taktust ver a rózsaszín tangapapucsban. Ő is ideges?

Aztán mégis megindul felém, a kezét a vállamra teszi, forró és nyirkos. A munkagödör rajza fölél fűzők még egy kommentárt, direkt olvashatatlan a kézírásom.

Újságíró? Ennyit kérdez, nemzetközi szó, eltéveszthetetlen, a jegyzetfüzetemre mutat.

A fejemet rázom, nem, nem, építész, az is eltéveszthetetlen szó. Csalódottnak tűnik, rágyújt, int, hogy kövessem. Megyek, nem tudom, hogy mondjak nemet. Nekiindulunk, a sókiüléseket figyelem az atlétatrikóján, a vállán a pár elszórt szórészalat. A Lavr-hegy felé tartunk, hova máshova, megkerüljük a munkagödört, és lefordulunk balra az első, betonzatlan utcán. Nyomott vagyok, üres.

Nincsenek utcatáblák. A házsorok összezárnak, fölösleges lett volna annyi helyet hagyni, hogy autók is elférjenek. A lapos háztetőkön itt-ott műanyag székeken családok ülnek, az ablakok többségét pokrócok, törülközők fedik, színesre festett szatellitantennák merednek minden házról. Nyelem a port, egyre meredebben kanyarog az utca. Végül mégis eljutok ide, még ha megver és kirabol a hegytetőn, akkor is, egyedül biztos nem merem volna feljönni. Még a tervezési fázisban napokat töltöttem azzal, hogy képet kapjak a környékről, de a Lavr-hegygel nem lehet mit kezdeni. Mintha nem is létezne, vakfolt a térképen. Múhaldfelvételeken valamit ki lehetett venni az utcákból, de akár lakatlan sziget is lehetne, zárvány, nincsenek házszámok, felfestések, közlekedési táblák. Még helyrajzi számok sem. Elfogyott a vizem. A kifehéredett égre már alig lehet felnézni, az előbb még mintha lettek volna kondenzcsíkok, de most minden hófehér. Tél. Bár lenne. Porhó szítál, hóba harapok, az orromba nyomom. Csak lenne már.

Minek megyek utána, tulajdonképpen minek járok a kurva gödörhöz egyáltalán.

Megépítik, és vége, nem én rendeltem, nem az én dolgom, hogy értelmetlen, hogy kegyetlen idetenni. Kényszerpályán fut rég az egész, itt a markológép, kipakolja a tájat, a polgármester elvágja a szalagot, taps, én semmi vagyok az egészben, egy sokadrangú városban, meglátják az útlevelemet és győztem, szin-te Zaha Hadid vagyok. Jöhetnek a rezidensek meg a vendéglődők.

Küzdenek az ereim, az agyamban nő a nyomás, levegő után kapkodok, mind-járt fölérünk a csúcsra, vajon milyen a nyomor tetejéről a kilátás.

A fiú visszanéz, valamit mond, talán biztat, nem értem.

Pár lépés múlva tényleg ott vagyunk a Lavr-hegy tetején, fennsíkká laposodik, nem vártam ilyesmit. Egy-két fa is van rajta, gumiabroncsokra fektetett deszkákból padok. Itt a vége a városnak, lefelé szemetes, sziklás hegyoldal indul, csupa gaz minden, egymásra gurult halálfejes hordók borítják a hegy lábát, mellettük autópálya tekereg. A lapos hegytető közepén hatalmas agyaggúla szárad, úgy látszik, ide hozták fel a vegyi gyár mocskát.

A telefonját tartja az arcomba, rajta nyitott szótárprogram.

Rákkeltő, mutatja, aztán kérdez valamit, valószínűleg azt, hogy értem-e, újságíró, mutat rám, bólogatok. Kutya vakarózik a halom tetején, morog ránk, más nincs itt senki. Olyan régi a gyár, hogy még DDT-t is, hogy a picsába ne érteném, az első nap óta értem.

Le kell ülnöm, repedni kezd a fény a szemhéjam belsején, az agyamban fehér tűz, az orrom is ég.

Nem tudom tovább benntartani, hatalmas lökésekkel szakad ki belőlem a hányás, rázza a testemet, napszúrásom lehet. A fiú odaugrik, hátulról tartja a homlokom, a másik kezével a mellkasomat fogja, tartja, hogy ne bukjak előre. Fokozatosan sötétedik el minden, otthon kellett volna maradni. Azt hiszi, a résztvétől vagyok rosszul, szomorúan bólogat. Újságíró.

Zuhanok, mindjárt a betonba fogok csapódni, lufivá fújt rágó pukkad az arcomba, óvszer, nem repülnek el a galambok, nem túrjuk az orrunkat, értjük?, apuka, értjük?

Rákkeltő, azért nem így kellene tényleg.

És akkor mi lesz, ha megírja az újság?

Jó, meg se szólaltam, látod, még szerencse, hogy nem is értesz egy szót sem abból, amit mondok.

Tövismozaik

Ismerem a fejfájást régről, s mára minden formáját: a féloldalit, a tompát, a lükte-tőt, az alvással elmulaszthatót és a napokig tartót, a hányingerrel járó és a vándorlót, ami megüli a szem környékét, eltanyázik a halántéknál, fogfájásnak álcázza magát. Ismerem az utófájást. És ismerem az arc fájdalmát, anya.

A temetésed előtti este migrénem volt. Becsöngettem Boros Gyuriékhoz, nincs-e fájdalomcsillapítójuk. Gyuri volt otthon, adott Algopyrint, és szóval tartott egy ideig. Mesélt a saját anyjáról is. Keresetlen őszinteséggel. Elmesélte, hogy rákos volt, és a végén már azt kívánta, inkább haljon meg, csak legyen vége a szenvedéseinek. Néha jó a halál, állapította meg. A mondat rideg volt, a hangja meleg, a szeme mosolygott. Néha jó, egy gyógyszerfüggő nem úgy, mint egy rákos betegé, de ezt nem tettem hozzá, amúgy is éppen megérkezett a felesége. Gyuri pár szóval vázolta, mi a helyzet, Dóri, a felesége nekiállt kipakolni a hűtőt: adott egy tányéron sült csirkét, paradicsomot, még zsömlét is csomagolt. A gyógyszert még ott, náluk bevettem.

A rendszeres fejfájásaim harmadik osztályban jelentkeztek. Feküdtem a kanapén, letaglózott a fájdalom, és ti a fejem fölött veszekedtetek, vajon valóban fáj-e, vagy csak szimulálok, egyáltalán: fájhat-e. Alig tudtam kinyitni a szemem, és fáj az is, hogy nem hisztek nekem. Különösképp apa. Elterül itt, mint a Nagyalföld, mondta. Éppen akkor tanultunk Magyarország tájegységeiről, vaktérképre kellett berajzolni őket, félelmetes volt maga a szó, *vaktérkép*, de a tájegységeket meg lehetett jegyezni, hat darab tájegység még megjegyezhető, és láttam is őket magam előtt, különösen a Nagyalföldet, amint elterül.

A te arcod gyerekkorod óta fáj, úgy mesélted, hatéves korod óta. Mivel a szüleid hatéves korodig külön éltek, és csak akkor költöztek össze, nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy valamiképp ez a tény váltotta ki a fájdalmakat. Te magad is hajlottál erre a magyarázatra, kiegészítve azzal, hogy biztosan apád figyelmét akartad így kivívni, apádét, az orvosprofesszorét. Érdekes, hogy sosem kérdezett rá senki, én sem: ha annyira szeretted apádat, hogyhogy mégis az összeköltözésetekkor lettél beteg, s nem addig, míg hiányzott? Akárhogy is, a figyelemfelkeltés jól sikerült. Apádtól kaptad az első fájdalomcsillapító injekciókat. A régmúlt kódébe vesző jelenetet ma is gyermeki fantáziával látom magam előtt: te kislány vagy, fekete-fehér, mosolytalan, mint a régi képeken, apádat pedig nem nagyapámként, de roppant óriásként látom, amint nem is a hatvanas évek orvosi eszközeivel, inkább századelős szerszámokkal közelít feléd. A fecskendő nem egyszer használatos, műanyag, hanem hatalmas üvegfecskendő, világ a tű, a mutatóujjat fém karikába illesztve lehet a mérget kifecskendezni.

Miért fáj az arcod? Életed nagy részét azzal töltötted, hogy okot, magyarázatot és bűnbakot találsz, s egy idő után arra mintha nem is fordítottál volna energiát, hogy

meggyógyulj. Hányszor rajzoltam neked kulcsot, hányszor színeztem arany színűre, s vágtam ki, ráírva: a gyógyulás kulcsa! Én tényleg a gyógyulás kulcsát akartam átnyújtani neked, míg te, gondolom, csak sárgára színezett, elnagyolt gyerekkrajzokat láttál, ügyetlen mozdulatokkal, szálkásan kivágott rajzkulcsokat.

Idővel a történeteid egyre vadabbak lettek, és hogy ezt a kontár lélekgyógyászok váltották-e ki belőled, vagy az állandó gyógyszerfogyasztás miatt romló szellemi állapotod, nem tudhatom. Mindig kárhoztattad Nanát a dohányzása miatt, mert tapintatlanul, kérdés nélkül gyújtott rá, és nem vette figyelembe, hogy neked megfájdul a fejed, az arcod a füstben.

Amúgy évekig hittem én is a mesében a rideg, kegyetlen anyáról és a roppant szellemi magasságokat képviselő apáról, akik között magányos gyerekként sínylődtél, de ma már nem hiszek benne. Lehet, hogy igaz volt, de letettem arról, hogy megértem, hogy megértelek, mert már látom, minden történet mögött van még egy történet, igazság viszont nincsen. Annyit tudok, hogy ha lehet, nem akarok mindent a gyerekkorommal magyarázni, veled, a gyógyszerfüggő anyával, mert a saját józanságom, amin nem is azt értem, hogy nem vagyok a különböző szerek rabja, hanem azt, hogy nem mérgez meg a gyűlölet, fontosabb. És fontosabb a saját anyaságom, amit, már látom, nem tudok úgy csinálni, hogy azzal így vagy úgy ne okoznék sérüléseket, és a gyerekeimnek később ne volna mit a szememre vetniük. Csak az vigasztal néha, hogy egyszer ők is rájönnek majd ugyanerre, és azt is tudni fogják, bárhogyan is néznek majd rám kamaszszemmel, hogy mindig szeretni fogom őket, vagyis, ha majd felnőtt fejjel visszaneznek, hogy mindig szerettem őket, legörültebb kamaszkorukban is. Ahogyan talán te is engem.

Nana halála után találtam egy kis füzetet. Alig egy kisarasznyi magas, tíz centi széles lehet, egyszerű kockás füzet, fém spirál gerinccel, nem gondolná az ember, hogy napló. A keresztniveiddel kezdődik, Katalin Gabriella, mert kettő volt, bár a másodikat sosem használtad, és hivatalos iratban sem találtam soha. Gabriella nem létezett. 1954. április 19-én születél, a bejegyzés szerint húsvéthétfőn, reggel 8 óra után öt perccel. A 3,25 kilóddal és az 51 centimétereddal indít a füzet, és az az utolsó bejegyzés, hogy 1970. április 18-án, a tizenhatodik születésnapodon (Nana így írta: „16-ik” születésnapon) bulit tartottál, amelyen tizenketten voltak. Nana jellegzetes kézírása, két-háromsoros bejegyzések, zömében ceruzával.

Hiába keresem, nem találok a kegyetlen anyát. Találok korai betegségeket, Leiner-kórt és középfülgyulladás, találok Dr. Márialigeti Tivadart és dr. Hindt Sándor fülészt, megtalálom az első cipőcskét, 19-es, barna, megvannak az első szavak és az első bilibe kakilás, fel-felbukkan Apus, és lám, egy közös nevetés. Öt hónaposan kibújt a két alsó fogad, és 6 kiló voltál. Egyévesen *apát* és *mamát* mondasz, a tükröt *tütőnek*, a cipőt *epőnek*. Másfél évesen a bőrod már teljesen rendbe jött, „csak a két pofikán érdekesebb a bőr, és a bal hónalján van még borsónyi sebes rész”.

1955 májusában egyedül jársz, lehetőleg a bútorok mellett, feltartott kezekkel. „A bili állandó és rendszeres használatba került.” Ez év szeptemberében Nana feljegyez 24 szót a szókincsedből. Kapsz egy kis vasalót, „éjjel-nappal vasal, ez a legjobb játék, vasalni!”, majd Lukács proff., Berde proff., következetesen két f-fel, tüdőgyulladás. 1956. június: „Klastrompusztán nyaraltunk, bőszen mászta velünk a hegyeket.” 1956. július: számárköhögés. 1956 októberében „nehezen bírja a forradalmi ütemzajt, de örül, hogy Marciék hozzánk költöztek”. 1958. március-

április: kanyaró. 1959. február 18-án két alsó fogad nagyon mozgott, Apus kihúzta őket. 1960. június 25-én Nana beírat az iskolába, „Beíratam a suliba!”, írja, „Rettenetes!”, teszi hozzá, és pontosan tudom, mit érzett akkor, nemrég írtam be Annát. Vajon neked is rettenetes volt, amikor engem beíratál?

Nem emlékszem az iskolai beiratkozásra, talán ott sem voltam, viszont emlékszem egy nevezetes be nem iratkozásra, a zeneiskolába. Már egy éve általános iskolába jártam, és mellé szolfézásra is. Teri néni szerint olyan volt a hangom, hogy operaénekes válhatott volna belőlem. De én olyan szerettem volna lenni, mint kedvenc nagynéném, s mivel Lili fuvolázott, én is fuvolázni szerettem volna. A hangszeres beiratkozást azonban megelőzte valamiféle meghallgatás, ezért makacsul állítottam, hogy nem akarok hangszer tanulni, abba akarom hagyni a szolfézszt is. Előttem a kép: állunk az utcán, nekem potyognak a könnyeim, sírok, zokogok, te szintén sírsz, és azt mondd, nem lehetsz ilyen hülye.

Ilyen hülye voltam. Ne haragudj. Végül nem íratál be, és ezt nem könyveltem el győzelemként: kudarc volt, vereség, elvágtam magam mind a fuvola-, mind az énektanulástól, pedig valahol mélyen mégiscsak szerettem volna fuvolaművész és operaénekes is lenni. Egyúttal a kapcsolatunk kudarcra is volt ez, mert szerettem volna, ha tudsz a titkos vágyaimról, és ha valahogy mégis ráveszel, hogy jelentkezünk a képzésekre. A szorongásaim mélységéről nemigen lehetett fogalmatok.

Később sem volt. Miközben a te fájdalmaidra új és új elméleteket gyártottatok, okát, gyógyszerelését tekintve bújtátok a szakirodalmat, és egyre-másra vetettétek bizalmatokat új és új doktorokba, az én fejfájásaimmal kapcsolatban nem jöttek rá arra, hogy migrénjeim összefüggésben állhatnak állandó székrekedéssel, székrekedésem pedig azzal az egyszerű ténnyel, hogy nem fogyasztok elég folyadékot és rostot. Kétségtelenül nem véletlen, hogy éppen harmadik osztályban váltak mindennaposá a fejfájásaim, akkor, amikor új tanító néni karmai közé kerültünk, aki ma már elképzelhetetlen eszközökkel élt a tanterem falai között.

Pedig engem még szeretett is. Koppány Évának hívták, de csak úgy emlegette magát: az öreg Koppány. Hosszú, fekete haja volt, szigorú kontyba tűzve. A „hajdanvolt szépasszony”, mondta rá egyszer Szonja néni, a rajztanár: megdöbbenett ez a megállapítás. Ki merészel így beszélni róla? Nemcsak a belém plántált félelem miatt botránkoztam meg, hanem mert valahol a szívem legmélyén mindig is szeretni akartam Éva nénit, és néha úgy éreztem, kettős játékot űzök, amikor arról beszélek, hogy milyen szemét, noha a kicsikart vallomások, mármint amiket a gyerekekből csikart ki, belőlem, konkrétan, szintén mind hamisak voltak. Ugye apád tűzbe tenné értem a kezét, kérdezte egyszer, és azt kellett mondanom, hogy igen. Azt hiszem, tetszett neki apa.

Egyszer azt mondta, mától minden felszerelést be kell hordanunk minden nap, mert a továbbiakban ő dönti el, mikor milyen óra lesz, az órarendről feledkezzünk el. Én egészen komolyan vettem ezt a parancsot, és dugig volt az iskolatászkám. Rettenetes nehéz volt, mégsem mertem otthon hagyni a rajztáblát, a háromemeletes festékkészletet, az ecseteket, hiszen bármikor lehet rajzóra is, és reméltem is, hogy lesz. Persze rajzóra, az sosem volt. Az ecsetekhez vizesedényt is hordtam, ezt apa nem bírta tovább nézni, és egy kiürült üdítős papírdoboznak levágta az alját, így létrehozott egy edénykét, amit össze is lehetett hajtani. Engem szörnyen bosszantott ez a szabálytalan megoldás; apa büszke volt, milyen praktikus.

De a fejem nem ettől fáj. Sokkal inkább attól, hogy Éva néni állította, a körnek négy derékszöge van, ezt nekünk is fújnunk kellett, és egy kört kivágva kellett demonstrálnunk. Ha négyrét hajtottuk a korongot, valóban négy derékszöget kaptunk, be is kellett rajzolni a derékszöget jelző pontot a kilencvenfokos szöget bezáró két szár közé. Amikor ezt otthon elmeséltem, megmutattam, apa nem hitt a szemének, és határozottan kijelentette, hogy ez baromság – így aztán az iskolában a körnek négy derékszöge volt, otthon pedig nem volt neki egy se. Az otthoni kör tűnt hihetőbbnek. A járókelőket Éva néni két l-lel írta, *járókellők*. Olyanokat kérdezett, hogy a te szüleid, ugye, sohasem veszekednek, vájkált a gyerekek családi ügyeiben, és szívesen fenyegetőzött azzal, hogy intézetbe juttatja a rosszat, hiszen ő a gyermekvédelmis.

Úgy védte a gyermekeket, hogy volt csizmafelelőse is, mindig a legszegényebbek, a Jóskák és a Gyurkák, mert akit Józsefnek vagy Györgynek hívnak, akinek hat testvére van, akinek bűzlik a boka felett harangozó nadrágja, az külön padban ül, az csak egy évet jár velünk, az csizmafelelős. Az reggel leveheti Éva néni lábáról a csizmát, és feladhatja a papucsot, majd a csizmát elviheti Éva néni szekrényébe; később leveheti a papucsot, azt a jó kis fatalpú, magas sarkú papucsot, amivel fenyíteni is lehet, és feladhatja Éva néni lábára a csizmát. Éva néni gyakran fáj a gyomra, miattunk, gyermekek miatt, állítólag mondta is neki az orvos, hogy tanárnő, maga állva reggelizik! Éva néni megpróbált ülni reggelizni, hogy ne fájjon a gyomra, de még akkor is fáj néha a feje, ilyenkor felkiáltott: migrin! Migrinnek hívta, és azt hitte, nem tudjuk elképzelni, pedig én pontosan tudtam, milyen az, csak mi otthon migrénnek hívtuk.

A féldoldali fejfájást migrénnek hívtuk, tudtam a kísérő tüneteit, a fényérzékenységet, a hányingert, és úgy tudtam mesélni anyukám betegségéről is, amely hasonlít a trigeminus neuralgiához, vagyis az arc hármasszagos idegének megbetegedéséhez, de nem az, mivel a trigeminus rövid ideig fáj, nyilall, míg anyukám arca olykor órákon, sőt napokon keresztül fáj változó intenzitással, úgy tudtam mindezt elmondani, hogy a felnőttek nem is tudták, csodálkozzanak-e, vagy fakadjanak sírva. Meglepő, hogy mindemellett mennyire nem ismertem a testem, még fiatal felnőtt koromban sem, míg Zoltánnal össze nem költöztünk, és még utána is mennyi időbe telt kitanulni önmagam: és itt most nem a szexualitásra gondolok, hanem például arra, hogy milyen hatással van az emésztésemre, ha egy pohár joghurttal indítom a napot. Zoltán igyekezett megértőnek mutatkozni azokban a kérdésekben, amelyekről én egyáltalán nem szerettem volna beszélni, se vele, se mással, és az az igazság, függetlenül attól, hogy például a joghurtfogyasztás ötletét neki köszönhetem, öröm volt, amikor elköltözött, s reggelente nem kellett kivárnom, míg százszázalékos biztonsággal egyedül lehetek a fürdőszobában, de még a környéken sem sertepertél, és akkor ülök le a végére, amikor akarok.

1961. február 4.: az első bizonyítvány, írja Nana. Bizonyára féléves. Csak írásból négyes, a többi ötös. Itt jegyzi fel a tanító néni nevét: Erős Gusztávné, Blanka. „Suliban jó, itthon mostanában szörnyen viselkedik.” Fej- vagy arcfájásról nem esik szó.

Amikor a gyermekeim először panaszkodtak fejfájásra, én sem hittem nekik. Először az merült fel bennem, hogy annyit hallották tőlem, hogy talán csak próbát tesznek. Meggörbíti a teret egy ilyen kijelentés. Mint egy fekete lyukba, úgy

szédültem bele, olyan erőtllenül. Nem is tudom, mi volt benne a rémisztő, a saját fejfájásom mímelését viszontlátni, vagy esetleg a te gyerekkori fájdalomadra ismerni benne? Még rosszabb volt, amikor kiderült, hogy semmi mímelés, semmi szimulálás: a nagyobbak akkor fáj, ha észrevétlenül szökött fel a láza, a kisebbnek általában a gyomrára mennek a betegségek, és ha fejfájásra panaszkodik, résen kell lenni, nem fog-e hamarosan hányni is. Nem volt sok efféle alkalom, egy-kettő csupán, de arra elég, hogy megtanuljam: igazat mondanak.

Annára mégis gyanakodva nézek, ha panaszkodni kezd. Ő már megtanult kibúvókat keresni, olykor már szeretne élni azokkal az előnyökkel, amik egy ápolásra szoruló gyereknek járnak. Egy jó szó, egy kis anyai simogatás, mese az ágyban, extra tea, extra szeretet. Gyanakodva nézem, és intenem kell magam, ne lássam bele arcába az arcod, hamisan megcsillanó szemében ne a te szenvedésre éhes, beteg lelkedet lássam, az örök felmentésért ácsingózót, az örök szeretetért kuncsorgót, a neméranévem anyát. Ő csak egy gyerek.

De magamnak is nehezen bocsátok meg a fejfájásokért, és hogy ismerem az arc fájdalmát, nem árulom el senkinek. Apa és Luca semmiképp nem tudhatnak róla. Láttam egyszer egy képet egy magazinban. Lehet, hogy tudományos folyóirat volt. Lehet, hogy németről fordítottál belőle, hiszen egy időben orvosi és gyógyszerészeti cikkeket fordítottatok apával. Megfordultak otthon német *Burdák* is, majdnem olyan titokzatosak, mint a folyóirataitok. Hogy például a nagy szemű nőt melyikben láttam, nem tudom, mert piros alkalmi ruha volt rajta, és szőke haja alkalmi kontyba volt feltűzve, még smink is volt az arcán, a szempilláin szempillafesték, de az orrán szemüveg ült, és a szemüvegben akkorának látszóttak a szemei, hogy az gyerekéssel felfoghatatlan volt. Százszor megnéztem azt a képet, és százszor próbáltam megfejteni a titkot, mi baja lehet, de a német szöveg, a kép alatti német szavak lehetetlenné tették.

De nem is erről a képről akartam beszélni, hanem egy másikról, egy koponyáról, aminek az egyik felső fogából indulva járat vezetett egyenesen fölfelé, szüette járat. Tudom, hogy a fogszuvasodást valójában baktérium okozza, de képzeld el, a kezeletlen fogszuvasodás nemcsak a fogat lyukasztotta ki, hanem egyre följebb és följebb hatolt, rágta-lyukasztotta a csontot, kis híján elért a szemüregig, így élt és így halt meg az az ember, akinek a koponyáját megtalálták. Ez a kín elképzelhetetlen. Ez a kín jutott eszembe, amikor először fáj az arcom, a kín, ahogy a szű egyre följebb eszi magát a csontban, és nincs segítség. Megpróbálom, mint egy matematikai műveletben, kivonni a fájdalomból a kétségbeesést, hogy úristen, most azt érzem, amit az anyám, és azt is, hogy úristen, most olyan vagyok, mint az anyám, ami az előző érzés négyzete. Ha sikerülne, akkor maradna a kín, annak a szegény kőkorszaki koponyának a kínja, de nem sikerül, sajnállak és szánlak, anya, kétségbe vagyok esve.

Harmincöt éves koromban találtak egy lyukas fogat a számban, baloldalt volt, a felső fogsoromban, de a szuvasodás nem indult el fölfelé, szépen betömtek, hétköznapi eset. Engem megviselt, mégiscsak az első lyukas fogam volt. A fájdalom maradt, visszamentem még párszor, mondták, itt már nincs semmi, esetleg a lassan visszahúzódó íny és az emiatt védtelenül maradt fognyak okozhat érzékenységet, és az sugározhat bárhová, mossak fogat speciális, érzékenységgel elleni fogkrémmel, és tűrjem.

Nem mentem többet fogorvoshoz. Amikor Annával sűrűn kellett fül-orr-gégészetre járni, egyszer megkértem az orvost, nézzen már meg engem is, nincs nagy baj, csak néha fáj a bal arcom. Nem is tudom, minek drukkoltam, találjon vagy ne találjon valamit, de az orvos azt mondta, orrsövényferdülés, meg kellene műteni, mert negyvenéves kor után már ki tudja, hogyan törik az a csont. Ettől kis híján leájultam a székről, elképzeltem, ahogy az orrom csontja összevissza törik, és tudtam, hogy én ezt sosem fogom megműttetni. Azóta kitanultam ezt is, ezt az arcfájásdolgot, télen rosszabb, nyáron meg is feledkezem róla. Néha a migrénből is arcfájás lesz, az ritka. De ha a féloldali fejfájástól a szemem alig tudom kinyitni, mégis előfordul. Fejfájásra jó a hideg borogatás, arcfájásra meleg párna kell. Külön melegíteni nem merem, nehogy vérbőséget okozzon, attól lüktet. Sercli rágása: jó. Erős fogmosás: jó. Elektromos fogkefével még jobb.

Migrén esetén hányás: nem jó, de mintha kijönnének belőlem a mérgek, utána lassan jobb lesz. Az arcfájás néha napokig nem lesz jobb, be lehet kapkodni a gyógyszereket egymás után, nem érnek semmit. Meg kell őriznem az önuralmam, az arcfájás alattomos, van egy alaptónus, ami nem lehetetleníti el a létezést, csak megnehezíti. Ebédet főzöl, fáj, elmész a gyerekért, fáj, valaki hozzád szól, fáj, és az ebédnek sikerülnie kell, a gyerekek haza kell érni, a kérdezőnek válaszolni kell, látszólag nem nehéz. Arra kell figyelni, ne légy tőle ingerült. Noha kibújnál a bőrdőből, ne bújj ki. És ne mondd senkinek. Nem vagy olyan, mint az anyád.

Nem vagyok olyan, mint te, anya.

ÁTVITTEK MINDENT, AMI ELSIRATVA

Paul Celan (1920–1970) emlékére

I.

Paul Celan költészetének forrásánál mások szenvedésének emlékezete, a felejtés és a marginalizálás ellen indított harc, az emlékezetvesztés és az olcsó megbékélés ellen szított csendes lázadás rejlik. „Ha lenne olyan veszteségtapasztalat, egyetlen olyan veszteség, amely örökre vigasztalhatatlan lenne számomra, és minden más veszteséget egyesítene magában, azt mondanám, hogy az *emlékezetvesztés* az. Az írás gyökerénél húzóódó fájdalom az én esetemben az emlékezetvesztés miatt érzett fájdalom, nemcsak a felejtés és az amnézia, hanem a nyomok eltörlése miatti fájdalom.”¹ Jacques Derrida szavai egészen pontosan körülírják Paul Celan költészetének eredetvidékét, hiszen Celannak ebben az értelemben is az a célja, hogy „végtelennek mondja a merő halandóságot és hiábavalóságot”.² Hogy mennyire nehéz a halottakkal és az elnémultakkal vállalt emlékezeti szolidaritás, hogy mennyire törekeny és kikezdhető a nyomok eltörlése ellen kezdeményezett költői ellenállás, azt Celan nagyon fájdalmasan volt kénytelen átélni, hiszen szüleit és számos zsidó barátját elveszítette a II. világháború idején. A „civilizációs törésként” (Dan Diner) felfogható Auschwitzhoz Celan végül már csak megtört nyelvet tudott rendelni, olyat, amely kései műveiben egyre tömörebb és szálkásabb lesz, míg a költő 1970 áprilisában, kereken ötven éve elkövetett öngyilkosságával véglegesen össze nem roppant és el nem némult.

II.

A zsidók szenvedéstörténete azonban arra is alkalmat kínál Celannak, hogy figyelmet szenteljen a zsidóság vallási hagyományainak. Költeményeiben felfedezhetők a zsidó misztika nyomai, de a Megfeszített passiójára tett utalások is – olyan tényezők, amelyeket nem pusztán csak átvett a hagyományból, hanem átirít és poétikai eszközökkel el is távolított eredetüktől. A *Tenebrae* című költeményben például merészen egymásba fonja a Megfeszített passióját és a zsidó áldozatok szenvedését, a *Zsoltárban* a „senkit” magasztalja, akit egyidejűleg azonban egyes szám második személyben szólít meg. Ám költészetében nemcsak a komor történelmi tapasztalatok sötét tónusa kap teret, hanem a fényhez való váratlan áttörés is érvényesül. A remény (ha a teljes megtörtség mellett lehet egyáltalán reményről beszélni) a „talán” jegyében áll Celannál. A *Zürich, A Gólyához* című versben pontosan kifejeződik az a bizonytalanság és ingatlanság, amely semmiképpen sem téveszthető össze irányvesztéssel. Az 1963-ban a *Niemandrose* [Senki rózsája] című kötetben megjelent vers ahhoz kapcsolódik, hogy 1960. május 26-án Celan találkozott és beszélgetést folytatott Nelly Sachsszal.³

¹ Jacques Derrida: *Auslassungspunkte. Gespräche*. Szerk. P. Engelmann. Wien, 1998, 154. (francia eredeti: *Points de suspension. Entretiens*. Galilée, Paris, 1992)

² Paul Celan: *Gesammelte Werke*. 3. kötet. Frankfurt a. M., 1983, 200.

³ Paul Celan: *Gesammelte Werke*. 1. kötet. Frankfurt a. M., 1983, 214. Az életrajzi háttérrel lásd Ruth Dinesen: *Nelly Sachs. Eine Biographie*. Frankfurt a. M., 1992, 283. skk.

Zürich, A Gólyához

Nelly Sachsnek

*Túl sokról beszélünk, túl
kevésről. Rólad és arról,
ami benned nem te vagy, a sötétről,
mely a derűn át jön,
a zsidóról,
a te istenedről.*

*Ö-
róla.
A mennybemenetel napján
a dóm megállt a túlsó parton,
és aranya átkelt a vizen.*

*A te istenedről beszélünk, én
ellene szóltam, engedtem a szívet
remélni:
legmagasabb, körülsóhajtott,
perlő szavában –*

*És rám néztél, túl rajtam,
hallottam szavad,
szememhez ért
a szád:*

*Nem tudhatjuk, érted,
nem tudhatjuk,
mi
igaz.⁴*

A költemény konkrét találkozást idéz fel, amelynek valódiságát mind az ajánlás (Nelly Sachsnek), mind pedig az időpont (mennybemenetel napja) és a helyszín (A Gólyához címzett zürichi hotel a Limmat partján) rögzítése kiemeli. Nelly Sachs azért repült Stockholmból Zürichbe, hogy a városból eljusson a Bodentónál fekvő Meersburgba, ahol átvehette az Annette-von-Droste-Hülshoff-díjat. Feleségével, Gisèle Celan-Lestrange-zsal és Eric nevű fiával Celan elment a reptérre a svéd költőnéért. A Gólyához címzett hotelben, amelynek teraszáról kilátás nyílt a Limmat túlsó partján fekvő székesegyházra, élénk beszélgetésbe elegyedett Nelly Sachsszal, s ennek során – minden bizonnyal Margarete Susman Jóbról írt könyve⁵ kapcsán – arról is váltottak, milyen helyzetben van a zsidóság a soá után. Susman a következőket írta a soáról: „Ehhez az eseményhez mérve minden szó *túl sok* és *túl kevés*; csak az emberi létezés szótlán mélységéből fakadó kiáltás fejezi ki az igazságát. Ezért vállalkozom Jób könyve alapján az esemény értelmezésére.” Ily módon pedig már fel is vetődik az a kérdés, mi mondható el Istenről szélsőséges és rendkívüli körülmények között.

⁴ Schein Gábor fordítása (*Magyar Lettre Internationale* 1999/32, 2.).

⁵ Margarete Susman: *Das Buch Hiob und das Schicksal des jüdischen Volkes*. Freiburg i. Br., 1968 (első kiadás: Zürich, 1946), 313.

III.

Ez a kérdés már a két költő első személyes találkozása előtt is szerepet játszott egymáshoz intézett leveleikben. 1958. január 9-én Nelly Sachs a következőket írta Stockholmból: „Minden egyes lélegzetvétellel megvan és megvolt és ott van bennem a por átfájdalmasításába, átélkesítésébe vetett hit: ennek művelését kezdtük el. Hiszek abban, hogy van egy láthatatlan mindenség, ahová bevessük azt a homályos dolgot, amit végbeviszünk. Érzem a fény energiáját, amely zenével megindítja a követ, és szenvedek a vágy nyílhegyétől, amely kezdettől halálos sebet üt rajtunk, s arra késztet, hogy kívül keressünk, ott, ahol sodorni kezd a bizonytalanság. Saját népem köréből segítségemre volt a haszid misztika, amely a misztika minden más formájával szoros összefüggésben valamennyi dogmától és intézménytől távol újra meg újra szülési fájdalommal kénytelen megteremteni lakóhelyét.”⁶

A háború után jelentek meg Nelly Sachs *In den Wohnungen des Todes* (1947) [A halál lakásaiban] és *Sternverdunkelung* (1949) [Csillagsötétülés] című kötetei, s eleinte nem váltottak ki különösebb visszhangot.⁷ Sachs arra törekedett, hogy költeményeivel emlékhelyet készítsen a zsidó áldozatoknak. Ehhez felhasználja az Ószövetséget, de a haszid misztika és a zsidó kabbala forrásait is, ami idézett soraiból is kiténik. Celan, akinek költészetében meghatározó szerepet játszanak a por, a hamu és a név szavak, azonnal válaszol Nelly Sachs levelére, a megpendített teológiai vonatkozásokkal azonban nem foglalkozik behatóbban. „A szív nagy terei betemetődtek, igen, de a magány földjére, amelyről Ön beszél: mert léteznek az Ön szavai, oda be lehet lépni, itt-ott, az éjszakában. Hamis csillagok repülnek át felettünk, tagadhatatlan; de a porszem, amelyet fájdalom jár át az Ön hangjától, leírja a végtelen pályát” (B 14. sk.). Sachs boldogan fogadja a választ, örül, hogy Celannál értő fülre lelnek a versei. Többször is küld Celannak olyan költeményeket, amelyekben költői formában fejezi ki szoros kapcsolatukat; az egyik így kezdődik: „A sorok mint / az élő haj / elhúzódnak / haláléjsötéten / tőled / hozzám” (B 18.). Bár Celan nem hozza szóba a kapott költeményeket, odaadása jeléül elküldi felesége, Gisèle Celan-Lestrange egyik rézkarcát, kézzel írt ajánlással (*pour Nelly Sachs*) ellátva; az alkotás címe *Présence* – Jelenlét.

Miután Nelly Sachs kézhez kapta Celan *Sprachgitter* (1959) [Nyelvrács] című kötetét, amelyben a *Halálfűgát* továbbíró *Szűkmenet* is szerepel, nagyfokú megérintettségről tanúszkodó levelet ír: „Nálam van *A ragyogás könyve*, az Ön *Zóhárja*. Ebben élek. A kristály betűangyalok – áttetsző szellem – cselekedvén most a teremtésben – pillanatszerűen. Kint vagyok a küszöbön portól és könnyektől lepve, térden – de a repedéseken át eljut hozzám az elrejtés aktusában, a teremtés első napján a titokba vezető kapun át. Az első napon, akkor, amikor Isten idegenbe ment (cimcum), hogy világot hozzon létre belső teréből. Legyen oly áldott összes lélegzetvétele, hogy bevonja a világ szellemi arcát” (B 23.).

E ponton már feltűnik a fény metaforája, amely oly fontos lesz majd a két költő kapcsolatában. A *Nyelvrács* című kötetet Sachs a Zóhárhoz, *A ragyogás könyve* című kabbalista műhöz hasonlítja. *Um Mitternacht* [Éjfélkor] című versében is szóba hozza „a Zóhár / a párizsi / varázskönyv titkait”. A *cimcum* kifejezéssel Jichak Ben Luriának arra a nézetére utal, mely szerint a világot megteremtve Isten összehúzta, visszavonta magát. Jelenlétét Isten nem korlátozza egyetlen konkrét helyre, ellentétben például az isteni lakozás taná-

⁶ Paul Celan: *Briefwechsel mit Nelly Sachs*. Szerk. Barbara Wiedemann. Frankfurt a. M., 1993, 13. (a kötetre a következők során B rövidítéssel és oldalszámmal hivatkozom a főszövegben).

⁷ Sachs a következőket írta 1958. január 9-én Celannak: „A könyveim eddig lényegében csak úgy bolyongtak, mint az árvák. Néhány embernek természetesen tudtam adni valamit velük, de amúgy senki sem akart tudomást venni róluk, és a Fischer kiadónak be kellett zúznia a *Sternverdunkelung* jó részét” (B 12. sk.).

val, amely azt vallja, hogy Isten neve a templomban lakozik, vagy maga Isten a szövetség ládáján elhelyezkedő kerubok között van jelen. A kabbala szerint Isten visszahúzódik magába, hogy teret engedjen a semminek. Idegenbe megy, hogy maga mellett vagy önmagában teret adjon a hozzá képest másiknak, a világnak. Gershom Scholem már 1957-ben megjelentette *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen* [A zsidó misztika fő irányzatai] című – Walter Benjamin emlékének ajánlott – könyvét, amelyben részletesen tárgyalja mind a Luria-féle kabbalát, mind azt a nézetet, mely szerint a semmi csak azért jöhetett létre, mert Isten korlátozta magát.⁸ A könyv megvolt Nelly Sachs könyvtárában, a Zóhár és a kabbala nyomai pedig egyértelműen felfedezhetők költészetében.

Celan és Sachs egyaránt adtak verseket annak a kortárs német irodalmat bemutató antológiának, amely a *Botteghe Oscure* című római folyóirat kiadványaként jelent meg. A kötetet a folyóirat főszerkesztőjének felkérésére Ingeborg Bachmann és Paul Celan állította össze.⁹ Ám levelezésükben komor színek is feltűnnek, amikor nyomasztó tapasztalatokról számolnak be egymásnak. Celan elmondja Nelly Sachsnek, mennyire felháborítja, hogy a német irodalomkritikusok egy része merő nyelvi zsonglörködésnek ítéli *Nyelvöracs* című kötetét, s arról is beszél, hogy antiszemita felhangokat is felfedezni vél a háttérben – mire Sachs egészen megrendül, és a következőképpen fejezi ki együttérzését: „Párizs és Stockholm között a fájdalom és a vigasztalás meridiánja fut” (B 25.). Szavai azért is jelentősek, mert a meridián szót Celan még ugyanabban az évben szintén használja, s *A meridián* címet adja a Büchner-díj átvételekor mondott darmstadti beszédének.¹⁰ Celan többször szót ejt arról, mennyire aggasztja a fokozódó német antiszemitizmus: „Nap mint nap betér házamba az aljasság, nap mint nap, higgye el. Mi vár még ránk, zsidókra?” Ebben az időszakban számos baráti kapcsolata megszakad, elidegenedik például Heinrich Bölltől, Rolf Schroerstől és Ingeborg Bachmanntól, mert úgy érzékeli, nem védik eléggé és nem állnak ki mellette.

1960 áprilisában a Stockholmban szintén antiszemita megnyilvánulásokat érzékelő Nelly Sachs óvatosan azt tudakolja Celantól, lenne-e lehetőség arra, hogy találkozzanak Zürichben, május 29-én ugyanis Meersburgban átveszi majd a Droste-Hülshoff-díjat. Celan postafordultával válaszol, s tudatja, bármikor kész Zürichbe utazni – és maga is meghívja Nelly Sachsot Párizsba (a díjátadó után hazafelé menet betérhetne). Azt is elmeséli, mikor találkozott először a szövegeivel: 1953-ban, amikor elolvasta *Az árvák kórusa* című panaszénekét: „Mi árvák / A világ előtt vádolunk: / Melyből kinőttünk, levágták az ágat / És tűzre dobták – / Oltalmazóinkból tűzifát hasítottak – / Mi árvák, a magány mezőin fekszünk kiterítve”.¹¹

Celanban és Sachsban közös tehát a magány, az elveszettség és a fájdalom érzete, s bár mindketten németül írják verseiket, egyikük sem él Németországban. „Az élet kegyeskedik összezúzni minket” (B 36.), írja Nelly Sachs, és más helyütt egyesben az Olajfák-hegyi jelenetre utal, hogy kifejezze, mennyire elszigetelődött száműzetésében: „A magányos és az alvó tanítványok – örök kép. Ha szenvedünk, már csak Istené vagyunk – ezért hagynak el barátaink” (B 38. sk.). Zürichi útja előtt néhány nappal írja: „A remény jegyében fogunk tehát találkozni – sötét csillagidőben, de mégis a remény jegyében! Rembrandt: »Jákob áldása«. Az éjszakában kivirul az áldás a tévesen – Isten szemében mégis helyesen megáldotton. Viruljon ki Önnek az éjszakában” (B 40.). Ezzel pedig el is jutottunk annak a találkozásnak a küszöbéig, amelyhez a *Zürich, A Gólyához* kapcsolódik.

⁸ Gershom Scholem: *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen*. Frankfurt a. M., 1991⁴, 285–290.

⁹ Ingeborg Bachmann és Paul Celan a kiadvány tervezési szakaszában is részt vett. Lásd Paul Celan – Ingeborg Bachmann: *Herzzeit. Briefwechsel*. Frankfurt a. M., 2009, 77., 80. sk.

¹⁰ A kifejezés Nelly Sachs több költeményében is felbukkan, lásd Nelly Sachs: *Fahrt ins Staublose. Gedichte*. Frankfurt a. M., 1988, 313. és 364. (a *Wie viele Heimatländer* és a *Zeit der Verpuppung* című költemények).

¹¹ Görgey Gábor fordítása.

IV.

Az istenkérdés, a zsidóság jelentősége és szerepe, a történelem terhe és a remény törekénysége ebben a költeményben is felbukkan; Celan 1960. május 30-án jegyezte le Párizsban, és még ezen a napon közlésre kínálta fel a *Neue Zürcher Zeitung*nak.¹² A versben megszólaló én (Paul Celan?) távolinak érzi magától a te (Nelly Sachs?) hitét, amely szerint mintha vallási horizonton is értelmezni lehetne a zsidóság sorsát, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy reménykedik Isten „legmagasabb, körülsőhajtott / perlő szavában”.¹³ Ez a két sor nemcsak Jóbót és az Istennel folytatott perlekedés zsidó hagyományát (vö. Ter 18,16–33; Kiv 32,31) juttathatja eszünkbe, de a Golgotát, a halálba zuhanó Megfeszített (aki keresztény meggyőződés szerint Isten megtestesült Szava) elnémuló szavát is.¹⁴ A fulladozó dadogástól és sóhajtástól körülvevett szó nem lehet más, mint az, amelyikbe a haldoklók kapaszkodnak, olyan szó, amely önmagától perlekedésbe fordul, jóllehet „a legmagasabb”...

Noha a vers több és más, mint pusztán a két költő beszélgetésének poétikai jegyzőkönyve, és nyilvánvalóan nem érdemes minden további nélkül Paul Celannal és Nelly Sachsszal azonosítanunk a versben szereplő ént és te-t, a helyszín megjelölése és az ajánlás mégis lehetőséget nyújt a *Zürich*, *A Gólyához* életrajzi horizontú értelmezésére. Celan ráadásul soha nem is választotta szét élesen az életét és a költészetét. A fény tapasztalata (a székesegyház, amely a maga „aranyával” átkel a vízen) mindenesetre közös tapasztalata volt Celannak és Sachsnak, s fontos szerepet is játszott levelezésükben; a fényt mindketten a transzcendencia nyomaként fogták fel: *nyomként*, hiszen nem magát a fényt látják, hanem a víztükörben megtörő sugarakat, s a tükröződő ragyogás kelti fel bennük a transzcendencia futó tapasztalatát.

Néhány hónappal azután, hogy visszatért Stockholmba, Nelly Sachs súlyos pszichotikus állapotba került. Úgy érezte, üldözik, a lakását pedig lehallgatják. Celan aggodni kezd, levelek útján próbálja megnyugtatni. 1960. augusztus 9-én a következőket írja a filozófus Otto Pöggelernek: „Nagyon nyugtalanító hírek érkeztek Svédországból Nelly Sachsról. Nelly Sachs valóban és igazán testvéri barát számunkra – először azt hittem, azonnal el kell mennem hozzá Stockholmba. Éjszaka és sötétség tört rá, rá és eksztatikus lelkére. [...] Nem tudom, ismeri-e Nelly Sachs költeményeit: különösen az első kötetben (*A halál lakásaiban*) a távolság fájdmából (Nelly Sachs 1938 óta Svédországban él) születő párbeszédet folytatnak a megholtakkal és az üldözöttekkel. Most pedig a szavak és valóságaik kényszere alatt egészen a sajátja lett, amit a fájdalom elhozott hozzá: Nelly Sachs maga is üldözött lett önmaga szemében, és azt hiszi,

¹² 1960. május 30-án a következőket írta Werner Webernek, a *Neue Zürcher Zeitung* kulturális melléklete főszerkesztőjének: „És akkor a kérdés: megjelenhetne ez a költemény a *Neue Zürcher Zeitung* valamelyik szombati kiadásában – nem, még merészebben teszem fel a kérdést, a következő szombati kiadásában? Akkor még Nelly Sachs Asconában lenne, és baráti közvetítéssel meglephető lenne vele.” Paul Celan: *„etwas ganz und gar Persönliches”*. *Briefe 1934–1970*. Szerk. Barbara Wiedemann. Berlin, 2019, 443. sk. – *A Zürich*, *A Gólyához* végül augusztus 6-án jelent meg a lapban, Nelly Sachs *Du [Te]* című versével együtt.

¹³ Azokat az értelmezéseket, amelyek alábecsülik ennek a megjegyzésnek a súlyát, és csak kétségbeesett reménytelenséget tulajdonítanak Celannak, tévesnek minősíti Beate Sowa-Bettecken: *Sprache der Hinterlassenschaft. Jüdisch-christliche Überlieferung in der Lyrik von Nelly Sachs und Paul Celan*. Frankfurt a. M., 1991, 12. ssk.

¹⁴ Feljegyzéseiben Celan rögzítette a találkozás körülményeit: „4 óra, Nelly Sachs, egyedül. »De hát én hívó vagyok.« Mikor azt feleltem, remélem, mindvégig szabad lesz káromolnom: »Nem tudhatjuk, mi helyes« (B 41.) [Schein Gábor fordításában: igaz – a ford.]. A versben Celan már nem beszél a káromlásról.

hogy üldözik.”¹⁵ Celan kérlelő hangú levelekkel próbálja megnyugtanni, és a fény megjelenésének emlékét is beleszövi soraiiba: „Emlékszel még, amikor másodszer beszéltünk Istenről, a házunkban, amely a Tiéd, Téged váró ház, hogyan vetült a falra az aranyló ragyogás? Tőled, a Te közelségedtől lesz látható az ilyesmi, Rád van szüksége, arra van szüksége, azok megbízásából is, akikhez oly közel tudod és véled magad, hogy itt és az emberek között légy, szüksége van Rád még sokáig, a tekintetedet keresi – küldd ismét, ezt a tekintetet, a tágasságba, add neki mellé igaz, felszabadító szavaidat, bízd rá magad, bízd ránk tekintetedet, akik szintén és véled élünk, engeddd, hogy mi, kik már szabadok vagyunk, egészen szabadok legyünk, s veled együtt álljunk a fényben” (B 58.).¹⁶

Celan és Sachs találkozásába betör az egészen Más valósága, s láthatóvá lesz a fény ragyogásában. A kapcsolatok meghosszabbított vonalai az örök Te-ben metszik egymást, mondja *En és Te* című művében Martin Buber, akinek filozófiáját mindkét költő nagyra becsülte. Celan ugyanakkor soha nem beszélt az isteni valóság túlradó erejű megmutatkozásáról: a fény inkább *közvetve* jelenik meg, a falra vetülő aranyló fénysugár formájában, s csak az összefüggés (az Istenről folytatott beszélgetés) ruházza fel azzal a jelentéssel, amely pusztá természeti valójában nem lenne a sajátja.

Mivel Nelly Sachs állapota továbbra is kritikus volt, 1960 szeptemberében Celan Stockholmba utazott – valódi találkozásra azonban nem került sor köztük, Sachs ugyanis nem ismeri fel (talán nem akarja felismerni). 1960. szeptember 5-én feleségének írt levelében Celan így fogalmaz: „Mit mondhatnék Nellyről? Nagyon szenved. Hallani sem akar a verseiről – »Már csak« – és ekkor kör alakúvá illeszti össze jobb kezének hüvelyk- és mutatóujját – »ezt a kis fényt akarom megőrizni.«”¹⁷ Nem sokkal később, október 26-án tartotta Celan Darmstadtban a Büchner-díj átadása alkalmából poetológiai önértelmezését kifejtő híres beszédét, amelynek *A meridián* címet adta. Gyógyulása után Nelly Sachs rendszeresen küldött verseket Párizsba. Celan válaszai azonban gyérülnek, egyre rövidebbek és kimértebbek lesznek. Mindamellet még hét év elteltével is felemlégeti zürichi és párizsi találkozásukat (közben Nelly Sachs megkapta az irodalmi Nobel-díjat): „Jó volt, hogy [...] emlékezetembe idézted a fényt, amely Zürichben a vízen, majd Párizsban is feltűnt. Egyszer, egy versben, héber formában nevet is találtam neki” (B 94.). Celan azonban nem küldi el a költeményt, ezért Sachs így fordul hozzá: „Paul, kedves Paul, érkezett tán arany hozzád sehonnan, én úgy szeretném szívből elküldeni hozzád” (B 95.). Celan így válaszol: „Igen, az a fény. Megtalálad majd a legújabb verseskötetemben, amely ősszel jelenik meg” (B 95.). A *Fadensonnen* [Fonálnapok] című kötetben (1968) a *Nah, im Aortenbogen* [Közel, az aortaívben] című költemény talál nevet a fény felragyogásának (nem tudjuk, hogy Nelly Sachs olvasta-e, mert Celan már nem küldte el neki a kötetet):

¹⁵ Paul Celan: „*etwas ganz und gar Persönliches*”. *Briefe 1934–1970*, i. m. 464.

¹⁶ Celan már az első jegyzetfüzetében feljegyezte 1960. június 16-hoz: „Az aranyló fénysugár a szomszéd szobában” (B 47.).

¹⁷ Paul Celan – Gisèle Celan-Lestrange: *Briefwechsel*. 1. kötet. Frankfurt a. M., 2001, 110. A szöveg így folytatódik: „Izgatottságok, ezerfelől érkező, közléről és távolról.”

Közel, az aortaívben

*a ragyogó vérben
a ragyogó szóban*

*Ráhel anya
nem sír többé.
Átvittek mindent
ami elsiratva.*

*Csendben, a koszorúerekben,
megkötözetlenül:
civ, az a fény.¹⁸*

Celan nem fordítja le a ragyogás, virágzás, május jelentésű héber *civ* szót, amely a zsidó misztikában Isten ragyogó fényét jelöli. A lefordíthatatlan szó nem ágyazódik be a szövegkörnyezetbe, és pontosan ez jelzi, mennyire egyedi és páratlan az a tapasztalat, amely a sok-sok keserűség után mégis beleíródik a költeménybe: az „idegen szó a Névnélküli neve. Ennyit még meg szabad nevezni a titok megsértése nélkül”.¹⁹

GÖRFÖL TIBOR fordítása

¹⁸ Paul Celan: *Gesammelte Werke*. 2. kötet. Frankfurt a. M., 1983, 202. Lásd erről Joachim Schulze: *Celan und die Mystiker*. Bonn, 1976, 50–53.; Paul Felstiner: *Paul Celan. Eine Biographie*. München, 1997, 304–309.

¹⁹ Gerald Rauscher: Anders als Sprache, Gott und Zeit. Der Haken der Transzendenz im Dichten Paul Celans. *Judaica* 51 (1995), 132–153., 140.

azt a fenyvest

*amit félve jártunk be a falusi
kissrácokkal, ahol akasztott
kutyát láttunk és félelmetes baglyokat.
ahol telente keskeny ösvényről
aszfaltúton át csúsztunk, nejlilonon
és nem volt, aki az autóforgalmat figyelje,
mert mindenki bizonyítani akart.*

*néhány megvénült, piássá lett csibész,
ha visszaköszön néha, de kisiklott
életével leintené bármikor régi,
nagy győzelmeinket.*

*magánkézre került a fenyves, egy utcabeli,
szorongó fiú jutott hozzá, szülei kárpótlási
igényén keresztül. kivágatta az erdőt, csonkok
merednek az égnek. a dombra vezető ösvény
még megvan, de kutyát nincs hová akasztani,
ha valaki éppen azért jönne. törzscsonkok,
gyökerek még érzik a baglyok karmait,
ágak szorítását, akasztott kutyák terhét.
képembe vág a fenyves gyantás emlékfelhője,
és borsószik a hátam, mikor átviharzok örült
tempóban az alig használt, porlepte aszfaltúton.*

perzsaszőnyeg

*megörököltük, vagyis a mama
halála után tíz évvel, most ki kell pakolni
a házat, mert a szülők eladják, duplatelekkel.
jófogáson hirdetem az első közös,
ott tárolt ágyunkat, számítógépasztalt,
meg egy fotelt, pedig szerettem,
de már nem fért el az új cuccaink között.*

*az unokák tisztogatták és fésülgették
rojtjait, annak a kézi csomózású
perzsaszőnyegnek, amire ha ránézek,
még mindig a gyerekkor görcsös
igyekezete, meg hogy én mindenhol,
csak vendég, megfelelni igyekeztem.
bennem az otthontalan nyolcvanas
évek közepe a legerősebb emlék.*

*perzsa manufaktúrák pontosan tudták,
hogy a geometriai minták szövése
sokkal egyszerűbb és gyorsabb,
mint a virág vagy más figurális
motívumoké. olcsóbb is,
folyóméter, ha pénzt dobnál ki érte.
sosem görcsöltem amiatt,
hogy szerethetnének jobban,
vagy szeretnem szelídebben kéne azokat,
akiknek én mindig túl nyers,
de koravén, örök kibic, sosemgyereke voltam.*

*nekem ma sem tetszik az elefánttalp minta.
a lenyomatokkal mindig volt valami öröklött bajom,
sáros cipőben, tányér nélkül ettem a dohányzóasztalon.
nem léphetek kétszer ugyanabba, vagy érhetek
az őseim nyomába. egyszer sem hallgattam
végig apámat, vagy kinevettem.*

*az afrikai elefántok a legutolsó pocsolóját
is tudják, hogy merre. csempézett fürdő felé,
vezetnek a gul mintákkal.
hiába tisztítottam a viseltes szőnyeget,
leterítve a szobában, mint trófea ragyog,
nyúzott leopárdbunda, hiába vegyszer,
árasztja tovább bennem a lemoshatatlan dögszagot.*

Jevgenyij Anyegin esetei

Puskin művét tömörítette Danyiil Harmsz

Hetényi Zsuzsának

*Puskinnak volt egy nénikéje.
Kipottyant, hopp, az ablakon.
– Most fogsz, fiacskám, élni végre!
Tiéd a ház az Arbaton.
– Így szólt poétánk vén dadája,
S egy gondtalan költői pálya
Vehette végre kezdetét.
Egy sornyi Puskin ezret ért.
Féltékeny lett a nagy Zsukovszkij.
Egy pletyka járta, mely szerint
Áthúzta Puskin verseit:
– Az ott, barátom, ócska ragrím!
De emberünk csak egyre írt,
Így szülte nyögve Jevgenyijt.*

I.

*Egy bácsikája Jevgenyijnek
Beteg lett, szinte tetszhalott.
E kínokért becsülni illett,
Kapott egy teljes versszakot.
A szenvedése szíforepesztő.
Sztaroszta volt. Vagy ívhegesztő?
Ki tudja annyi bácsi közt!
Nem érte meg szegény az ősz.
Ráment a nyár az ápolásra.
– Felment a láza, jaj, megint!
– hallottuk bőgni Anyegint.
Egy reggelen híg volt a kása.
A bácsi hányt egy négyzetet.
Nem láttam rútabb végzetet.*

II.

Hősünk, egy bálba készülődve,
Nem lelte kedvenc öltönyét.
Ruháktól roskadt szék, ülőke.
Szétdobva negyven öltözék.
A nyakkendőit nem szerette,
A frakk nevét meg elfeledte.
Felcsapta hát a lexikont.
Bejött a szolga: – Esni fog!
De ő csupán a szót kutatta,
Mert vonzódott a flanc iránt,
Ha nincs orosz, hát franciát.
„Mit ölt e nép a fess urakra?”
Míg megtalálta, este lett,
S a bálról megfélekedezett.

III.

Tatjana küldött Jevgenyijnek
Egy szívhez szóló levelet.
Volt rajta rúzs meg persze címzett,
De bélyeget rá nem rakott.
A parkba dobta azt a posta.
Egy arra járó elpostázta.
A szél meg N-be vitte el,
Majd H. felé fújt hirtelen.
Ott rátalált egy részeg ürge,
Ki célba vette U. falut.
A küldemény az útra hullt.
Egy kisfiú gombócba gyúrta,
Majd Szemjonov, a sarlatán
Bedobta hősünk ablakán.

IV.

Anyegin s Lenszkij párbajoztak.
Az ok a cserfes Olga volt.
Golyók cikáztak órahosszat,
Föléjük hús fasor hajolt.
Sakkoztak épp a hű segédek,
A durrogókra egy se révedt.
Regényem hőse rossz lövő.
Egy vadbarackot lőtt meg ő,
Fészket egy nyurga lódarázsnak.
Míg Lenszkijünk egy fába lőtt,

*Az állat orron szúrta őt,
Átadva ritka sorvadásnak.
Hiába jód és kötszerek!
Lenszkij apróra összement.*

V.

*Tatjana gazdag úrinő lett,
Már nem szerette Jevgenyijt.
Tábornokát nem csalta ő meg,
A balga hős hiába írt.
Egy szép napon fordult a kocka,
S a férfi újra lábba hozta.
Üzent tehát a dandynak,
Ki éppen akkor lett hideg,
Csupán a kártya érdekelte.
Tatjana sírt, a könnye folyt,
Aztán megint fordítva volt.
Felváltva sorvadoztak egyre.
Feladta Puskin tolla rég.
Nem történt semmi voltaképp.*

Eltűnik a

*eljön az idő mikor majd beszélni fogunk
életünk zárójeles vagy kipontozott részleteiről
az áthúzások és törlések miattjéről
a lábjegyzetek indokláságaról
hogy értelmezhető legyen az is
ami nem történt meg velünk bár úgy hittük kívánatos volna
hacsak nem szerencsésebb hogy végül is nem*

*igen egyszer el fog tűnni a végsőnek gondolt határ
és nem halogathatjuk már a megszólalást*

így lesz? az ürességből nyár? a nyárból üresség?

Van úgy

*a titkok romjait járva úgy tűnt
mindennek vége
s nem lesz már mit feltenünk
nincs is mire várunk*

*aztán korán és szokatlan forrósággal
tört ránk a nyár
nincs is mihez hasonlítani*

*van úgy hogy elég a szóból
bár nem mondjuk
s ha szólni nem szólunk is
mintha mindent értenénk*

Ismeretlen

*nincsenek pontos kifejezések
melyekkel változó árnyalataiból
valami is rögzíthető volna
vagy nem ismerek ilyeneket*

*így múlik el a nyár
s így fogynak el a forró kövek a lábam alól
hogy nincs is térképem*

*bekötött szemmel várakozom
ismeretlen s kiszáradni nem tudó
nyirkos falak között*

Visszafelé

*megint ősz van s hőmérsékleti
rekordok dőlnek meg
mintha az idő visszafelé múlna*

*még emlékszem a földutak
tétova görbületére az aratás napjaira
de minden mást úgy kell kitalálni*

*nem töltöttem fel a telefonom
nem csinállok semmit hagyom
hogy foglyul ejtsen a hihetetlen múlt*

Nem tartott

*amint a vonatablakból megpillantottuk
a reménytelen ködben
bizonytalanul lépegető madarat
megszólalt az öregember
semmi sem olyan mint régen
lehetett hallani ahogy lassan szétmállik a mondat
aztán körülvett bennünket
valami megnevezhetetlen emlék
talán az elhibázott partoké*

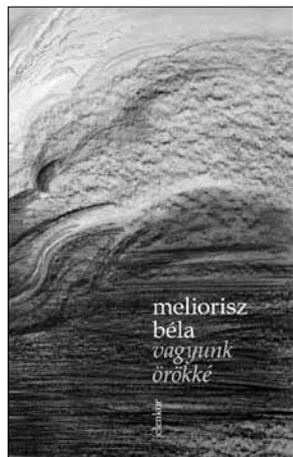
ÉLETRE HÍVNI EURÜDIKÉT

Meliorisz Béla: *Vagyunk örökké*

„Kirajzolódni a mából észrevétlen” – indítja erős, feszítő paradoxonnal új kötetét Meliorisz Béla –, „ez volna minden vágyam / meghúzódni metaforák közti repedésben” (*Kirajzolódni*). Ez a „kirajzolás” termékeny ellentmondás: láthatóság és láthatatlanság kettőssége, egyszerre eltűnés és feltűnés. Kiválni, kitűnni, kontúrt szerezni – egyfelől; és kilógni, eltűnni, kiíródni másfelől. Az ellentmondást a „repedés” alakzata oldja fel, hiányt és bevesződést egybevonó meta-metaforaként. Nem költői szerepről, de nyelvi-esztétikai magatartásról van szó, amelynek komoly etikai-egzisztenciális összefüggései vannak. A látható láthatatlanság poétikája nemcsak e versnek, de az egész kötetnek, sőt a teljes Meliorisz-életműnek alapvető dilemmája.

E feltárulva-rejtőzés nem szerepjáték, így a költészetben egyébként meglepően gyakori, teátrális nyelvi önplakátirozás helyett ebben a kötetben valódi kérdéseket és valódi válaszokat találunk. Csak éppen egyiket a másikkal: kérdést a válasszal, választ a kérdéssel nehéz összeegyeztetni. A verses megszólalás tudatában van, hogy már maga a közlőhelyzet is alapvetően problematikus: „ami tud esik szét / könyvek naptár lakat / padláson hintaszék // közöttünk a nincsen / ahogy kezünk nyoma / a konyhakilincsen // nem sok minden marad / csak szóból lesz elég / az is nyári kacat” (*Szóból*). A *Vagyunk örökké* szövegei megragadó variációkban vezetik elő a költészet elemi nehézségeit, a történetű versek révén azonnal változatos megoldásokat is javasolva. Nyilvánvalóan abban a megalapozott reményben, hogy a lírahagyomány újragondolása segít leküzdeni az esztétikai kommunikációt sújtó, elszabadult inflációt.

Már a *Fél korsó hiány* (1980) című korszakos antológia kiváló költői – Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Parti Nagy Lajos és Pálincás György – közül is Meliorisz választotta a legnehezebb utat. Az egyetemes és magyar költészeti hagyománnyal való eleven kapcsolatot ugyanis nála a legnyilvánvalóbb, de viszonyulásában mégis a legkevésbé kiszámítható. A műfaji jelzések, felsejlő szándékok és kötődések azonnal megmutatkoznak, de az autonóm jelfolyamatban gyorsan átrendeződnek és átértelmeződnek. Könyveiben mindez programmá alakul. Kisszerkezetekhez vonzó, szemantikai sűrítéssel gyakran élő versbeszéde már-már zavarba ejtően kerüli a radikalizmust és a modorosságot. Nem a stilizáló irodalmiság, de nem is az elsődleges nyelvi cselekvés vagy a közéletiség retorikája mozgatja verseit, hanem a lírai egyetemeség és személyesség feszültsége. A költői kijelentés mégis, éppen ezért rendelkezhet nála az apodiktikus ítélet súlyával; cselekvés helyett kijelentést, plakát helyett gondolati képeket, akarat helyett elmélyülést kínálva. A ha-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
196 oldal, 1999 Ft

gyomány az életműben nem elsősorban formai szinten, és semmiképpen sem formális módon érvényesül. A felmerült és megválaszolt kérdések nem tűnnek el, mert a válaszok nem egyértelműek. Minden egyes vers újakezdi a folyamatot; a versek mégis egymásra épülnek. A versbeszéd apodiktikus, mégis a szükségszerűség megkérdőjelezésében mutatkozik érdekeltnek. Megannyi termékeny paradoxon.

Meliorisz Béla új verseskönyve gyűjteményes kötetnek is beillik. A *Vagyunk örökké* mintegy tizenöt év szövegtermését fogja össze, tudatosan komponált fejezetekből építkezve. Azt a poétikai ténytet, hogy az önreflektivitás egyre erősödik az életműben előrehaladva, az egyes ciklusok önállóan is modellálják, de legfőképpen maguknak a ciklusoknak a viszonyából rajzolódik ki az olvasás folyamatában. Kiszólások, kibillentések és visszavonások – palinódiák – sorozatával találkozunk, ám ez nem válik öncélúvá. Meliorisz nem posztmodern költő, kerüli a nyelvkritikai beszéd dallamszerű automatizmusait. A nyelvre vonatkozó kérdést sokkal inkább oly módon tartja folyamatban, s engedi folyton visszahajolni, visszatérni, hogy az magát a kérdezőt hozza helyzetbe. Ennek kiindulópontja, sőt sarokpontja a tárgyiség, melynek hagyományaihoz a kötet áttételesen, de sokrétűen csatlakozik. Nem másként, mint termékeny paradoxonokban.

A kötet első, *Álmunkban sohasem* című ciklusának az objektív külvilág, a tárgyi valóság áll a centrumában; a külső erők dinamikája. Mindez azonban a legszorosabb kapcsolatban áll a nyelvtudatossággal mint poétikai móddal. A fejezet verseit így a szó lassú tektonikája vagy hullámozgása mozgatja; ám a személytelenséget itt is az egyéniség indexálja. E pólusokból adódik össze a metairónia szubtilis szuperképessége: „a szó semmivé lesz / ha kimondják / s a halál szava is néma // a kő már tudja ezt / hallgatása / nem valami hülye tréfa” (*A kő már*). Meliorisz jellegzetes költői idiolektusa gyakorta tüntet a gnóma kizökkentésével, a lírai propozíciónak, és általában is a lírai beszéd dignitásának kikezdésével, aláaknázásával: „a part köveit koptató víz / teszi dolgát szakadatlan / s mindezt mindig más-más alakban // a kövek folyton dörzsölődnek / álomba szédülve lassan / míg el nem fogynak mint a szappan” (*A kövek*). A szándékolatlan közvetlen hasonlatok, metaforák és megszemélyesítések retorikája aláássa, megkérdőjelezi, de nem törli el a tárgyias hagyomány poétikáját, mely az ironia túldoldali, visszatérő ágán mégiscsak érvényesül.

A motívumszerkezet jól dekodolható tárgyas elemei – kő, víz, csend, erők – egy távlati, áttételesebben antropomorf cél felé mutatnak: a kötet ugyanis jól láthatóan az emlékezet működését modellálja. E folyamatban fontos szerepet játszik a metasztint és a tárgyiságból felbukkanó vallomás érzékeny egyensúlya, vibráló feszültséggé lefojtott dinamikája: „anya és apa korából / előszedünk időnként / néhány leprévelt mondatot / s vonatkozási pontokat keresve / bolyongunk a finom / ám értelmezni is érdemes / szép hálózat alakzatai közt // olyan ez mint beúszni / a tengerbe egyedül // a mi nyelvünkön nem lehet / képtelenség beszélni erről / különösen utólag nem / legföljebb mutatós kis / gondolatjelet rajzolni a semmibe” (*Mint beúszni*). Meghatározó – *A kövekkel* is kapcsolatot létesítő, sőt az egész kötetre érvényes – mesteralakzatra figyelhetünk fel itt: közeg és struktúra kettősségére. A nyelv a maga részecskéivel folytonos mozgásban van, s morajló nyughatatlanságban tendál az alaktalanság, a kaotikus fluktuáció felé. A „szép hálózat alakzatai”, a mondatok és áramlatok, a rétegződés nyugalma ellenében hatnak. A versben, ebben a mindennapok pragmatikájától eloldódó megnyilatkozásban különös intenzitással tűnnek fel a személy, a pillanat és a hely körüli, emlékezeti és nyelvi turbulenciák. A metafora-komplexum másik, kiinduló oldalán viszont a „leprévelt mondat” elidegenítő effektusa a szilárdat, a tényszerűt, a megfogható, történeti emléket kínálja fel: a szó mint emléktárgy jelenlétét. Persze ennek csupán az illúzióját, hiszen a megnevezett mondatokat nem olvashatjuk. Mindez egyszerre személyes és egyetemes: a többes szám első személy a lírai én transzpozíciója, de egyúttal általános alany, sőt hermeneutikai bevonás, látens megszólítás is. Az emlékezet nyelve ilyen értelemben is az ismerős idegenséggel

küszködik, túlterjedve a személyességen és a személyi identitás határain. A család dimenziói sem határolják le ezt a távolba tartó folyamatot.

A Meliorisz-vers nyilvánvalóvá teszi, hogy közeg és struktúra viszonya: dinamika, nem ellentmondás. Azáltal is, hogy túlterjed önnön textuális határain. Az „anya és apa korából” szókapcsolat például több emlékező versben is visszatér (*Mint beúszni; Csatolt fájl; Még nem*), a cikluson belüli miniciklus kulcsformulájaként (ezek sajátossága, hogy nem feltétlenül egymás melletti szövegek képeznek alternatív szekvenciákat). A mintázatok hálózatot alkotnak, amelyben a tárgyias formációk mellett az anekdotikus emlékezet és a személyes képzelet lehetőségei is kibontakoznak (például *Pedálozott*), sőt, a struktúrát olykor rögeszmeszerű ismétlések rajzolják ki. A visszaemlékezés aktusát a felejtés és a visszatérés mechanizmusai fogják közre. Az emlékezet nyelviségének reflexiója mindezek révén nem valamiféle teljesítendő penzumként, hanem valódi szemantikai eseményként játszik szerepet a kötet poétikájában.

A *Vagyunk örökké* központi témája a gyász. Motívum? Diszpozíció? Modalitás? Poétikai szervező elv? Mindenesetre a kötet gravitációs centruma. A gyász az emlékezet különleges módozata. A gyászoló a legmélyebb és legsajátabb érzelmek valódi megéléséért küzd, kimondás és hallgatás határán egyensúlyozva, a folyton visszatérő és szertefoszló képek és szavak gyűrűjében. A gyászvers számára mindez nemcsak nehézség, de lehetőség is. A körbenforgó gondolatok ritmusában, a veszteség elbeszélésén túl a felejtés és emlékezés drámáját magát is színre viheti. A kötet miniciklus jellegű formációiban a gyászversek egybecsengése a legerőteljesebb: „jártunk ma a hegyi ösvényen / hol szánkáztunk az első télen // közben hullt minden szakadatlan / és botladoztunk a szavakban // mi lesz semmivé és mi marad? / be fogod még fogni a hajad? (*Mi lesz*); „ma jártam a hegyi ösvényen / ahogy az első közös télen // a kedves kivel szánkáztam ott / s még hallom hívó hangját – halott // nem nézhetünk egymás szemébe / egy évszak lesz mindennek vége” (*Egy évszak*). Ismétlés, variáció? Ellenpont, tagadás? Mindegyik. Érdeemes felfigyelni rá, hogy nem két idősíkkal, de versenként kettővel van dolgunk. Mindkét verset a fájdalom uralja, csak éppen más-más formában: az elsőben a kapcsolati gyász, a másodikban a halál döbbenete kap hangot. Hallatlan erő és bátorság, hogy e költemények az első boldogságot és a megtorpanás fájdalmát, illetve az örömet és a végső keserűséget egymás összefüggésében szembesítik.

Vajon érintetlen-eredeti, vagy tudatosan megalkotott az így megmutatkozó emlékezet? Nem ez a valódi kérdés. A kötet retorikája a rendeződés és újrendeződés folyamatos mozgásának kognitív ritmusát követi, így reprezentálva az emlékezetet. Egyes versek ezt önállóan, belső szerkezetükben is modellálják, belső poétikai összetettségük révén kiemelkedve a szövegfolyamból (*Töredékek, Mintha csónakon*). Általában viszont inkább a szövegfolyam áramláselve érvényesül: az egyes elemek összetartoznak, elszakadnak egymástól, majd ismét más elemekkel érintkeznek. Mindennek voltaképpeni helye természetesen az olvasás, az esztétikai (és emocionális, valamint etikai) hatás folyamata.

Mindez nem küszöböli ki a kompozíció problémáját. Sőt, a szerkesztés éppenséggel kulcsfontosságú, mert az igen tágas ciklusokba szervezett szövegek nem lineáris, többirányú összefüggésrendjét tematikus, motivikus és formai alapú izotópiák hozzák létre, és ezt, bár óvatosan, de a produkció oldaláról is irányítani kell. Mindez történetesen egy konkrét motívum, a vimperki benzinkutas lányról szóló versek kapcsán jutott eszembe (*Vimperk; Benzinkutas; Milyen; Lehet hogy; Míg*). A vimperki versek váratlanul robbannak bele a gyász beszédébe, átmozgatva a struktúrát. Új áramlatként, egymás után, egyre többet tárnak fel a szerelem és a képzelet összefüggéséből, és megmutatják a gyászfolyamat kiteljesedésének és lezárulásának lehetőségét. De vajon valóban szorosan egymás mellé tartoznak ezek a versek, csak mert tematikusan összefüggenek? Nem vagyok benne biztos. Talán jobb lenne, ha nagyobb kihagyások után, váratlanul térnének vissza-vissza, kikapcsolva a variatív struktúrában rejlő lehetőségeket. Erre is látunk azért példát (*Naplórészlet*

a bejegyzések idejének elhagyásával; Van még). Azért szerencsésebb ez a megoldás, mert Vimperk voltaképpen történet nélküli esemény, hiány, melynek metaironikus jelszerűsége az elsődleges. A szekvencia egyes darabjai éppen ezért nem rendeződhetnek érvényes lineáris sorozatba, a „vimperki benzinkutas lány” pedig egyre világosabban alakzatként, képként, metaforaként áll előttünk. Hozzáadott jelként minduntalan az időződő férfi lét-helyzetét és kedélyét értelmezni, melyben – ez nyilvánvaló – továbbra is a feldolgozatlan gyász az uralkodó lelkiállapot. A két különálló vimperki szöveghely ritmusossá teszi az ismétlést, és széthúzza a szemiózis folyamatát, lehetővé téve az emlékezeti ciklus és a versciklus (miniciklus vagy szekvencia) egymáshoz hangolását.

Ha a gyász pszichológiai értelemben feldolgozatlan, poétikai értelemben nagyon is az. A könyv különlegessége, hogy erőteljes kapcsolatba hozza egymással a gyász beszédét és a nyelvkritikus, reflektív poétikát: „darabokra esik / az elkezdett mondat / nem értem nemléted / vége a hasonlatoknak // holtfáradt a vidék / álma zúzmarásan / magát is unja már / csak hallgatok mostanában” (*Mostanában*). A gyász maga is egyre tágasabb dimenziókat ölt, univerzális hangulattá, közeggé szélesedve. E folyamat részeként egyre inkább előtérbe kerül az emlékezet sérülékenysége. A versírás és az emlékezés egymásba játszása során reaktiválódik a tárgyiasság és önreflexió kapcsolata: „a délutánt az ős színezi / kerti roncsok szavak szanaszét / talán régi versek rímei” (*Tűnődhetünk*). Öregségvers (*Esik*), szolidaritásversek (*Mit kéne; Jött és nem*), emlékezet-allegóriák (*Aztán egyre; Csapkodták; Napokig*) egészítik ki a sort. A tematikus tér egyre kopárabbá, kietlenebbé válik, s a szavak is visszahúzódóban vannak (*Talán hiányoznak; Vannak*).

Másfelől viszont, ugyanennek a szövegcsoporthoz tartozó mozgású, de egyidejű turbulenciájaként, jelentőssé válik az intertextualitás is. Az utalások, kapcsolódások azonban kevésbé fókuszáltak és óvatosan ironikusak. A „holtfáradt a vidék” éppen ilyen József Attila-allúzió (vö. *Holt vidék*); a *Járatták velünk* pedig Parti Nagy Lajos egyik emblematikus versét (*A fiumei kettes számú tengerész-szeretotthon teraszáról látni a tengert*) idézi meg: „a díszletfalú fölött / már megint az öregotthon teraszán ülök / s azt hiszem a tengerre látni / homályos értelmű szavakkal dominózom”. Ez a költőtárustól kölcsönzött, majd önálló vízióba és többrétű allegóriába fordított kép egyébként utóbb rögzemeszerű motívum-má, kényszeres, létértelmező és metaironikus, antipoétikus viszonyítási ponttá válik, a kötetben minduntalan vissza-visszatérve: „nincsenek részvényeim / nincs bankbetétem házam / viszont sikerült néhány / válogatott szót félretennem / a nehezebb napokra / mikor üldögélek majdan / a rozzant tolószékben / remegő fejjel az öregotthon / teraszáról bámészkodva / mikor a szárnyas idő hirtelen elterül / bár lehet akkor már senkit sem érdekel / mit akarok mondani” (*Nincsenek*).

A kötet ciklusszervezetetének legfontosabb darabja a *Zárókövek* fejezet a cím nélküli háromsoros darabjaival. Visszatérés ez a fókuszált, személyes és végletekig fokozott gyászhoz, melyben a kedves képe valósággal post mortem fotográfiává válik (vö. Draaisma, Douwe: *Forgetting. Myths, Perils and Compensations*. Transl. Liz Waters, Yale University Press, New Haven – London, 2015. 206–216.). A gyász dinamikája itt mutatkozik meg a leginkább, drámája itt bontakozik ki a maga teljességében. A szövegegyüttes első pillantásra áttekinthetőnek tűnik, hiszen a kedvesét elvesztő férfi fájdalma magáért beszél. Magáért...? Éppen ez az! Amikor valamely gyászvers eltűnésről szól, már meg is idézte az eltávozottat. A költő szava nemcsak emlékezik, de elevennek, életesnek mutakozó emléket állít, szóbüvölete így negligálja a nemléte. Életre hívja Eurüdikét. Éppen így teszi azonban lehetetlenné a pszichológiai értelemben vett, kiteljesedő gyászt, mely emlékezés és felejtés elegye: „gyönyörű értelmetlenség / sóvárogni utánad? titok / de bírni meddig lehet még?”; „milyen lesz nekem így élni / hogy csupán képzeletemre bízod magad? / nincs ember aki ezt érti”; „folytatásos regény a nappali / álmom – ismét csomagolnék / és te nem akarsz velem tartani”.

A *Zárókövek* nagyon is tudatában van ennek az alapvető, orpheuszi paradoxonnak: „kaland egyre izgatóbb nem lehet annál / mint járni veled a szerelem tájait / csakhogy múlt-időnk ellenünk fordulhat már”. A gyászciklus-poétika és -pszichológia különossége, hogy egyszerre törekszik az idő megállítására és elvesztésére. A széthasadó időszakok a vallomásbeszédben zaklatott körforgásba kezdenek. A szavak a jelenből indulnak, megkísérik a múltat, és elijednek a jövőtől, hogy azután mindig a jelenbe: az elme valóságába térjenek vissza. A gyászpoétika emlékezettechnikája a felejtéstől menekülve, kegyetlen következetességgel problematizálja a hallgatást és a kódolt beszédet: „és szavakat szavakra cserélek / nem titokban csak nem beszélek róla / fontos vagy mint a végső kérdések”. (Vö. Päivärinta, Anna: *Foregrounding the foregrounded. The literariness of Dylan Thomas's 'After the funeral'*. In Chloe Harrison et al. [eds.]: *Cognitive Grammar in Literature*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 2014. 133–143.)

Nem ez azonban a könyv utolsó szava. A záróciklus (*Terepgyakorlat*) kiegyensúlyozott szerkezetében ugyan továbbra is egyaránt jelen van a feldolgozatlan veszteség és a tág fókuszú életfájdalom, de fontos szerephez jut az óvatos derű is, a „minden horpadást kitölt az élet” (*Mielőtt még*) jegyében. A versfolyam már szelídebben hömpölyög, s vakítóan meg-megcsillan, ha a költő egy-egy pillanatra megfélemedezik depoetizáló ars poeticájáról, szikár versetikájáról: „nyárba merülő sikátor / betelefonálós műsor hangjain szédelgő bogarak / mint öreg költőáncosok a búcsúelőadáson / az ablak tükrében a múlt váratlanul fölragyogó méze / s közönséges ruhacsipeszek foglyaként / lengő álmok az ég utánnozhatatlan kékjében” (*Mintha*).

A *Vagyunk örökké* következetes és szuggesztív vállalkozás. Meliorisz Béla költészetszövevényének különleges vonzereje eltéveszthetetlen. Ennek a költészetnek nincs erőszakosan láthatóvá tett célja és módszere. Ha van célja, az nem költészeti cél, s ha van módszere, az nem a költő szándékát, de a személyes emlékezet és a nyelvi-poétikai emlékezet összjátékát tükrözi. A költemény *megettörténik*. És éppen ez teszi rendkívüli hatásúvá a kötetet, meghívó és bevonó erejűvé.

EP-t fordítani

„Mik azok a jelek ott az oldalak jobb felső sarkában?“, kérdezte E.

„Hogy hányszor néztem át. Üres kör: egyszer, átlósan áthúzva: kétszer, kiikszelve: háromszor. Ha ez megvolt, kezdem előlről: kör, átló, iksz, míg kész nem lesz.“

Ehhez képest a fordítóház vezetője szerint „még semmi lényegeset nem oldottál meg“. Esterházy kedvesen mosolyogva azt mondta: „sokat dolgoztál rajta“. Én magam, se mosolyogva, se fanyalogva, hanem tárgyilagosan úgy ítélt meg, hogy miután háromszor végigértem rajta, „a fele megvan“.

Mindez 2000 nyarán történt Balatonfüreden. Öt napig ültünk együtt, hogy átnézzük a jegyzeteket.

Például nézzük csak mindjárt a második mondatot:

„Szöveget marcona, barokk **fóúrral** indítani: **jó: ilyenkor valami zsbongó bizsergés bizsergeti az ember mellkasát**, előre köszönnek neki a személyi számítógépek, a szakácsa pedig, mert mért ne volna szakácsa (**kinek is?**), meglepetésül báránfyarkat **ad föl** rántva, **ami olyan**, mint a borjúláb, csak még finomabb, mert remegőbb, **törékenyebb**: édesapám, e marcona, barokk főúr, kinek gyakran állt módjában és kötelességében pillantását Lipót császárra **emelhetni**, pillantását Lipót császárra emelte, arcára komolyságot **vett**, bár csillogó, hunyorgó **szeme**, mint mindig, elárulta, s **mondotta: kutyanehez**, felség, úgy hazudni, ha az ember nem **ösmeri** az igazságot, azzal föl pattant **Zöldfikár** nevű pejére, és elvágatott az érzékeny, XVII. századi tájleírásban.“

Fordításban:

Einen Text mit einem martialischen barocken **Magnaten** zu beginnen: **Das ist gut: Da flattern und schmetterten einem nur so die Schmetterlinge im Bauch**, die Personalcomputer grüßen einen im voraus, und der Koch, denn warum sollte **man (aber wer?)** keinen Koch haben, **kredenz** als Überraschung panierten **Lämmerschwanz**, **was** dem Kalbsfuß ähnlich ist, nur noch wohl-schmeckender, weil zitternder, fragiler: Mein Vater, dieser martialische barocke Magnat, der oft die Gelegenheit und die Pflicht hatte, seinen Blick zu Kaiser Leopold **emporheben zu dürfen**, hob seinen Blick zu Kaiser Leopold **empor**, **gab** sich eine ernsthafte Miene, obwohl sein **glitzerndes, blinzeln-des Auge** ihn, wie immer, verriet, **und sprach also**: Majestät, es ist elend schwer zu lügen, wenn man die Wahrheit nicht **kennt**, und damit schwang er sich auf seinen Rappen **Grünspan** und ritt in der einfühlsamen Landschaftsbeschreibung aus dem siebzehnten Jahrhundert davon.

Részleteiben, de – helyszűkére való tekintettel – nem teljességében a következőkre érdemes itt figyelni:

Főúr – Magnat

Ezzel nincs nagyobb baj, csak annyi, hogy Edelman legyen-e vagy inkább Magnat, ami magyarul a mágnás lenne. Írónk a nyelvújított főúr mellett döntött, fordítónknak az Edelman nem volt elég egyértelműen főnemes, „mit einem hohen Adligen” kezdeni viszont körülményes lett volna. Maradtunk tehát a jövővényszónál. Más helyen ez nem lett volna ekkora döntés, de itt a szöveg legelején vagyunk. Itt mutatjuk meg az olvasónak először, hogy milyen fajta szövegre számíton. „Martialisch”, „barock” és „Magnat” szavakat tartalmazó szövegre.

...indítani: jó:...

zu beginnen: Das ist gut:

Szeretjük, nagyon szeretjük a kettőspontot. Nincs is itt semmi hiba, csak egy pillanatra eszünkbe jut a lektor, akit még nem is ismerünk, de ha úgy hozná a sor, már most felkészülünk, hogy azt mondjuk: a kettőspont ott van, ahol a kettőspont van. Pont ott. Tagol, elválaszt, összeköt, hangsúlyoz, felderít. Annyi van, hogy németül utána nagybetűvel kell folytatni, ami nekem egy kicsit sajog, mert „szebb” lenne kisbetűvel (= a mondatrészek „egy magasságban” vannak), de ezt keresztülvinni nehéz lenne, és lehet, hogy nem is nagyon érné meg: nagyon sok mindent vonna maga után a szöveg egészére nézve: hogy akkor most mindenhol kisbetűvel folytassuk-e a kettőspont után, érdemes-e megnyitni itt egy frontot, ragaszkodni egy ilyen kis „hibához”, lehet, hogy a végén többé lenne a leves, mint a hús, egy kicsit görcsösnek tűnhetne a szöveg, holott ez itt: épp ellenkezőleg. Ezt elkerülendő fordítónk a hagyományos német helyesírás követése mellett döntött, de ettől kezdve fordítóként és íróként is szoros és gyengéd barátság fogja majd fűzni a kettőspontot.

...ilyenkor valami zszibongó bizsergés bizsergeti az ember mellkasát...

...da flattern und schmetterern einem nur so die Schmetterlinge im Bauch...

Mint láthatjuk, megtartottuk a susogó hangokat, ha nem is zöngéseket, de nem tükörfordítottunk, mert nem lett volna értelme. Ritmikai és hangzási okokból jobb lett volna, sokkal jobb lett volna, ha el mertük volna hagyni a „flattern”-t, de akkoriban (damals) azt gondoltam, ha a magyarban három szóból áll a bizsergés, akkor legyen úgy a németben is. A németül nem vagy alig tudó közönségnek mondom: a Schmetterling (pillangó) szóban található „schmetterern” ige annyit tesz, hogy csapkod (a szárnyával), azaz a német pillangó az a „szárnyával csapkodó (lény)”, viszont a „schmetterern” más összefüggésben „harsogást” jelent (a rézfúvós zenekar tud például „schmetterern”, meg mindenféle masírozó kórusok). Olyan, hogy „die Schmetterlinge schmetterern” (harsogva csapkodnak szárnyukkal) csak hülyéskedés formájában van, a német szerelmesek vagy más okból nagyon izgatottak hasában (Bauch; és nem mellkasában, ami Brust lenne) az idióma szerint a pillangók minden hanghatás nélkül verdesnek. Itt azonban, lásd fent: kellett egy kis hanghatás is. „Bizzseregjen”, mondta az író. Ennyit bír bizsergni németül.

...előre köszönnek **neki** a személyi számítógépek...
...die Personalcomputer grüssen **einen** im voraus...
...a szakácsa pedig, mert mért ne volna szakácsa (kinek is?)...
...und **der** Koch, denn warum sollte **man** (aber wer?) keinen Koch haben...
„Neki”, az embernek, aki kezdi ezt a szöveget, akiből a németben „einen” lesz, azaz *egy* valaki, aki egyben *mindenki*, és nem *sein* Koch, hanem csak *der*, azaz *a* szakács, mert így van manapság a korrekt és finom beszéd, legalábbis akkor, ha nem külön azt akarjuk hangsúlyozni, hogy X-é az a szakács, nem Y-é, miközben itt nem is nagyon tudjuk, hogy kié, lehetne bárkié, miért ne lehetne bárkinek szakácsa, wieso sollte man = jedermann = einer keinen Koch haben?

Nem nagy dolgok, mégis: ilyen helyeken jól látni a két nyelv közötti alapvető különbséget. Hogy melyikben hogy lép fel „az ember”. A németben nem „der Mensch”-ként lép fel, ha általánosságban beszélünk az emberről (úgy is mint *l’homme*-ről). Csak akkor „der Mensch”, ha hangsúlyozni akarjuk, hogy ember, nem pedig: állat, növény, ásvány stb. Lehet, hogy az olvasót ez nem különösebben izgatja, lehet, észre se veszi, ha olvassa is mind az eredetit, mind a fordítást. A fordító perspektívájából szólva: engem az ilyen kis dolgok szoktak útközben szórakoztatni. Hogy, jé: az ember, der Mensch, nézd, hogy van jelen a szövegben. Milyen szép is ez. (*Ki tudja, miért szeretem, de szeretem* stb.)

...báránfarkat ad föl rántva, **ami olyan**, mint a borjúláb...
...**was** dem Kalbsfuß ähnlich ist...

A német „was” itt valamivel pongyolább mint a magyar „ami”. Fordítónk döntött úgy, hogy legyen pongyolább, megint csak azért, hogy megmutassuk, milyen fajta szöveggel lesz majd itt dolgunk. Ilyennel. Amiben azt írjuk, hogy „was”, azaz egy regiszterrel lejjebb, mint a szokványosnak és jó stílusnak számító „der” (míg a „welcher”, amit itt szintén alkalmazhattunk volna, egy regiszterrel a „der” felett lett volna).

...kinek gyakran **állt módjában és kötelességében**...
...**der oft die Gelegenheit und die Pflicht hatte**...

Az eredetiben „majdnem” hibás, mert: módjában **állt** és kötelessége **volt**, itt azonban csak az „állt” van, ezáltal lesz „srég” az egész. Ha az író a „volt”-ot tartotta volna meg, máris nem lenne srég, de hát akkor most nem is kacaghatna a fordító ilyen hálásan (mert hogy nagyon szereti az ilyen „igen finom vágásokat”). A fordításban kénytelen-kelletlen eltűnik a hiba, ezt a békát sajnos le kell nyelnünk, helyette viszont már alkalmaztuk a „was”-t, lásd fent, és megjegyezzük, hogy majd más helyen is alkalmazni fogunk még ezt vagy azt (dies oder das).

...pillantását Lipót császárra emelhetni...
...**seinen Blick zu Kaiser Leopold emporheben zu dürfen**...

Fordítónk itt két szabad (értsd: nem önkényes) döntést hozott:

Nem alkalmazta a német stiliszták által favorizált „den” Blick kifejezést (lásd fent a szakács esetét, aki „der”, nem „sein”), hanem azt írta, hogy „seinen” (lásd: regiszterváltás).

Úgy bánt ezzel a pillantással, mintha az egy tárgy lenne, mondjuk egy monstrancia (lásd itt is: „seinen”), amit valaki méltóság- és tiszteletteljesen feleml.

És mindezt miért? Mert a „heben zu dürfen” nem egészen éri el az „emelhetni” fergeteges félrekacsintását, nem elég különleges, ezért kellett más helyeken hozzátenni valamit.

...s **mondotta...**

...und **sprach also...**

Ez nem nehéz, csak megemlítem, mert szeretem: a „sprach also” Nietzsche előtt, közben és után az első, ami az embernek eszébe jut, ha valamit emeltebben, az emeltséget komolyan véve vagy éppen parodizálva kell „sagenolni” (mondani).

...**kutyanehez**, felség, úgy hazudni, ha az ember nem **ösmeri az** igazságot...

...Majestät, es ist **elend schwer** zu lügen, wenn man die Wahrheit nicht **kennt**...

Mint láthatjuk, mindkét neuralgikus ponton vissza kellett venni a németben. Nincs olyan hogy „hundeschwer” vagy valami más hasonló, az „elend” legalább egy kicsit régies. És ami az „ösmeri”-t illeti: kerestem, kerestem, de úgy tűnik, a „kennen”-nek nincs más formája, elferdíteni sem lehet értelmesen, rövidsége és a „kann” (tud, képes) közelsége miatt. Így maradtunk tehát és reménykedtünk, hogy majd más helyen tudunk újra csavarni a dolgokon. (Megjegyzés: a Majestät is állhatott volna, mint az eredetiben, a kutyanehez után, de mégis ott áll, ahol gördülékenyebbé teszi a mondatot a németben.)

...azzal fölpattant **Zöldfikár** nevű pejére...

...schwang sich auf seinen Rappen **Grünspan**...

Bevallom, nem értettem ezt a Zöldfikárt. Ezért megkérdeztem az író: „Itt mi a fontos”.

Azt válaszolta: „A Zulfikárból van, alighanem.”

Mire én: „Akkor legyen Grünspan.”

Miért mondtam ezt, ahelyett, hogy Sulfikar/Zulfikar/Zülfikar? Hát, a zöld miatt. Kérdezhetnénk, milyen funkciója van ennek a „zöld”-nek a mondatban? Képzeljük el, ha visszamegyünk egy lépést és felismerhetővé tesszük Zülfikart, ami, ha az olvasó tudja vagy utána néz „az ellenséget legyőző” jelentéssel gazdagította volna a mondatot (Minek? Kárpótlásként.), de ezt a megoldást rögtön elvetettük. Kövessük az eredetit és maradjunk az elferdítésnél, és inkább a „zöld”-et tartsuk meg, ami érdekes párosítás a lóhoz (talán „deres” lesz tőle?), a főúrisághoz (ha valamin Grünspan, azaz patina, úgy is mint rézrozsda van, az bizony nem arany, hanem...) és a tájhoz is, ami már közeledik...

...és elvágatott az érzékeny, XVII. századi tájleírás**ban**.

...und ritt in der einfühlsamen Landschaftsbeschreibung **aus dem** siebzehnten Jahrhundert davon.

Németül, mint láthatjuk, az „aus dem” kétértelműsége miatt (mivel azt is jelenti, hogy a tájleírás 17. századi, de azt is, hogy valaki elvágatott a 17. század**ból**) kevésbé srég; kevésbé erős vágással végződik a mondat. A többletjelentés a németben éppen hogy kevesebb jelentést eredményezett. Sajnos ennél

jobb megoldás annak idején nem jutott eszembe. Ha lesz új kiadás németül, ezt még meggondolom.

Öt nap alatt persze nem lehet ilyen mélységben végigérni egy 800 oldalas szövegen, ezért főként a súlyosabb szójátékokkal, idiómákkal és a felhasznált idézetekkel foglalkoztunk a füredi műhelyben. Utóbbiak is kitétek már 16 oldalnyi jegyzetet, amit az író hozott magával.

Ilyesmikre emlékszem, hogy „5. Ez is valahonnan van.” És röhögünk.

Vagy, hogy azt mondom: „Ez is de jó!”

Mire ő: „Hát, ez Nietzsche”.

„És ez? Ez is olyan nietzschés.”

„De ez én voltam. Én!”

Nevetés.

A legnagyobb nevetés azon a javaslaton volt, hogy az „aztán majd neked esek, mint tót az anyjának” (1. rész, 367. mondat) úgy forduljon le, hogy „Ich rei dich auf, wie ein Westpaket”.

Hahota.

De nem az lett, mert idegen lett volna a szövegtől, túl modern, túl endékás. Helyette: „Ich fall über dich her, wie Sau über die Äppelkrotze”, azaz: neked esek, mint a disznó az almacsutkának. Ami, a rajnai tájszólásból jöve, csak kicsivel kevésbé idegen, bár legalább benne van a nekiesés. Azonkívül lett volna egy kis rokonság a más helyütt (2. rész, 4. fejezet) előforduló kukoricagölgöddel, bár abból meg útközben Fußgeruch lett, lábszag. Így sasszégzatunk elfele fordítás közben a folyó só irányába. Hozzá még eléggé közép(nyugat)német az Äppel is meg a Krotze is, de ami a bécsiesebb német használatát illeti, engem akkoriban nem lehetett jobb belátásra bírni. Ha „Eluralkodott rajtad, nagyfőnök, a kevélység”, akkor a nagyfőnök nálam nem lehetett Chef (osztrákosan ejtette: séf), ami akkoriban éppen nem volt divatban (időközben visszatért, hja), helyette nálam a nagyfőnökből „nagy törzsfőnök”, azaz Groer Huptling lett. Más helyütt azonban a verklit osztrákosan „Werkl”-nek fordítottam, mert a hochdeutsch „Drehorgel” által megnyitott asszociáció véleményem szerint túl konkrét (a kintornás embert látod), ami feleslegesen leszűkítette volna a verkli által nyitott teret.

Ma egészében osztrákosan fordítanám Esterházyt, mivel szívesen használt germanizmusai igazából ausztriacizmusok (igen, ez egy létező szó), bár, ha egy könyv német (és nem osztrák) kiadónál jelenik meg, ezt néha nem könnyű keresztülvinni. Anekdota a (természetesen) nem fordított Elfriede Jelinek lektoráról, aki Jelinek osztrák „Geht scheien!”-jét német „Verpit euch!”-ra akarta volna átírni. A magyar fordításban ez persze nem játszott volna szerepet, mert magyarul se szarni, se pisálni nem küldi az ember a másikat, hanem ki-ki vérmérséklete szerint a fenébe vagy a picsába. (Nem, nem pontozunk ki semmit, mint EP gépirónője egészen az utolsó menetig, amikor is az író kedvesen mosolyogva azt mondta, hogy: „De Gizella, most már oda kell írni”. Mi úgy vagyunk úrinők, hogy tudjuk, hogy nincsenek csúnya szavak, csak obszcén körülmények.)

Füreden tudtam meg többek között azt is, hogy nem kevés Frank McCourt mellett lefordítottam három oldal Danilo Kišt is magyarról németre, holott idézni majd a szerbről németre fordított meglevő fordítást kellett.

„Nem tudtál volna előbb szólni?”

„Hát, nem.”

Elteltekintve kisebb késésektől az író volt olyan segítőkész, hogy ha tudta, „ez honnan van”, akkor megmondta, nem bízta a véletlenre (rám), hogy felismerem-e és aztán megtalálom-e az idézetet és melyik fordításban. Ha például a bibliából idézünk, akkor nem a modern német nyelv kialakulásában mérvadónak számító Luther-fordításból tesszük, hanem a katolikus írónk katolikus családjáról szóló szöveghez illően a legbevettebb katolikus bibliafordításból (esetünkben az Eck-bibliából). Ami német eredeti, nyilván megmarad annak. Ha nem német az eredeti, de van bevett német fordítása, akkor a felismerhetőség érdekében azt használjuk, nem tartjuk meg a magunkét pusztán lustaságból. Csak akkor kezdünk el vitatkozni, ha úgy véljük, a mi fordításunk jobb vagy legalábbis jobban passzol a bevetté. Lásd a „Werkl” kényes esetét a „Drehorgel”-lel. Szerencsére az író jól tud németül, akkor is, ha azt állítja, hogy nem. Megbeszéljük, mi legyen, megtaláljuk a megoldást.

Itt fontos megjegyezni, hogy a köztünk levő legszorosabb kapocs az volt, hogy mi a szöveget szerettük, nem saját magunkat, ezért voltunk annyira derűsek munka közben. Értettük és értékeltük a megoldásokat, én az övéit, ő az enyémeiket. Azt, hogy a szöveg hogy lesz szöveg.

Ez nem mindig van így. És ha nem így van, rengeteg energia megy el arra, hogy épp kinek a hiúságáról, sértődöttségéről vagy vágyairól van szó. Egy vágyad legyen: a szöveg. Te vagy az eszköz, ami ezt a szöveget létrehozza, íróként is, fordítóként is, ebben tudsz kiteljesedni, és ez jó, ennél több nem lehetséges és ezért nem is kell. Csináljuk meg a szöveget. Még ha tényleg „jobb vagy jobban illik” a te fordításod, mint a bevett, akkor is legyen felismerhető az idézet, azaz vagy tartsd meg mégis a bevett fordítást, vagy, ha nagyon muszáj, akkor jelzészerűen megváltoztatsz ezt vagy azt – szerencsére az írók is ezekkel a kisebb-nagyobb változtatásokkal dolgozik, tehát illeni fog a szöveg egészéhez.

A 16 oldal átnézése után még egy további fél évbe telt, mire kiikszelhettem, hogy most tényleg kész a fordítás. Ebből egy teljes hónap az első rész 32. pontját alkotó tizenkét oldalnyi „régis szöveg” összeállítása volt.

„Egy násfa, az melyben öregb és apróbb 114 gyémánt vagyon, az melyben egy keresztel való Anchora, két szárny és két kéz vagyon. Egy más násfa, az melyben 25 rubint, 9 gyémánt és 3 gyöngyszem vagyon, az közepette az Justitia.”

Mai németiséggel ez így lenne:

1 Anhänger mit 114 größeren und kleineren Diamanten, 1 Anker mit Kreuz, 2 Flügeln und 2 Händen. 1 ähnlicher Anhänger mit 25 Rubinen, 9 Diamanten und 3 Perlen, in der Mitte eine Justitia-Figur.

A *Harmonia caelestis* német fordításában így szerepel: „1 gehenkh, darin 114 alter und kleiner demante, 1 anchora mit kreuz und 2 flugel und 2 hendt. 1 dergleichen gehenkh, darin 25 rubine, 9 demante und 3 perlen, in der mitt die Justitia.”

Erről azt érdemes tudni, hogy egy ilyen lexikával és ortográfiával rendelkező

A Művészetek Házában Parti Nagy Lajossal, 1994. január 25.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

A Művészetek Házában Bertók Lászlóval, 1994. január 25.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

barokk német szöveg sosem létezett. A barokk német regionális eltérései olyan nagyok, hogy lényegében csak két lehetőségünk volt:

elkötelezni magunkat egy régió mellett, vagy pedig megalkotni egy fiktív, több régió elemeiből felépülő hibrid régi németet.

Fordítónk ez utóbbi mellett döntött, miután az egy régió mellett elkötelezett szöveg utánzata (Nachahmung) is fiktív nyelvet eredményezett volna. Így legalább egyértelműbb, hogy mit próbáltunk csinálni. Hogy nem állítjuk egy percig sem, hogy egy ilyen szöveg lehetne bármilyen formában is „autentikus”.

Aztán leadod, vársz, hogy a lektor végigérjen rajta, majd további három hónapon át értekezel a lektorral olyan kérdésekről,

hogy a „bukovári blázt adj neki”-ben a következő elemek vannak:

1. felláció
2. Vukovár, bukni, de buktatni is
3. konkrét fúvószene.

A lektor által javasolt Bukowarer Blues ezt nem adja vissza teljességében, maradjon tehát a „gib ihm einen Bukowarer Blas”.

Hogy az „übelbemundetén” neologizmus, ami a magyar „rosszszájúság” akar lenni.

Hogy a „Kőbányaer Fleisch” (ú. m. „kőbányai hús”) nem hiba, hanem a Kőbányai Húsüzem rövidítése. (A bennfentesség édes érzése.)

Hogy az 575. oldalon az „egy, két, há”-ból „zwei, drei, viea”-t kellett csinálni, hogy el lehessen ferdíteni a harmadik számot, amit a „drei”-jal nem lehetett volna. Lehet, hogy a „viea” szokatlan, de aki egy kicsit megerőlteti magát, rá fog jönni, mi az.

Hogy az 577. oldalon felülről a hatodik sorban az író keveselli, hogy „holen uns sowieso zurück” az „úgyis visszalopjuk” helyett, ezért a lektor azt javasolja, hogy legyen az, hogy „wir stehlen uns sowieso wieder”, ami szerintem nem annyira jó rossz németség, mint amit megszoktunk és szeretünk, de ha az írónak jó, nekem is legyen az.

A 835. oldalon a „zabralás” még mindig „konfiszieren”-ként szerepel, az írónak ez nem eléggé egyértelműen az oroszok által művelt tevékenység.

Hogy hol kell megtartani az eredeti „hülyeségét” (EP szava). Hogy persze, hogy „anyám fölirata” srégen szól – úgy is akar szólni.

Hogy a „Valamilyen Vilmos, Vili atya, egy családi kirándulás alkalmával...” úgy épül fel, mint ahogy az emlékezet működik: előbb a név, a teljes név, az alkalom, aztán az, ami történt, tehát németül is: „Irgendein Vilmos, Pater Vili, wir besuchten ihn...”

Művészetek Háza, 1989. november 16.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

A Babits Mihály Gimnáziumban, 1998. február 18.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

És persze, hogy:

„Nem maradt más nekünk,
csak az apánk fasza.
Azt nyergeljük fel,
azon megyünk haza”.

Azaz:

„Geblieden von dem Firlefan
Ist nichts als unsres Vaters Schwanz.
Den satteln wir mit flinker Hand
und reiten für das Vaterland”.

„Elcserélted a keresztrímet párrímre”, jegyezte meg Eörsi.
Valóban.

De nem ez itt a fő kérdés, hanem, hogy

1. „Apánk fasza” a németeknek: semmi. Egyszerűen nem fordul elő. Se szüleink, se mások testrészei, se a piszkosak és/vagy csiklandósak, se mások. Nem szemérmességből nem játszanak szerepet, hanem azért, mert a németben metonimikusan egyé tesszük a személyt az említett testrészekkel: Jemand *ist* ein Arschloch. Valaki egy segglyuk. (Első számú példamondat színekdochéra.) De általában ezek sem a szülők. A szülőket alig sértegetik a németben. Illetve, ha, akkor ilyen elegánsan, hogy: „Ihre Mutter ist bestimmt stolz auf Sie.” Az Ön édesanyja biztos nagyon büszke Magára. Szigorúan önözve/magázva. De itt, a *Harmonia caelestis*ben, ahol egész idő alatt az apáról van szó, nyilván csakis az apáról szólhat a dal – aki persze nemcsak a német szitkozódásokban, de a dalokban sem szerepel. Az anya még csak-csak, de nem olyan mértékben, mint a magyarban. De itt szerepelni fog. Német dallal nem helyettesíthető, hiszen

2. nincs ilyen dal, de nem is kell, hiszen tudjuk, milyen környezetben olvassuk ezt: egy Esterházy nevű ember által írt hosszú dekonstruált családrégény végén. Már tudjuk, milyen firlefanról van szó, ami nem maradt meg nekünk, és miután felnyergeltük apánk faszát, összeáll az a patriarchális, militáns kép is, ami ide kell (emlékezzünk a régénybe belovagoló marcona főúri lovasra), csak éppen „haza” nem lehet vele menni, legalábbis nem oda, ahol ez egyben a szülőföld homonimája lenne, mert

3. a németben ezek nem homonimák: az egyik „nach Hause” lenne, a másik meg „Vaterland”. Milyen szerencse, hogy legalább *Vaterland* és nem *Mutterland* (az is van, de az megint más), amiért vágtázunk, így legalább hozzávetőlegesen összeáll a kép. Egy kicsit még változtatni kell utána a szövegen. Abból, hogy: „A haza szóra föl pattan, mintha tényleg megoldást találtunk volna. Mintha azon menénk haza” ez lesz: „Bei »Vaterland« springt er auf, als wäre damit eine Lösung gefunden. Als würden wir damit bis nach Hause kommen”. Persze, hogy németül ez soha nem lesz ugyanaz. Tudjuk, hogy a fordítás „könyv a könyvről”. Annyit lehet csak elérni, hogy az ember („man”) megtalálja a megfelelő távolságot a két szöveg között, a pontot, ahonnan az eredeti még jól látszik, de a célnyelv is könnyedén elérhető. A fordítás mint lépőkő. Trittstein. Ez ugyanaz lenne. A „nach Hause” (haza) és a „Vaterland” (haza) azonban még akkor sem lenne ugyanaz, ha

véletlenül homonimák lennének. A „nach Hause”, és még inkább a „Zuhause” ugyanolyan meleg, mint magyarul a haza vagy az otthon, de a „Vaterland” hidegebb, mint a „haza”, mindig is az volt, mindig is az lesz. A „Vaterland” mindig is valamennyire félelmetes, autoriter dolog volt és marad. A „haza”, éppúgy, mint a „Vaterland”, sok áldozatot követel, de közben mégis van neki egy bizonyos fészekmelege, ami, mint szó, németül megint csak ugyanaz lenne: „Nestwärme”, viszont senki nem a „Vaterland”-ra gondol közben, hanem szigorúan individuális, maximum regionális fészekmelegek vannak – lásd: „Heimat”, ami szintén „haza”, de nem kell és nem is lehet érte vágtázni, mert a „Heimat” *van* (vagy nincs), individuális, nem intézményes dolog, ezért itt nem is lehet alkalmazni. Két nyelv, ami hol összeölelkezik, hol csak áll egymással szemben, esetlenül lógó karokkal.

„A könyvünk”, mondta Esterházy a német *Harmonia caelestis*ről, kedvesen hunyorogva, ami egyszerre volt őszinte elismerése az általam végzett munkának és elhatárolódás az eredménytől, hiszen csak az eredeti volt az ő könyve. Ahhoz képest, hogy félig idegen szöveggel volt dolga, elég szépen tudott belőle felolvasni németül. Bár néha megjegyezte, hogy itt vagy ott nem úgy nevettek azon, hogy „Arschgeige”, mint ahogy azt elvárta volna. Az eredetiben ezen a helyen „kisfaszom” volt, míg az „Arschgeige” lefordítva ennél sokkal fergetegesebben hangzik: „segghegedű”, ami németül csak akkor okoz nagyobb derűtséget, mint a magyarban a „kisfaszom”, ha írónk szép osztrák-magyar, az r-t pörgető és az „ei”-t áj helyett ej-nek ejtő németiségével olvassa fel. És még akkor is közönsége válogatja (Basel versus Hannover).

(Egy kicsit le kell választani az „Arsch”-t a „Geige”-ről, akkor viccesebb. Du Arsch-szünet-geige.)

„De most már végre mondd meg, hogy hogyan jutott eszedbe egy elsőkönyves anonim 29 évest, akivel addig semmi dolgod nem volt, megkérdezni, hogy lefordítaná-e egyik főművedet? Mert én tudtam, hogy le tudom fordítani, de te nem tudhattad.”

„Mert valaki mondta, hogy jó lesz.”

„De ki?”

Semmi válasz.

„Dalos?”

„Nem.”

„Akkor ki?”

Semmi válasz. Mindvégig nem. Halála után volt, hogy egy közös fellépés alkalmával találkoztam Marianne D. Birnbaummal, aki elárulta, hogy ő volt az, aki ajánlott.

És ő honnan ismert?

Sehonnan. Illetve az első könyvemből.

És EP miért nem volt képes ezt elárulni? Miért kellett ebből titkot csinálni? (Játékból.) „Húsz éve jó barátok lehetnének!”, kiáltottam.

Marianne derűsen megvonta a vállát. És újra nevtünk.

A *Harmonia caelestis* után még háromszor dolgoztunk együtt.

A próza iszkolásán, a *Termelési-regényen* és a *Semmi művészetén*.

Ellentétben a *Harmonia caelestisszel*, ami sürgős volt, ezeken nyugodtan dolgozhattam, nem kellett érte félretenni semmilyen saját írást, volt idő. Különösen miután az író ideje és a fordító ideje más és más. Azt, hogy „Nem találunk szavakat”, azaz: „Wir finden keine Worte”, az író két évig írta, én öt másodpercig. Ez, mon ami, az, amit paradicsomnak nevezhetünk. Hogy mondatról mondatra valaki nyomában járhatsz. Ott a nyom, látod, hogy ott van és hogy hogyan van, és te odalépsz, haladsz benne szépen, nem botladozva, mert olyan jól meg van csinálva az a mondat, hogy nem neked kell fordítás közben piciny eltolásokkal megteremteni a pontosságot, a transzparenciát, a mondat mutatja magát, mutatja a megoldást, te csak képezd le két nyelvből álló anyanyelved egyik felén (ami, mint láthattuk, nem annyira könnyű: anyanyelveim sziámi ikrek, vannak elválasztható és nem elválasztható részeik). Ha nem jut eszedbe spontán a megoldás, hagyd bent a magyar szót, ha muszáj, a legvégéig, amikor másnap már a lektorhoz megy a szöveg és muszáj valamilyen kompromisszumot kötni. Addig keress, találj és írd oda, hogy schnörkellos (sallangmentesen), herausdestilliert (párolta le), Tugendkomitee (erényegylet) und Chriae (chriai), írd, hogy „ich mach mich mal raus zu Marcis Match” („kibombázom magam a Marci meccsére”; és a viláért se, hogy ich geh mal zu Marcis Spiel, akkor sem, ha legalábbis Ausztrián kívül senki nem mondja azt, hogy Match, de ha azt írod, hogy Spiel, akkor az annyi mint: kimegyek a Marci mérkőzésére), írd, hogy Halbstürmer, sőt, Half, írd, hogy „Zu jener Zeit verriet ich eine gute Form” („akkoriban jó formát áruktam el”) és nem utolsósorban: „ich sag zum fichte Feri (Verzeihung), ich bräucht mal ne gute italienische Bux, die eng ist, fichte, aber mir nicht die Eier abquetscht”. Azaz: „*bazmegferikém* (bocsánat), kéne valami jó olasz gatyá, ami szűk, fűzfa, de nem szorítja a tökömet.”

Figyeljük meg, hogy a „Fichte” (ami egyébként a lucfenyő, nem a fűzfa, de senkinek nem kell elmagyarázni, hogy miért kellett ide a botanikai eltérés: fichte – fickdich stb.), itt a németre egyébként egyáltalán nem jellemző módon „fichte” melléknévként és indulatszóként is alkalmazható lett a fonéma megváltoztatása nélkül, egyelőre csak egy Esterházy-szövegben, de ez nem jelenti azt, hogy a jövőben ne lehetne más szövegekben is, csak el kell egyszer kezdeni, nicht wahr. (Parti Nagy *Hősöm* terében ugyanezt próbáltam a „bufti”-val, ami még magyarul is alig szó, de ha már egyszer így van, akkor legyen még ígyebb, denn wenn es einmal so ist, kann es auch gleich soer sein. – Ez utóbbi vajon túlélte volna a lektorátust? Nem biztos.)

És persze az eckermannizmusok! Kedves mon ami, írtam a lektornak, ez nem stilsztikai gabaly, hanem eckermannizmus, Eckermann, Eckerm, Ecke, Eck, és végül már csak: E. „Ein normaler Mensch spricht so nicht”? Hát nem is. Hanem, ahogy a Mester segítségemre sietve megjegyezte: „Nem normális ember vagyok, hanem a mester életének hűség tanúja. A hűségnek és a tiszteletnek ára van. Szavakban kifejezhető ára.”

Mint kiderült, a lektor egy már meglevő francia fordítás alapján kontrollálta a *Termelési-regényt*, ahol Eckermann szövegéből valahogy „kikerült” az esetlen csúrt-csavartság, és a lektor, aki a francia nyelvnél és kultúránál jobban semmi-

A tettyei romoknál Dés Lászlóval és Parti Nagy Lajossal, 2005. július 29-én. Fotó: Décsi Tamás

A pécsi utcán. 2005. július 30. Fotó: Dés László

ben sem bízott, azt hitte, én örültem meg hirtelen az első és a második rész között. Már miért örültem volna meg? Miért pont akkor és ott? És neveltünk újra, sőt nyerítettünk, „mintha osztálykiránduláson lennénk”, és ezzel az újabb nevetéssel be is fejezem ezt a szöveget. Egy szöveget nevetéssel befejezni: jó.

Egy fichte jó multság, úgy is mint munka volt, amit egymással végeztünk, és ennek én nem úgy örülök, mint egy hókirály, hanem mint majom a farkának, mert azért vannak határai is a szóképek átültetésének. Mint Marci Hevesen élünk, és nem mint a Jóisten Franciaországban (ahol hogy, hogy nem, elvésznek az eckermannizmusok; ez azért hosszútávra nézve annyira nem mókás, mon ami). Amúgy ez a Marci tényleg létezett, er war ein *betyár*, ein lefordíthatatlan bujdosó betyár, de erről talán majd inkább máskor.

A pécsi Modern Magyar Képtár kiállításának megnyitóján. 2012. július 6. Fotó: Tóth László

KIS EP-REJTÉLYEK

Oldalak margójegyzetekkel és anélkül

Ollóval olvasni, ragasztóval írni. Van ilyen írói módszer? Esterházy írásgyakorlata szerint igen, hisz alkotásának kapóra jött az általa szellemesen „modern postának” nevezett posztmodern szerkesztési technika. Sok, sok *Short Cuts*, mint a Raymond Carver short storyjaiból összetoldott Robert Altman-filmben. Vágás, toldás, megszakítás, anekdota rövidségű szövegdarabok burjánzása. Sokféle forrás, számára különlegesen fontos magyar és világirodalmi olvasmány, amelyekből könyvről könyvre saját szemelvény-gyűjteményeket szerkesztett. A *Függő – Bevezetés a szépirodalomba* (1981) első, vékony kis kiadásának margóján csak saját halvány, alig látható csillagaimat találok. Az ismerős neveket, regényfigurákat, szövegrészleteket, stíluspárhuzamokat jelöltem velük – ösztönösen. Mintha itt-ott rémlett volna ez, az. „[...] a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van, ezért ez a, megengedi, vonzó és viszolyogtató kavalkád, a használat, a használat, ami van”, olvasom a 31. oldalon. Nyilván akkor is, ha más már használatba vette másutt. Mint a fenti mondat állítását szerzője, Wittgenstein. Figurák, fogalmak, nyelvi fordulatok, kis tömbök kerülnek folyamatosan új szövegösszefüggésbe.

Az 1986-os év irodalomtörténeti jelentőségű volt és marad, ekkor jelent meg a két vaskos regény, Nádas Péter *Emlékiratok könyve* és Esterházy *Bevezetés a szépirodalomba* című műve. Nem tagadom, fel is róttam a szerzőknek, ne írjanak ilyen vaskos könyveket, gondoljanak olvasóikra, akiknek most e töméntelen súlyt kell a Keleti pályaudvaron át Jugoszláviába cipelni. A kritikusok siserehada közben betűzgette, azonosította Esterházy szabadon átvett forrásait, s mintha akkoriban a ki mit tud-játékok modellje uralta volna el a terepet. Aztán 1988-ban jön egy rövid EP-levélke Újvidékre, pár sor egy papírlapon, melynek másik oldalán a francia *Függő* 54. korrektúraoldalának fénymásolata. Az *Indirect – Introduction aux belles-lettres* 1988-as kiadásának margóján ott állnak a valamikori kis ceruza-csillagaim pontos adatai: Csáth, Kosztolányi, László Végel: *Mémoires d'un maquereau* stb. A többiekkel együtt így az *Egy makró emlékiratai* (1967) Csicsije is diszkrét módon részese lett a *Bevezetés...* francia belépőjének... A *Harmonia Caelestis* 2001-es német kiadásához már külön csatolták a *Marginalient*, a jegyzeteket, adatokat, forrásokat tartalmazó füzetet. Később a német olvasók még ennél is pontosabb adatbázist igényeltek, s azt is felvetették, hogy a filológiai apparátus miért nem a kötet részeként jelent meg.

Wernitzer Julianna tudományos elmélyültséggel megírt könyve minden addigi és talán későbbi kommentárnál pontosabban jellemezte Esterházy írói eljárásait: „A folytonosan új alakba rendeződő szöveg és a jelentés kapcsolatát, a dolgok kimondhatóságának kérdését, a megértés feltételeit kutatja, kijelöli beszéd és hallgatás határait. Az önismétlő szövegrészek és a vendégszövegek állandó variálása az intertextuális párbeszéd folytonosságát hangsúlyozza. Számptalan nyílt vagy rejtett idézet, részlet, mondat, de akár egyetlen szó is utalhat ebben a nyelvi rendszerben a nyelv és a valóság viszonyrendszerre és az arról szóló (pár)beszéd végtelen lehetőségeire. Esterházy folytonosan ki-, be-, elemel, más és más kontextusba helyezi szövegeit, jelentésüket minduntalan kiegészíti, átalakítja. Egy művön belül – de a művek között is – az idézetek (előre- és vissza)utalási hálózata jelöli ki a nyelvteretés közegét, grammatikai és stílári terét.

A grammatikai tér koordinátái között lázas keresés folyik, melynek középpontjában a folytonosan alakját változtató elbeszélői én helyezkedik el. Az elbeszélő én és a grammatikai tér viszonya hangsúlyozottan tautologikus, hiszen egyik: »'Elmondja ő, hogy neki kell egy ún. grammatikai-tér [kedves, szép szava ez], és akkor már csak élnie kell. 'Az életemet.' E sorok írója szomorúan lehajtja a fejét, s finom átkötéssel azt mondja: A grammatikai-tér én vagyok.'« (Tr 167); később: »'Én vagyok az én világom.« (B/KMP 409)»¹

Ez a hetven évvel ezelőtt született Én mégsem grammatikai térként maradt eleven közöttünk. Megismételhetetlen, tágas világegyetemként veszi körül valamikori nemzedéktársait, meg az utánunk jövőket, akik a régiéknél is meglepettebben próbálnak tájékozódni ebben a tágasságban.

A *Harmonia caelestis* bemutatóján a pécsi Áfium étteremben, 2000. április 19-én. Fotó: Tóth László

¹ Wernitzer Julianna: *Idézetvilág, avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*. Jelenkor – Szépirodalmi, Pécs – Bp., 1994. (Tr = *Termelési regény*, B/KMP = *Bevezetés a szépirodalomba / Kis magyar pornográfia*) Cítátum forrása: https://reader.dia.hu/document/Wernitzer_Julianna-Idézetvilag-16283

VEDETE, VEDETE, NON VEDETE NIENTE!

Vészjelzés Csontváry-ügyben

Előjáróban legyen szabad felhívni a figyelmet arra a cáfolhatatlan tényre, hogy Gerlóczy Gedeon nélkül Csontvárynak ma már a nevét sem ismernénk. A friss diplomás építész 1919-ben, szinte magyarázhatatlan döntéssel, megvásárolta a festő budai, Fehérvári úti műterméből a megsemmisülésre ítélt képeket, a szekérponyvának szánt vásznakát, az életmű mintegy harmadát, ráadásul a legjavát. Ezzel azonban a teljes, ma ismert Csontváry-életmű további kétharmadát is megmentette. A különös tranzakciót követő sajtóvisszhang ugyanis ráirányította a figyelmet a festőre, így a Trianon után Kecskemétre átmentett, a gácsi patikában hátrahagyott és a Gácson és Losoncon magántulajdonban lévő képek sem kerültek süllyesztőbe. Gerlóczy nélkül nem került volna képbe a festő első monográfiája, Lehel Ferenc (1922, 1931). Nem rendezték volna meg az újonnan megkerült képeket bemutató két kiállítást 1930-ban és 1936-ban. Tehetségére nem érezhetett volna rá Jean Cassou, a párizsi Musée National d'art Moderne igazgatója, és nem kerülhetett volna sor 1949-ben Párizsban, majd Brüsszelben az életmű nemzetközi bemutatására. Így nem találkozott volna Csontváry műveivel Picasso és Chagall sem. Nem követte volna mindent 1958-ban a brüsszeli világkiállítás rendkívüli nemzetközi sikere. Nem születhetett volna meg Fülep Lajos ösztönzésére Németh Lajos mindmáig alapvető monográfiája (1964, 1970). Nem került volna sor az 1963-as székesfehérvári országos revelációra sem. Végül nem jött volna létre Pécssett 1973-ban az első, majd 1983-ban a teljesség igényével kibővített Csontváry Múzeum, ha Gerlóczy Gedeonban nincs meg az a kivételes érzékenység, mely felkeltette figyelmét a természet bűvöletében élő, huszonhét éves, jogot végzett gyógyszerész, Kosztka Mihály Tivadar látomásos elhivatás-történetével induló életmű rendkívüli értékére. A huszonnégy esztendő, pályaválasztás előtt álló ifjú, az évszázad vérzivataros kavalkádjában, nagyapai örökségét feláldozva megmentette a kocsiponyvának szánt életművet, amely világviszonylatban is a legnagyobbakéval mérhető.

E helyt bizonyos függőben lévő kérdéseket igyekszem megválaszolni és kibogozni az elvarratlan szálakat. Teszem ezt a felelősség édes terhének súlyával, és azon rendkívüli megtiszteltetés okán, hogy Gerlóczy Gedeon rám bízta a Csontváry-életmű gondozását. Továbbá annak okán is, hogy a Baranya megyei fenntartású pécsi múzeum annak idején nagy nehezen végül is befogadta Csontváryt. A kitartó küzdelemnek megérett a gyümölcse, amikor – Németh Lajos hathatós segítségével – létrehoztuk a Csontváry Múzeumot. Házon belül megosztottam a munkát az életművet másodjára is megmentő három pécsi restaurátorral, Tarai Terézszel, Petheő Károllyal és Czakó Ferencsel, valamint a szénrajzokat konzerváló Hasznosné Szöllős Ilonával és Madarassy Walterrel. (Utóbbi az általa szabadalmaztatott rugós alumínium vakrámára feszítette a nagyméretű képeket.)

A Csontváry-életmű egészét érintő képrevízió évtizedek óta lappangó művek közel-múltbéli szerencsés felbukkanása miatt vált aktuálissá. A teljesség igénye nélkül emliténem a korábban reprodukcióról ismert *Esti halászat Castellammareban*, a *Kairói pályaudvar*, valamint a *Randevú* néven csupán részletfotóról ismert, majd – immár teljessé válva –

Szerelmesek találkozásaként publikált remekművet. A festmény szenzációszámba menő kiegészülését, valamint előkerülését Kiesebach Tamás részletfotókkal gazdagon illusztrált, tudományos elemzéssel készült katalógusban mutatta be, hitelességét szakmai elemzéssel, kellő számú adatolt érveléssel támasztotta alá.

Nem tartozik a főművek sorába a korábban ismeretlen, utólag felbukkanó két kisméretű kép, az *Áldozat* és a *Táj holdfényben*, de nem megkerülhető a számbavételük sem. Megjegyzendő, hogy az utóbbi, kiállításra kölcsönadott képet ismeretlen tettes eltulajdonította, így eredetvizsgálatra újfólag már nem is kerülhetne sor. Említendő továbbá a *Tengerparti város* és a *Gácsi Forgách-kastély*. Szintén a múlt homályából került elő a korábban semminemű írásos előzménnyel nem bíró *Piros ruhás gyermek*, melyet a Magyar Nemzeti Galéria által delegált szakértői zsűri hitelesített: Passuth Krisztina, Petheő Károly, Sinkó Katalin, Szabó Júlia és jómagam.

A Nagyházi Galériában került műkereskedelmi forgalomba a *Teniszező társaság* című kisméretű kép, mely egyetlen korábbi kiállítási katalógusban sem szerepelt. Ezen – s ez segíti a lokalizációt – a távolban látszik a gácsi templom. Ismeretes, a parkban egykoron tenispálya is volt, itt a kastély lakói és vendégeik labdajátékkal múlathatták az időt. A kép mindaddig teljesen ismeretlen volt a szakma számára, bár Lehel Ferencnek volt egy ráutaló, sajnálkozó félmondata, melyben hiányolt egy teniszezőket ábrázoló képet. „Különösen egy kis képtől váltam meg fájdalmasan, mely teniszező társaságot ábrázol. Milyen bizarr bájjal ugráltak parány figurái.” Nagyházi Csaba megbízásából Petheő Károly 2005-ben restaurálta az egyébként hamis Gulácsy-szignóval ellátott festményt. Szakvéleményében Petheő sommásan rögzítette az első látásra kialakult, majd a restaurálás során megerősödött meggyőződését, hogy eredeti Csontváry-képről van szó. Tímár Árpáddal, Czako Ferencsel hárman vettünk részt a bírálati szemlén, az egyértelmű restaurátori véleményezéssel egybehangzón azonos állásponton voltunk a kép eredetiségét illetően.

A *Titokzatos sziget* számomra az újdonság erejével hatott, kiállításon találkoztam vele először. A téma bizarrsága, a kép egyelőre feloldhatatlannak tűnő tematikája, ikonográfiájának Csontvárytól idegen világa kellőképpen elbizonytalanított. Tartózkodással ugyan, de el lehet fogadni Csontváry sajátkezűségét, festői szempontból ugyanis támadhatatlannak tűnik. A közelmúltban szerencsésen megkerült – utolsó ismert tulajdonosa Neményi Bertalan – a szöveget hadizsákmányként feltüntetett *Olasz halász* (1901 körül, 54x53 cm) című festmény, mely anonim magántulajdonba került.

Itt kell szólni a *Férfi képmásként* ismert második, úgynevezett *Zsakettes önarcképről* (55,5x45,5 cm), amely régóta ismert volt szakmai berkekben. Németh Lajos 1980-ban írt róla a *Jelenkorban*, míg a Csontváry-émlékkönyvben olvasható tőle a következő: „Az »állítólagos« *Önarckép* 1933-ban került a Szépművészeti Múzeumba. A portré néhány vonásában hasonlít ugyan Csontváryra, de nem feltétlenül őt ábrázolja. A kép stílusa nem illeszkedik az oeuvre-be, de nem rokonul az állítólagos Csontváry-művek formajegyeihez sem. Mint kétes kép, nem került be az oeuvre-katalógusba, hiszen már egy 1948-as vizsgálat kiszúrta. Ennek ellenére a kép megérdemelné a komolyabb vizsgálatot. Stílusát tekintve azonban mindenesetre szórványnak minősül, külön kell tehát választani a többi, »állítólagos« Csontváry-képtől”. Németh Lajos tehát azonosult korábbi véleményével, kizárta e munkát a hiteles művek köréből, ám nyitva hagyott egy kiskaput.

A kép a közelmúltig kiállításokon nem szerepelt. Ugyanis feledésbe merült, mígnem Molnos Péter rábukkant a Magyar Nemzeti Galériában, és nem hagyta annyiban. Összehasonlító kutatásokat végzett az *Almát hámozó öregasszony*, valamint a *Fohászzkodó öregasszony* párba állításával. Göröcső alá vette a *Zsakettes önarcképet*, és eredetinek nyilvánítva keletkezési idejét 1893 körülire, az *Őz* és a *Gém* időpontjához igazította. Megjegyzendő, Csontváry 1893-ra dátumozta *Első olajfestményem: a Pillangók* című képet és a *Madárportrékat*. Molnos 2009-es *Csontváry. Legendák fogságában* című kötetében publikálta az általa rehabi-

litált önarcképet, mivel teljes meggyőződéssel eredeti alkotásnak tekintette. Nem ismerem a körülményeket, ki vagy kik voltak abban a szakértői bizottságban, akik megváltoztatták az addig érvényben lévő nemleges álláspontot, netán Molnos egymaga hozta meg a döntést. Indoklása tudomásom szerint nem került nyilvános megvitatásra. Megkülönböztető új nevén a *Zsakettes önarckép* jelenleg Pécsen látható a Csontváry Múzeumban, így módomban állt alaposan szemügyre venni. Nem tagadom, sokáig vívódtam, míg elfogadtam Molnos Péter eredetbizonyítási szakvéleményét. Bár az eddig egyedülként ismert *Önarcképpel*, új nevén a *Palettás önarcképpel* (67x39.5 cm) egybevetve a két fentebb említett képpel való hasonlóság ez esetben nem áll fenn. Megjegyzendő, Csontváry ez utóbbit sem tárta nyilvánosság elé, nem állította ki, és nem is a műtermi hagyatékából került elő. Ernst Lajos minden bizonnyal Kecskeméten vásárolta, később megvált tőle, a kép a Szépművészeti Múzeumba került. Az Ernst Múzeum 1930-as kiállítási katalógusában 56-os sorszámon szerepel egy *Tanulmányfej* minden további azonosító adat nélkül. Ez lenne netán az úgynevezett második önarckép? A pusztá képcím önmagában még nem bizonyíték.

Döntésemben segítségemre volt Czako Ferenc autentikus Csontváry-szakértő, az egykori pécsi restaurátor-trió egyedüli aktív képviselőjének elemzése. Ő szinte valamennyi Csontváry-kép restaurátori munkálatainak tevékeny résztvevője volt, abszolút megbízható értékítéletét, tételese bizonyítását rendkívül fontosnak tartom: „A portrén minden a helyén van, s talán még túl jól is sikerült Csontváryhoz képest. Müncheni vázlatai is hemzsegek a suta, »iskolázatlan« megoldásoktól. Nem volt virtuóz rajzoló, de a művészi tehetséget nem ebben mérik. A *Madaraknál* például bravúros megoldásokat látunk. A mozdatlan, élettelen modell tetszőleges időtartamban tanulmányozható. Képi megformálás, rajzi megjelenés tekintetében Csontváry rendet tudott tartani. Ahogy a modell eltávolodott, vagy hiányzott, rögtön jöttek a »csontvárys« megoldások. Úgy döntöttem, hogy minden olyan ismerettől elfordulok, ami nem mérhető, nem látható, hisz a tények egy irányba kell, hogy mutassanak. Több felvételt készítettem normál, sűrű- és UV-fényben. A magam részéről csak részben foglalkoztam a kép történetével, az ábrázolt személy kilétével, első sorban a tárgyat vizsgáltam. Kerestem azon egyezéseket, hasonlatosságokat, amik köthetőek eredeti művekhez. A *Baalbek* és az *Őz* nem konzerváltak, így össze tudtam vetni a *Férfi képmás* / *Zsakettes önarckép* festővászon hordozójával. Az összevetés erős hasonlóságot mutat mindhárom képnél. Az alapozás kevés olajtartalmú kréta, vékonyan felhordva. Mindhárom festményen hasonló! A festett felszín sötét háttere előfordul a korai képeknél, a *Pillangók*, a *Fohászok* *öregasszony*, az *Almát hámozó öregasszony* és a *Piros ruhás gyermek* esetében is. Az *öregasszony*-képeken Csontváry hasonló módon használta az ecsetet. A tiszta színek, a reliefszerűen pasztózus, vastagon felhordott festék, a világos (nagy fehér-tartalmú olajfesték), fény érte felületeket ábrázoló sajátos 'mintázós festés' ugyancsak jellemző rá. A portré nagy műgonddal készült. Sok időt fordíthatott rá a készítője. Nem csak a haj és a szakáll részleteken dolgozott ecsetvéggel karcolva, hanem más átmenetek eldolgozásánál több más képen is ezt a technikát alkalmazta. Abból kiindulva, hogy az arc ennyire részletgazdag, arra a következtetésre jutottam, hogy önmagunk modellje tudja csak ilyen maradéktalanul biztosítani a részletek érzékeny megfigyelhetőségét. Ennek azonban ellentmondani látszik a kis méret. A tanulmány aprólékosságával a 'tökéletes ábrázolás' vágya vezérelhette a festőt. Elnagyolásnak, sietős megoldásnak nyoma sincs. Talán a *Madarak* mutatják még ezt, nevezetesen az aprólékos, ezzel együtt mégis parányi felületű részművek”.

Végére hagytam a közelmúltban megkerült *negyedik* trauí képet, mely 1899-ben készült. Virág Judit a *Traui tájkép naplemente idején* címet választotta a Csontváry négy saját kiadású katalógusában található számos címvariáció közül. Virágnak tehát az 1910-es berlini katalógusban szereplő 31. sorszámú *Blick auf Trau bei Abendsonne* magyar megfelelőjére esett a választása. A képcímek labirintusában történő kutakodás velejárója a címek sokféle értel-

mezési lehetősége. Az aukciós ház eredetiséget bizonyító tanulmányt és gazdag illusztrációs analógiát tartalmazó képes katalógust adott ki ez alkalmából. Bárcsak minden újonnan előkerült kép kapcsán ilyen tudományosan megalapozott, számos képillusztrációval alátámasztott kiadvány tenné nyilvánossá a hitelesítés szakmai bizonyítását! Szerény véleményem szerint ez esetben Csontváry sajátkezűsége nem lehet vita tárgya.

Ám ez koránt sincs mindig így. E megjegyzést egy igencsak fontos szempont teszi számomra indokolttá. Nagy nehezen átrágtam magam katalógusok adattengerén, valóságot tartalmazó, vagy attól éppen eltérítő, megtévesztő képcímek halmazán, félrevezető, hasonló vagy másként értelmezhető, egymással cserélhető, akarva vagy akaratlanul is össze-tevésztető képcímek, méretek, évszámok kavalkádján. Az említett nehézségek tisztázásán túlmenően a traui sorozat képrevíziójának szükségességét legfőképpen az indokolja, hogy miközben lappangó művek szerencsésen megkerülnek, egyre gátlástalanabbá, szinte már parttalaná válik a Csontváry-életmű bővítési gyakorlata, mely kihasználja a képcímek rengetegében rejlő csapdákat. Ezek az eljárások elrugaszkodnak a tudományos konszenzustól, akadályozzák az elvárható elemi tisztánlátást, teret engedve az adott műalkotás mindenáron való hitelesítési szándékának. Ha van egy facér képcím, s nincs hozzá tartozó kép, csalfa szándékkal a hiátus betölthető. A képhamisítási kísérletekről szerzett több évtizedes tapasztalatom mondatja ezt velem.

A négy traui kép esetében az eredetiség megállapításának elsődlegesen stíluskritikai alapon kell megtörténnie, nem pedig önkényesen, képcímekből kiindulva. Számos kétség merült fel már bennem a *Délutáni vihar Trauban* (22x63 cm) kapcsán. Egy döntő momentum akadályozta a tisztánlátást, a hiányzó láncszem. A negyedik kép azonban megkerült, hitelesítésére 2012-ben bizonyító erejű katalógus készült, amely egyértelműen kizárja az általam vitatott immáron ötödiket. Megismétlem, önmagában egy képcím nem hitelesíthet egy művet. A szakma olykor abba a hibába esik, hogy nem a szemének hisz, hanem a már ismert képcímnek. Számomra ugyan sorvezetőül szolgál, ami a Csontváry által összeállított katalógusokban nevesítve szerepel, de cseppet sem kritikátlanul. A címadásnak nincsenek folytonossági szabályai, s az alkotó sem mindig volt következetes. Mindez kedvezhet a zavarosban halászóknak, hiszen a régi katalógustételek legtöbbször évszám és majd' minden esetben méret nélküliek, így később szinte tetszőlegesen behelyettesíthetők. Az igazság azonban itt is a részletekben rejlik.

Az 1907-es párizsi kiállítás katalógusában Csontváry a 11-14. sorszámon szereplő négy traui képet egyaránt *Traù. Rivages de l'Adriatique. (Hongrie-Dalmatie)* címmel jelölte, 1899–1900-as évszámmal. 1908-as iparcsarnoki kiállításának katalógusában négy traui képet nevesített: kat. 30. *Holdvilágos éj Trauban, 1899.* (Kosztka család); kat. 32. *Visszatekintő nap Trauban, 1899.* (Kosztka család); kat. 33. *Délelőtti kis plein-air Trauban, 1900.* (Gács-Fővárosi Képtár); kat. 34. *Délutáni vihar Trauban. 1900.* (Gács?). Az 1910-es műegytemi katalógusában így jelölte őket: kat. 16. *Délelőtt Trauban, 1900.*; kat. 17. *Délután Trauban. 1900.*; kat. 24. *Holdvilágos éj Trauban. 1899.*; kat. 27. *Visszatekintő nap Trauban. 1899.* Két 1899-es, két 1900-as dátum. Ténylegesen azonban csak három képet jelent, mert két önálló képcím, a *Holdvilágos éj Trauban* és a *Zárda* fedik egymást. Csontváry sem volt tévedhetetlen. A képcím-variációk bizonyára hibára készítették. Tőle tudjuk, a berlini kiállítás „a vállalkozó hűtlensége miatt abbamaradt”. Tehát nem szembesülhetett feltételezhető tévedésével, a dokumentum hibás.

Az 1910-es meg nem valósult berlini kiállításának katalógusában Csontváry egy ötödiket is nevesített: kat. 35. *Gewitterwolken von Trau* képcímmel, év nélkül. Németh Lajos 1970-es nagymonográfiájában, 47-es számon szerepel a *Délutáni vihar Trauban, 1900* (55x95 cm). Nyilvánvalóan az 1936-os Fränkel Szalon katalógusának 16., *Délutáni vihar Trauban, 1900* (55x95 cm) című képével azonosította. A festménnyel nem találkozhatott, archív fotót sem ismerhetett, így nem is reprodukálhatta. Sok kép egyébként annak is köszönhette felbuk-

kanását, hogy egy archív fotó révén az agnoszkálás megtörténhetett. Példa rá a *Mandulavirágzás Taorminában*, mely egy recski tyúkpadrásról került elő romos állapotban, és a képet restauráló miskolci rajztanár az 1964-es Németh Lajos-monográfiában közölt fotó alapján ismerte fel Csontváry szerzőségét.

A most előkerült *Traui tájkép naplemente idején* (34,5x66,5 cm) festésmódja, kvalitása teljes azonosságot mutat a másik hárommal: *Visszatekintő nap Trauban* (70x95,5 cm), *Holdvilágos éj Trauban / Zárda* (33x65 cm), *Délelőtti kis plein air Trauban* (25x48 cm). (Megjegyzendő, hogy az 1936-os Fränkel-katalógusban két külön képként van feltüntetve a 15. *Holdvilágos éj Trauban* [48x98] és a 17. *Zárda* [33x65] című tétel.) Ellentétben a szóban forgó, általam vitatott *Délutáni vihar Trauban* (22x63 cm) messze nem képvisel azonos minőséget az előbbi hárommal. Talán nem véletlen, hogy a szakértőkkel rendszeresen konzultáló miskolci Petró Sándor annak idején egy másik miskolci gyűjtő javára megvált az ominózus képtől. Nem kellett volna a hiányzó láncszemre várni. Szilárd meggyőződésem, hogy a *Délutáni vihar Trauban* stíluskritikai alapon Csontváry saját kezű művének nem tekinthető.

*

Az 1945-ben Gegesi Kiss Pál tulajdonába került „állítólagos” Csontváry-képek eredetileg való elismertetésének folyamatos ügybuzgalma akarva-akaratlanul mindmáig követőkre talál. Bár nem ő volt az egyetlen, aki társadalmi presztízsét, jelentős műgyűjtői tőkéjét, kétségtelen szakmai tekintélyét latba vetve igyekezett a hitelesítést elfogadtatni. Megvetette az alapját az eredetiség esetenkénti kicsikarásának, bátorítván a példáját követőket, a mindenre elszánt számítókat, a minden hájjal megkent, pénzsóvár ügyeskedőket, a dicsőségre szomjazókat, a tőkebefektetőket egyaránt. Sajnálatos és megdöbbentő, hogy ide kell sorolnunk egynéhány jeles írástudót is, akik ezzel szakmai hitelüket kockáztatják. Ennek a rossz irányt vett folyamatnak azonban igazi vesztese nagy nemzeti kincsünk, a Csontváry-életmű.

Napjainkban sorra bukkannak fel eredetiséget bizonygató „szakértők”. Képek tucatjával történnek erre irányuló kísérletek. Az eredetiség kritikátlan megállapítását célzó negatív tendencia folyamatos, egyúttal rendkívül elgondolkoztató. 1997-ben a Magyar Nemzeti Galéria megszüntette eredetvizsgálatra vonatkozó szolgáltatását, amikor a hazai műkereskedelemben a magyar művészek munkái elkezdtek egyre magasabb árakat elérni, olvashatjuk Martos Gábor esszéjében. Azóta tehát egyetlen állami múzeum, vagy bármely más hivatalos szakintézmény sem vállal felelősséget egy-egy magyar festő munkájának eredetiségéért. Ez a feladat galériák, árverezők szakértőire, sokszor a múzeumok általuk is fizetett munkatársaira hárul. Ugyanakkor az állami intézményeknek, a szakkutatóknak rendelkezésükre áll a védetté nyilvánítás lehetősége mint az értékminősítés biztonságot jelentő eszköze.

Azt már én teszem hozzá, elsősorban az eladó érdeke, hogy hitelesített kép kerüljön műkereskedelmi forgalomba, a vevőnek pedig biztonságot jelent, ha a műtárgy eredeti, és nem kell attól tartania, hogy nem az, aminek vélte. A műkereskedelem alapvető érdeke a makulátlan megbízhatóság fenntartása. Aukciós árveréseken nem is fordulhat elő tudatos félrevezetés.

Napirenden van a Csontváry-művek gyarapítására tett próbálkozások immáron intézményesült, permanens kísérlete. Előljáróban azonban essék néhány szó az „állítólagos” Csontváry-képek eseménytörténetéről.

A harmincas években felbukkant, a teljes addig ismert életművét meghaladó mennyiségű hamisítványokat Németh Lajos vette górcső alá 1970-es *Csontváry Koszika Tivadar* című nagymonográfiájában (Corvina Kiadó), majd a három kiadást megélt *Csontváry-émlékkönyvben* (Corvina Kiadó) és bővebben a *Jelenkorban* (1980). Beszámolt arról, hogy az

1930-as, Ernst Múzeumban rendezett, nagy sajtóvisszhangot kiváltó gyűjteményes kiállítás, valamint Lehel Ferenc 1931-ben megjelent monográfiája után, állítólag 1932-ben készült az első utánzat. A Fränkel Szalon 1936-os kiállításán Csontváry újonnan fellelt képeinek szenzációja sokak fantáziáját megmozgatta.

Németh Lajos szerint a legtöbb „állítólagos” Csontváry azonban a negyvenes években bukkant fel. A Telemi téren egy Magyar nevű ószeres árult két nagyméretű, koporsószerű ládában 76 képet mint Csontváry-hagyatékot. Úgy tudni, miklósi Polák János pénzügyminisztériumi tisztviselő, műgyűjtő, autodidakta festő volt a szerző. Az „állítólagos” Csontváry-kollekció Gegesi Kiss Pál akadémikus, műgyűjtő, az Európai Iskola egyik teoretikusának birtokába került. Gegesi 1945-ben Gerlóczytól kölcsönzött képekből Csontváry-kiállítást rendezett. Ezen minden bizonnyal két „állítólagos” Csontváryt is kiállított. Az eredeti katalógus Gerlóczy által megőrzött példányán ugyanis utólag kézzel beírt két képet, azonos, *Tanulmány a sétalovagláshoz* címmel.

Gegesi 1957-es pécsi képtáralapításának anyagában ugyancsak négy „állítólagos” kapott helyet: *Sétalovaglás a tengerparton* (146x113 cm, ltsz. 57.146), *A vak és az idióta, a Panaszfal részlete* (lemezpapír, olaj, 52x39 cm, ltsz. 57.147), a *Proféta* (lemezpapírra ragasztott vászon, olaj, 57x37 cm, ltsz: 57.148) és a *Tanulmányfej* (47x41 cm, ltsz. 57.149). A Magyar Nemzeti Galéria szakértő bizottsága – Genthon István, Katona Jenőné, Kovács Éva, Oelmacher Anna, Péntes Éva, Supka Magdolna, Szij Rezső – 1962-ben három képet nem Csontváry által festett kompozíciónak minősített. A *Tanulmányfej* később került a nem eredeti kategóriába. De a Magyar Nemzeti Galériában is található hamisnak ítélt festmény: *Tanulmány a „Panaszfalhoz”* (69x49 cm, ltsz: 8969), *Tengerpart* (22x31.5 cm, ltsz: FK 5637). A *Férfi képmás / Zsakettes önarckép* (55,5x45.5 cm, ltsz: 6585) Molnos Péternek köszönhetően átminősítésre került.

Miután a múzeumi szervezet lemondott eredetvizsgálat terén végzett hatósági szerepköréről, a műkereskedelem, saját kockázatára, saját kárán okulva magára vállalta a hitelesség megállapításának felelősségét, a nem eredeti művek kiszűrését. Ám felvetődik a kérdés, ha és amennyiben egy állami intézmény munkatársa magánmegbízást vállal és kvázi független szakértői minőségben véleményt alkot, mi több, döntést hoz, hivatalos vagy magánvéleménynek számít-e? Ennek ódiuma mennyire vetül rá az intézményre, melynek munkatársaként az ismert szakember nem közmegegyezésen alapuló vélelmet „hitelesít”, miközben magánmegbízást teljesít? (Molnos szabadúszó művészettörténész, rá ez természetesen nem vonatkozik.)

A műtárgyforgalmazó árverési cégek nem vártak sokáig, érzékelve a hamisítványok ipari méretű terjedésének káros hatását, a szakmai hitelesség elbizonytalanodása által kialakult vészhelyzetet. 2007-ben a Nagyházi Galéria és Aukciósház hamis festményt bemutató kiállításán a képek helyett rendhagyó módon a képkereteket bocsátották árverésre. A 272 képet tartalmazó katalógust, *Figyelem! Hamis!* címmel jelentették meg. Az 54-es tétel alatt feltüntetett *Csontváry Koszika Tivadar modorában* című képet rendkívül szellemesen, az ábrázolt hármas kompilációra utalva *Sétalovaglás Taorminában a magányos cédrushoz mandulavirágzáskor* címmel jelölték meg. „A hamisítványokat – a tulajdonosok kifejezett kérésére – a műkereskedelemből kivonjuk, olvasható a bevezetőben. Ezek egy részét a Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátorképző Intézete számára oktatási célra felajánljuk, az e célra alkalmatlan darabokat pedig megsemmisítjük”. Méltánylandó gesztus.

Idővel fordulat következett be az „állítólagos” Csontváryk történetében. Gegesi Kiss Pál fia, Gegesi József hathatós segédletével a Belvedere Aukciósház 2008-ban kiállítást rendezett *Pseudo Csontváryk* címmel, a katalógusban 130 képet megjelenítve, szakszerűen, adatokkal ellátva. Először gyanánt Martos Gábor *Százharminc izé* című, kutatási eredményeit dióhéjban összefoglaló esszéje szolgált, s újraközölték Németh Lajos 1980-ban a *Jelenkorban* megjelent tanulmányát. Gegesi József 2008. december 3-án kelt levelében a kö-

vetkezőket írta nekem: „Régi adósság kerül most részleges kiegyenlítésre, nevezetesen, hogy az eredeti Csontváry-műveket el kell különíteni a »Csontvárynak tulajdonított« képektől. A kiállítás és az erre az alkalomra megjelenő katalógus létrejöttével teljesült Németh Lajos régi álma, hogy a pszeudo képeket a szakma és a nagyközönség is teljes valóságában láthassa. Valamint idézve őt: »Tervem volt, hogy az eredeti művek oeuvre-katalógusához hasonlóan összeállítsam a pszeudo képek katalógusát is, ám néhány magángyűjtő, amikor megtudta, hogy a tulajdonában lévő képeket nem tartom eredetinek, nem adott engedélyt a további feldolgozó munkára« – most mégis megszülethetett. A pszeudo Csontváry-képek oeuvre-katalógusának első része vagy fejezete lehet ez a kiállítási katalógus, mely reményeim szerint további még »lappangó« köz- és magángyűjteményekben lévő képek előkerülésével jelentősen bővíthető lesz”.

Nem célja írásomnak a hamisítások történetének teljes feldolgozása. Így csak pályafutásom néhány emlékezetes történetét említeném, az érintettek neve nélkül. Jó pár évvel ezelőtt, a szakma csúcán jegyzett, köztisztelőben álló művészettörténész keresett fel lakásomon. Ferikém, hoztam egy Csontváryt, a véleményedet kérem. Meglátva a képet, elállt a lélegzetem. Próbáltam finoman fogalmazni, nem akartam sértő lenni, de nem kerestem kibúvót sem. Évtizedeken keresztül festőnövendékek sora általa ismerte meg az egyetemes művészetet, a magyar párhuzamokat, a kiemelkedő életműveket, a követendő művészi példát.

Vedete, vedete, non vedete niente?!

*

Kezdjünk mindent előlről, induljunk az eredőktől, és maradjunk a művész által vállalt pályakezdés idején. Csontváry 1893-ban, a *Pillangókat* első olajfestményeként, a *Madarakat* iskola előtti tanulmányként nevesítette. Tényleges festői munkásságát azonban müncheni tanulmányainak megkezdésétől, 1894-től eredeztette, 1909-ben pedig bevégezte. Huszonhét éves volt, amikor 1880-ban Iglón elköteleződött, negyvenegy éves 1894-ben, ettől datálta festővé válását, ötvenhat, amikor 1909-ben letette az ecsetet, és hatvanhat, amikor 1919-ben, Budapesten, az Új Szent János Kórházban verőérgyulladásban meghalt. Tehát a kezdet előtti tizennégy és az utolsó tíz év jelenthet kitöltendő fehér foltot bizonyos felfedező érdekkörök számára. Több száz kép a reménybeli sikerkovácsok számára ezen évek valódi aranybányájának számít! Visszatekintve régmúlt időkre, mindig így volt, amióta a kép vagyontárgy, egyúttal a legjövedelmezőbb tőkebefektetés. Értékelendő, hogy amikor a harmincas években Csontváryt felfedezte a műkereskedelem, reklámozta a bulvársajtó, a képek nagy része elkelt, így ezek megmenekültek a feledéstől és a megsemmisüléstől. Növelte az ázsiójukat, hogy értékmentő műgyűjtők, Bedő Rudolf, Hatvany Ferenc, Neményi Bertalan nyomán a művekre más széplelkűek is felfigyeltek, s vevőkké, egyúttal befektetőkké váltak. De a minderre rájátszó ügyeskedők, nagy üzletre éhes hiénák is felbukkantak. Ez sem rendkívüli, ez is a folyamat természetes velejárója. Ám ekkor kell igazán ébernek lenni. Ki kell mondani, hangsúlyozottan nagy a mindenkori írástudók felelőssége! Ha mantraszerűen felhívják a figyelmet a kézenfekvőnek tűnő hiátusokra, továbbá az 1894 előtti és az 1909 utáni időszakra, és a százával felbukkanó hamisítványokat ebbe az ürbe próbálják becsempészni. Ha van rosszhiszemű kínálat és van rá akár jó szándékú, akár csak befektetői igény, márpedig ilyen jócskán akad, akkor igazán nagy a veszély. Még úgy is, ha ez a veszély napjainkban egyesével valósul meg.

Gegesi példáját követve 1964-ben Vágó Zsuzsanna indította el az újabb lavinát, amikor publikált egy írást a stuttgarti *Zeitschrift*-ben, igyekezve a Csontváry-oeuvre-t benépesíteni az 1910 utáni hiátust általa főműveknek tartott, nem eredeti képekkel. 1979-ben a *Művészet* publikált addig ismeretlen hamis, illetve eredeti festményekkel vegyített számot. A nagy

tudású filosz, Mezei Ottó a kétségtelen Csontvárytól származó *Olasz táj* és *A gácsi Forgách-kastély* mellett a védhetetlen *Parkrészletet* az előbbiekkal együtt vélte „felfedezni”. Németh Lajos felvette a kesztyűt és 1980-ban, a *Jelenkorban* határozottan fellépett a hamis képek ellen. *Vedete, vedete, non vedete niente?*

A Csontváry által kategorikusan megjelölt 1894. év előtti hiátus betöltésére történtek már a múltban is kísérletek, s mintha ez a tendencia napjainkban felerősödne. Aktuális példa erre a „*Zavar*” a *pusztán*, Munkácsy után – szabadosan. Csontváry *Nagy önéletírásában* olvasható: „Hajnalban nap-nap után a lángoló Kárpátokat figyelem, s egy délután [1880. október 13.] csendesen bubiskoló szekeren megakadt a szemem. Egy kifejezhetetlen mozdulat kezembe adta a rajzont, s egy vénypapírra kezdtem rajzolni a motívumot. Principálisom nesztelenül hátul sompolyog, a rajz elkészültével a vállamra ütött. Mit csinál: hisz maga festőnek született. Principálisom távoztával kiléptem az utcára, a rajzot elővettem tanulmányozásra. S ahogy a rajzban gyönyörködöm, egy háromszögletű kis fekete magot pillantok meg balkezemben, mely figyelmemet lekötötte. E lekötöttségben fejem fölött hátulról hallom: Te leszel a világ legnagyobb [napút] festője, nagyobb Raffaelnél. A kinyilatkoztatás arról győzött meg, hogy bizonyos magasabb hatalommal állok összeköttetésben. Tisztában voltam azzal, hogy kifejezhetetlen felelősség hárul reám. Principálisom hozott egy Hermes-féle füzetet másolás céljából”.

Az ifjú Kosztka Mihály Tivadar nem habozott, 1881-ben Rómában felkereste Raffaello Loggiáit, de nem találta nála az élő természetet, az energiát, az isteni szikrát. 1882-ben eljutott hozzá Munkácsy *Krisztus Pilátus előttjének* a híre. „Úgy gondoltam, most már Munkácsyhoz is beállhatok festőinasnak”. Ha Raffaello nem, akkor tán Munkácsy? Megismerte volna, de nem jött össze a személyes találkozás. Nem is kereste többet. Semminemű adat nincs a birtokunkban, hogy szorgalmazta volna a kapcsolatot az akadémikus festővel. Arról sincs tudomásunk, hogy rajongott volna érte. Miért is? Csontváryt soha nem vonzotta a talmi hírnév, inkább riasztotta. Nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy „művészi horizontján két követendő (és túlszárnyalandó) példakép lebegett, Raffael és Munkácsy”. Az ismert művészettörténész mindezek után felteszi magának a szónoki kérdést, „meg sem próbálkozott valamilyen formában Munkácsy szellemi-művészi tulajdonba vételével”? Ráadásul ezek a megállapítások teljesen légből kapottak, félrevezető feltételezések. Raffaello művészetével Csontváry szembesült, de nem vált számára példaképpé. Munkácsyval nem érezhetett semminemű rokonságot, pedig húsz év során számos alkalom adódhatott volna a személyes találkozásra. Meggyőződésem szerint ugyanis a közismerten öntörvényű művésztől mi sem állt távolabb, mint a 19. század végén rendkívül népszerű, főúri szalonjában a legfelsőbb réteg vendégvárójaként fényűző fogadásokat adó, akkoriban főleg amerikai milliárdosok körében nagy hírnek örvendő akadémikus festőfejedelemmel való azonosulás. (Ma őt inkább celebnek neveznénk.) Kosztka Mihály Tivadar elfogadta a rárótt küldetést, ő a világ legnagyobb festője akart lenni. Persze hogy nem állt be festőinasnak Munkácsyhoz. Nem ez volt számára a kijelölt irány, semmi esetre sem tekinthette őt követendő példaképnek. Választhatta volna a szokványos utat, mint gyógyszerész kortársa, a közeli Alsóesztergályon élő Kubányi Lajos, aki müncheni akadémiai stúdiumok után lett közép-szerű vidéki festő. De Kosztka Mihály Tivadar nem ezt az utat választotta.

A cél elérése érdekében renkhagyó módon nem az alapozó festői stúdiumokkal kezdte a művészi pályára történő felkészülést, hanem a földön két lábon állva, előbb a biztos jövőbeni anyagi függetlenséget teremtette meg magának. Húsz évben szabta meg az erre szánt időt. Igló, Szerednye, Léva, Losonc, Eszék, Szentés kitérővel 1884-ben saját gyógyszerterát nyitott Gácson. Rendkívül puritán életmódja lehetővé tette későbbi utazásait, Dél-Európa, Észak-Afrika és a Közel-Kelet bejárását, felkeresvén a természet csodáit és az emberi kultúra kiemelkedő helyszíneit. Csontváry a teremtés, nem pedig a másolás mellett kötelezte el magát.

Csontváry Kosztka Tivadar: *Visszatekintő nap Trauban*, 1899 (70x95,5cm)

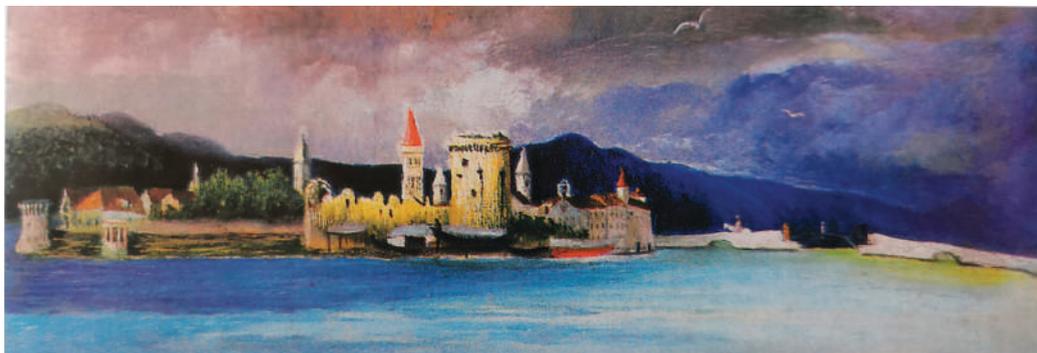
Csontváry Kosztka Tivadar: *Holdvilágos éj Trauban (Zárda)*, 1899 (33x65cm)

Csontváry Kosztka Tivadar: *Traui tájkép naplemente idején*, 1899, 34,5x68,5 cm

Csontváry Kosztka Tivadar: *Délelőtti kis plein air Trauban*, 1900 (25x48cm)

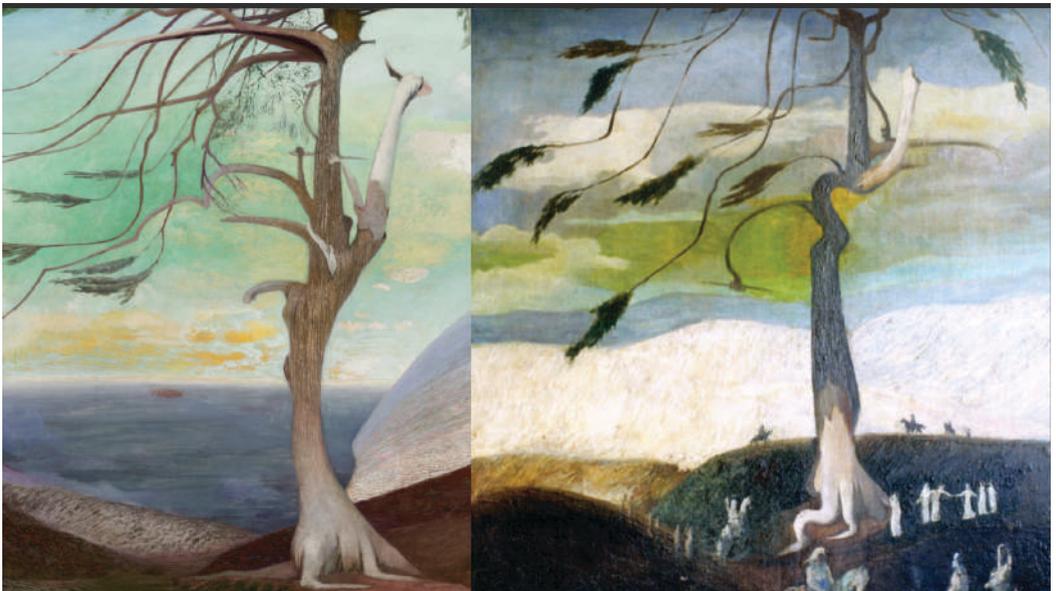
Csontváry Kosztká Tivadar: *Délutáni vihar Trauban*, 1900 (22x63cm)

„Zivatar a pusztán”, 61x94 cm és Munkácsy Mihály: *Vihar a pusztán*, 92,5x132 cm

„Isadora Duncan táncol” avagy „Szent Ferenc prédikál a madaraknak”

Csontváry Kosztka Tivadar: A magányos cédrus és az állítólagos „3. Cédrus”

A tervezett húsz év tízre rövidült. 1894-ben Münchenbe ment, de jó érzékkel nem az akadémikus Piloty-féle osztályt választotta, hanem Hollósy magániskoláját, amelynek szellemisége az akadémizmuson túlmutató új irányzatok felé navigálta. Majd Düsseldorf után végül eljutott a művészet fővárosába, Párizsba. Az ezt megelőző közel másfél évtizedben minden bizonnyal a Hermes-féle füzetek másolásán túl is készíthetett vázlatokat, skicceket, talán olajfestéssel is megpróbálkozott, hisz veleszületett kezűgyessége ezt lehetővé tette. De számára ez még nem volt művészet, csupán felkészülés. Nem része az életműnek, csupán előzménye. Magasra tette magának a mércét. Amikor megérett rá az idő, feladta gyógyszerárát, és teljes erejével a festészetnek szentelte életét. Először 1900-ban adott be kiállításra egy képet, amit azonban a megnyitó előtt visszavont. Biztosan megvolt rá az oka. 1905-ben rendezte első képbemutatóját. További kiállításainak időpontja: 1907, 1908, 1910. Meglehet, a vidéki gyógyszerész átutazóban megfordulhatott olykor a fővárosban, akár még képkiallításokat is látogathatott. Mindez pontosabb ismeretek híján csak feltételes módban jelenthető ki. Azt viszont tőle tudjuk, hogy a nagy Tátra-képet hosszú évekig, közel két évtizedig festette, leginkább csak képzeletben. Iglón, majd később Gácson a vidéki ember életét élte, természetközelen, és onnan indult festői csúcspok meghódítására.

Ismét egy régi emlék. Valamikor a kilencvenes évek elején az akkor még kezdő ifjú művészettörténész behozott a Nemzeti Galéria restaurátor-műhelyébe egy kis méretű képet. Először a hátoldalát mutatta, rajta egy cetlin igazolás Iványi-Grünwald Bélától, mely szerint kiállításon vette és egykoron a tulajdonában volt. Ez szolgált volna hitelesítő bizonyítékkal. A jelenlévő Szabó Júlia csodálkozva kérdezte tőlem, Feri, hát miért nem hiszel a kollégának. Mert a szememnek hiszek, nem ennek a jelentéktelen bilduskának – válaszoltam. Ha emlékezetem nem csal, a *Görög tengerpart* (32x42 cm) című képről volt szó, mely ugyancsak lopakodó módon az 1915-ös kiállításnak köszönhetően immáron beépült az életműbe. A kurátor vagy a kötet szerkesztője a képet már nem tette be a katalógusba. De szerepel a műtárgylistán, 1893 körülinek feltüntetve, míg a kiállításon az 1890-es évszám volt olvasható. Ha netán valódi lenne is a kép, felvetődik a kérdés, nyilvános bemutatása mennyiben szolgálja Csontváry festői értékrendjét, művészetének megítélését? Szerintem gyengíti egy rendkívül szerény produkció. Csontváry nem véletlenül választotta ki az általa vélt legjobbakat, amikor a fővárosba szállította életműve javát. Ezzel mintegy rangsorolta a képeket, elsőbbséget biztosítva az általa legjelentősebbnek vélt műveknek.

Isadora Duncan – Szent Ferenc prédikál a madaraknak

Pár éve egy pesti gyűjtő felkért egy bizton „eredeti” Csontváry-kép bírálatára. Lakásomon fogadtam. A napjainkban túlbuzgó, egyre népszerűbb, magát restaurátornak feltüntető személy szakvéleményét hozta perdöntő bizonyítékkal. A kép mappában volt, a gyűjtőt előbb kikérdeztem, majd kezembe adta a rendkívül szakszerű leírást. A szövegezés alapján arra gondolhattam, egy főmű rejtőzik a pakkban. A kép címe: *Isadora Duncan táncol*. Ámulattal néztem a közben kicsomagolt képet. Már-már kezdtem azt érezni, hogy csoda történt. Ugyanis vizuális emlékezetem most sem csalt, nem tévedtem, Csontváry-hamisítványokból álló egyre gyarapodó fotógyűjteményemből elővettem a régi képet, a múlt évezred kilencvenes éveiből. Kép és fotó tökéletesen egyezett! Felidéződött a régi történet. Kispestről kaptam szakértőként felkérést. A vizsgálat tárgya a *Szent Ferenc prédikál a madaraknak*. Nem mondom, akkor a kép láttán igencsak megdöbbsentem. Még csak utáztat látszatát sem keltette az ominózus, kékes tónusú, sötét festmény. Felvetődött bennem: ezek még soha nem láttak eredeti Csontváryt? Évtizedek múltán Szent Ferenc immáron átlényegült, s lett belőle Isadora Duncan. A bizonyítékot a gyűjtő kissé csalódottan, de tudomásul vette, talán számított is erre az eredményre. Pedig nem volt szakmabéli, nem

volt szakértő. Ismételten feltehető a kérdés: a „szakértő” sem látott még eredeti Csontváry-festményt? *Vedete, vedete, non vedete niente?!*

Százhusz év múltán felködlött a mindenre elszánt „felfedezőben”, hátha bejön, hogy Csontváry nagy érdeklődést mutatott a 20. század elején nagy hírű táncosnő, Isadora Duncan iránt. Nocsak. Csontváry köztudottan társ nélkül élt, magányosan, szerelemmel kapcsolatos véleményéről csak egy halvány utalást idézhetnék: „Nem lehet zseni, aki nem ismeri a szerelmet, aki nem érzi a szerelemben rejlő energiát”. Kieselbach Tamás szerint a *Szerelmesek találkozása (Randevú)* ennek a felismerésnek képpé formált manifesztuma. A platói szintű feltevésen azonban nem megy tovább. Teljesen egyet lehet érteni a „látó” szakemberrel, a képek sűrűjében élő művészettörténész helytálló szakvéleményével.

A 2015-ös budavári Csontváry-kiállítás kurátora jóval messzebb ment ennél. Forrásmegjelölés nélkül, bizonyítás helyett úgymond tényként állítja, hogy a *Randevú* szerelmespárja, a „Csontváryra emlékeztető férfialak [...] randevúzik a művészi tökélyt megszemélyesítő dívával, aki némi hasonlóságot mutat a kor talán legnagyobb női művészstárjával, a Csontváry előtt sem ismeretlen táncossal, Isadora Duncannel”.

Majd e pikáns állítást készpénznek véve az ismert rendező-színarabíró *Színekbe rejtett szerelem* címmel írt színpadi művet Csontváry életéről és szerelméről. Hivatkozott a harmincas években kézirat-maradványokból összeállított kompilatív *Nagy önéletírásra* (tudomásom szerint azonban ebben, valamint az eddigi publikálatlan, általam ismert kéziratokban, semminemű utalás nincs ezen alaptalan állításra), továbbá a *Szent Ferenc prédikál a madaraknak / Isadora Duncan kép* kapcsán bizonyos (?) forrásokat tényként fogadott el. Csupa légből kapott feltételezés, hogy Csontváry Athénban, Párizsban, Budapesten, és még számos helyen a nagyvilágban minduntalan találkozott a táncosnővel, aki a festőt halála előtt állítólag meglátogatta a „szanatóriumban”, mivel kialakult közöttük egyfajta misztikus vonzalom. A színarab ennek az életen át tartó szerelemnek állít emléket, a tánc és a festészet valami egészen furcsa keveredésével. 2019. augusztus 14-én rövid hír jelent meg a pécsi napilapban: technikai és anyagi okok miatt elmarad az előadás. A darabot nem máshol, éppen a Csontváry Múzeum udvarán mutatták volna be pár nappal később.

Aztán a Pécsi Nemzeti Színház 2019-ben valóban bemutatott *Az elveszett Csontváry* című egyfelvonásosában (alcíme szerint nyomozás egy részben) a történet a szerzőt megszemélyesítő színész Isadora Duncanre visszaemlékező monológjával kezdődik.

Minden út a képzelt fantazmagória forrásához vezet. A Műcsarnok nemzetközi művészetelméleti konferenciáján egy önjelölt szakértő „Csontváry Kosztka Tivadar híres festményei nőalakjainak rejtett kultúrtörténeti vonatkozásaiba avatta be a hallgatóságot. Kutatásának lényege, hogy párhuzamot fedezett fel Isadora Duncan (a modern művészetelmélet [sic] legkiemelkedőbb alakja) és e figurák alakja, ruhája, tartása között. Ikonográfiai vizsgálódásokon alapuló elmélete kiindulópontja, hogy a festőre óriási hatást tett Duncan 1902-es budapesti fellépése az Urániában.[...] illetve az Operaház színpadán, de később valószínűsíthetően Athénban is látta az akkor már világhírű művésznőt. Ha közelebbről megfigyelhetjük például a *Zarándoklás a cédrusokhoz Libanonban* című Csontváry-kép táncoló alakjait, mozdulataiban, ruháiban, kartartásukban felfedezhetjük a hasonlóságot az Isadora Duncanról készült korabeli fotókkal” (Magyar Hírlap, 2019. január 22.).

A Kossuth Rádió *Gondolat-jel* című műsorában 2019 augusztusában a kép eredetiként történő elfogadtatásában érdekelt, magát szakértőként beállító személy hosszan sorolta Isadora és Tivadar feltételezett titkos találkáinak helyszíneit igazoló, bizonyíték erejű érveit. A tévében elhangzott egy riporter szájából, hogy a kétszáznegyven milliós aukciós ár nyomán figyelt fel a festőre, nyilván ekkor jött rá, hogy milyen nagy művész is lehet ez a Csontváry...

Mai szóhasználatlál élve fokozódik az érzékenyítés. Terjed a bozóttűz. Lassan, de egyre erőteljesebben. Jóvátehetetlen kárt okoz, ha idejében meg nem fékezzük ezt a nyomulást. Ne vigyük le Csontváryt a bulvármédia szintjére!

Vedete, vedete, non vedete niente!

„Zavar” a pusztán

A szinte számolatlan, rendkívül ártalmas negatív példák sorában kiemelten említendő az egyik legkirívóbb. Az ötletgazda szerint az 1890-es évek első felében Csontváry emlékezetből festhette Munkácsy Mihály *Vihar a pusztán* (92,5x132 cm) festményének másolatát, *Zivatar a pusztán* (61x94 cm) címmel, egyharmados kicsinyítéssel. Zárójelben: e kép mind ez idáig nem volt ismeretes, a 21. században bukkant fel. A keresztapa indoklása a következő: a Magyar Nemzeti Múzeum 1867-ben vásárolta a Munkácsy-festményt, szerepelt az állandó kiállításon. Tehát a leendő festő láthatta. Eltelt jó másfél évtized, tehát ha látta, akkor emlékeztetett rá. Ha pedig emlékeztetett rá, meg is festhette. Mégpedig 1890 után. Miért is ne! Vagyis évekkal az *Első olajfestményem: a Pillangók* előtt. Csupa *hat-het* feltételes módban fogalmazott állítás. De hát mikor láthatta a képet, amelyet oly mélyen az emlékezetébe vésett? Ezt nem tudni, csak találgatni lehet. Korabeli reprodukció nem készült a Munkácsy-festményről, tehát nem másolásról, hanem csak emlékezésről lehet szó. Avagy valamiféle csodás látnoki képesség áll e feltételezés hátterében is? Ha ma egymás mellé tesszük a két képet, olyan mindenre kiterjedő precíz egybeesés figyelhető meg, ami egy helyszíni profi másolatkészítőnek is javára válna. Az ilyen tökéletes másolmány teljesen ellentétes az emberi vizuális emlékezet valamennyi adottságával. Felvetődik a kérdés, ha nem volt a műtermi hagyatékban, akkor miért nem Gácsról került elő, vagy Kecskemétről, miért nem tudott róla senki emberfia közel egy évszázadig? Az nem bizonyít semmit, hogy szóbeszéd szerint (szóbeszéd márpedig semmiképpen nem szolgálhat hiteles forrással) a kép 1956-ban állítólag felbukkant (vagyis felbukkanhatott) Monoron. 1997 őszén mutatták be szakértőnek a Nemzeti Galériában. A szemtanú szerint „[f]orrás, adat nincs róla, stílus pedig ugyanakkor nagyon *csontváry*s. S bár egyetértettünk abban, hogy Csontváry szerzősége egyáltalán nem kizárt, adatot szolgáltatni nem tudtunk. Csak biztatni lehetett mindenkit, hogy *higgyen* Csontváry szerzőségében”. Ez azonban nem eredetvizsgálat, hanem hitvita. Ezután következett a sajtóban folytatott egyoldalú bizonygatás. A szakemberek mérvadó többsége soha nem fogadta el a *Zivatar a pusztánt* eredetként, nem is sikerült mindmáig levédetni. Ugyanis egy védettségi eljárás során független szakmai grémium sokoldalú vizsgálatnak veti alá a műtárgyat. Festmény esetén vászon, alapozás, festékösszetétel, azaz restaurátori vizsgálatok, valamint forráskutatás és stíluskritikai szempontok alapján alakul ki konszenzuson alapuló döntés.

A forráskutatást azonban mindmáig rendkívüli módon megnehezíti, hogy a minden valószínűség szerint legautentikusabb kéziratcsomag, amelyet Gerlőczy 1955-ben adott át Gegesinek feldolgozásra – s amely az elévülési határidő lejárta után a Gegesi-örökösök tulajdonába ment át, így ma hozzáférhetetlen –, tartogathat még meglepetéseket. Elvben ugyanis nem zárható ki, hogy a fel nem tárt Csontváry-dokumentumokban eddig ismeretlen tényekre vonatkozó adatok is rejljenek. Ám ez is csak halvány lehetőség.

Lassacsckán araszolgatva, szőnyeg alá söpörve mindazt, amit kollektív bölcsesség címen szokás emlegetni, bizonyos esetekben az eredetiség kételyt nélkülöző evidenciája beépülni látszik az életműbe. Feltételes módra alapozott bizonyítással, gyenge, képzelgő érveléssel. Nem tudható, ki hagyta jóvá, milyen szakmai grémium – ha volt ilyen egyáltalán –, milyen érvek alapján fogadta el a Munkácsy-másolatot hitelesnek, de ez nem is lényeges. Jómagam ismertem magát a művet, s bár nem akarom az orákulum látszatát kelteni,

de negatív állásfoglalásomat megkerülve ezek a körök kibúvót találtak. Jó lenne a hasonló folyamatoknak egyszer s mindenkorra megálljt parancsolni.

Mindezt érdemes lenne nyilvánosan tisztázni, mert a Csontváryt megjelentető jóhiszemű szerzők, beleértve természetesen magamat is, gyakran esnek abba a hibába, hogy akaratlanul is hitelesítik a bizonytalan okfejtéssel elfogadott hamisítványokat. Mert ugye „olyan csontvárys”. Miután azonban az effajta elégtelen elfogadás nyomán az addig ismeretlen kép gazdát cserél, az új tulajdonos érhetően nem szívesen járul hozzá egy számára esetleg jelentős értékvesztéssel járó procedúrához. Jőmagam egy kiállításon szembesültem a képpel. Csontváry-könyvekben szereplő, eredetinek feltüntetett tárgyról beszélek.

Molnos Péter 2009-ben, a képre vonatkozó, hitelesítő utalás nélkül közölte a *Zivatar a pusztánt*, 1890 körüli évmegjelöléssel. Csontváry műveként állította ki Gulyás Gábor is a 2015-ös várbeli kiállításon, ugyancsak 1890 körüli dátumozással. Bellák Gábor, a csíkszeredai kiállítás kurátora, 2016-ban Munkácsy Mihály *Vihar a pusztán* (92,5x132 cm, ltsz. 2815) című festményét, és az egyharmaddal kisebb méretű, *Zivatar a pusztánt* (61x94 cm) ráutaló bizonyítottással Csontváry műveként állította ki. Nem Budapesten, hanem mintegy rejtőzködve, Csíkszeredában. Amikor felbukkant az eredetinek nyilvánított másolat, Munkácsy mintául szolgáló képe mellett a laikus közönség számára meggyőzőnek tűnhetett, hiszen szakember állította párba a két festményt. A kiállítási katalógus mindezt szentesítette. Megismétlem, egyoldalúan, szakmai hitelesítés nélkül, önhatalmúlag, az eredetiséget kész tényként kezelve. Sárkány József, a Modern Magyar Képtár munkatársa, az isztambuli Csontváry-kiállítás kurátora 2010-ben ezt a hibát nem követte el.

Tudvalevő, de nem árt hangsúlyozni, a kép nemcsak műtárgy, egyúttal jelentős pénzbeli értéket is képvisel. A gyűjtők nem kis anyagi áldozatot vállalnak értékőrző gyűjtőszervevényükért, befektető tevékenységükért. Azonban nem kérdőjelezi meg a szakértői véleményt, amit aztán tovább szentesítenek újabb szakmai kiadványok, reprezentatív kiállítások. Végül, ha a gyűjtő szembesül a kép körül utóbb felmerülő bizonytalansággal, saját jól felfogott érdekében kitart vélt igazsága mellett. Hiszen nagy a tét. Hamis vagy valódi? Tízezer vagy több százmillió?

Ha bárki tüzetesen megnézi egy Csontváry-képet a festő bármely korszakából, semmi nemű rokon, sajátkezűsége utaló vonást nem fedez fel ebben a másolatban. Precíz simaság, bámulatos, pontról pontra történő hasonlóság, Csontváry egyetlen ecsetvonásához sem hasonlíthatóan. Ez az én véleményem, ami természetesen nem pótolja a kollektív bölcsességet, amelyet hiányolok. Egy vélemény csupán a sok közül, de vannak ehhez igazolásul szolgáló érveim.

Kissé távolabbról közelítve az egyre általánosabbá váló jelenséget tiszteletben tartom az életmű bővítési gyakorlatát, a parttalan, hiteltelen ügybuzgóság azonban nem fogadható el, mert nélkülözi az autentikus, egzakt szakmai véleményt, a körültekintően meghozott döntést. Csontváry – jelképesen – végakarátát fogalmazta meg azzal, hogy Gácsról Budapestre szállított egy reprezentatív válogatást. Müncheni iskolai tanulmányai közül mindössze tízet tartott erre érdemesnek, valamint az 1893-ra datált, első festményeiként nevesítve a *Pillangókat* és a *Madarakat*, és az általa legjelentősebbnek ítélt műveket, mindösszesen negyvenkettőt. Sokáig közmegegyezés fogadta, és tartotta tiszteletben az alkotó szándékát. Ami Csontváry döntését illeti, azt senkinek nincs joga kétségbe vonni. Azonban Csontváry szubjektív döntését is felülírják a tények. Ez esetben azonban fokozott elővigyázatossággal kell eljárni. Az utókor döntéshozóit rendkívüli felelősség terheli, csak kivételes esetben, minden kétséget kizáróan lehet bizonyítottan makulátlan eredetű, Csontváry hiteles kézjegyét őrző alkotást az életműbe beemelni.

Ő maga sok képet hagyott Gácson, a gácsi padlásán, szándékoltan vagy véletlenszerűen, nem tudható. Ezek egy része került gácsi és losonci magángyűjtőkhez: *Őz*, *Gém*, *Fohászodó öregasszony*, *Almát hámozó öregasszony*, *A gácsi Forgách-kastély*, *Tó hegyekkel*, *Olasz*

táj, Olasz város, Villa Pompeji... Ennél jóval többet a gácsi patikabérlő Székely Sándor mentett át Kecskemétre, több mint félszáz festményt. A *Marokkói tanítót*, a *Tengerparti sétalovaglás* és valószínűsíthetően a *Dalmát hegyet*, valamint *A női tanulmányfej (és Lakos Alfréd: két festő)* című rajzát Gerlóczy Kecskeméten vásárolta. Számos értéktelennek minősített festmény a kecskeméti művésztelep alkotói számára alapozott festővászonként szolgált. Kiegészítésként: Gerlóczy 1921-ben az ominózus árverésen tizenkilenc festményt, tíz müncheni tanulmányrajzot, valamint az 1913 és 1919 közötti időszakban készült hét szénrajzot váltott meg közel 20.000 belga frank ellenében. Továbbá nyolc képről lemondott a Kosztka család javára. Minden bizonnyal a Csontváry-oeuvre ennél azért jóval gazdagabb lehetett, de számos esetlegesen felbukkanó kép származástörténetéről nincs adat.

3. Cédrus

2000-ben a Polgár Galéria vezetőjének megkeresésére megtekintettem a képet. Polgár úr meghallgatta szóbeli nemleges véleményemet, amit később írásban is megküldtem neki. Talán csalódottan, de némi malíciával kezembe adta Mezei Ottó 1999-ben készített másfél oldalas szakvéleményét, melynek értelmében az „állítólagos” Cédrust ő egyértelműen elfogadta Csontváry saját kezű alkotásának. Ezzel én teljesen ellentétes álláspontot képviseltem. Az előzmények számomra ismertek voltak. Az úgymond 3. *Cédrust* (143x103 cm) eredetiként állították ki 1948-ban *Az élet fája* címmel a Szalmássy Galériában, horribilis 32 000 forintos áron. A hitelesítést Herman Lipót és Farkas Zoltán készítette. Az említett galéria egyébként a furcsa kalandor szerzet, Balogh páter érdekkörébe tartozott. Ám tulajdonába csak 1955-ben, más forrás szerint 1957-ben, a Magyar Állam ajándékként került. Németh Lajos a *Jelenkorban* ismertette a tényeket: „A Nemzeti Galéria jogelődjének, a Szépművészeti Múzeum Új Magyar Osztályának 1951-ben a VKM átadott egy cédrust ábrázoló képet (143x103 cm, ltsz: 51.812), mely 1956. X. 3-án átkerült a Letéti raktárba, majd 1957 júliusában átadták Balogh István templomigazgató, műgyűjtőnek. Ő tőle időközben egy másik magángyűjtő tulajdonába került”.

Szakvéleményem rövidített kivonatát az alábbiakban ismertetem, általános szabályok ismertetésével kezdve. „A Csontváry-képek valódiságának megállapítására nincs egyértelmű és tévedést kizáró, egyedül üdvözítő módszer. Jómagam a képek hitelesítéséhez a következő mércét tartom alkalmazhatónak. A valódiság megállapítása történhet hiteles források alapján, Csontváry írásainak alapján, ideértve a szórványkéziratokat is (Csontváry-dokumentumok II.). A Csontváry által készített katalógus-dokumentáció alapján: 1907. Párizs, 1908. és 1910. Budapest, illetve 1910. Berlin, (utóbbi szövege jelentősen eltér az előző háromtól), másodlagosan és erős kritikával kezelve az 1930-as Ernst- és 1936-os Fränkel-katalógust. Történhet továbbá oknyomozással a képek származáshelyének nyomán. Mérvadó lehet továbbá Gerlóczy Gedeon mint legautentikusabb forrás Csontváry-krónikában közölt visszaemlékezése, valamint a Kosztka család, illetve a Gács-Kecskemét-Székely Sándor-vonal, utóbbi ugyancsak kontrollal. Ám véleményem szerint az elsődleges a stíluskritikai alapon történő elemzés, a mű kvalitásának figyelembe vétele, valamint a vászon- és festékvizsgálat. Ezen együttes szempontok messzemenő egybehangolása szükséges ahhoz, hogy egy Csontváry-kép hitelességét bizonyítani tudjunk. A Csontváry-életmű egésze, a képek széleskörű, alapos összehasonlító vizsgálata megkerülhetetlen, amire etikai tekintetben is erősen kötelez a Csontváry-műalkotások utóbbi évtizedekben – megérdemelten – magasra szökkenő árfolyama.

A műtermi hagyatékából két cédruskép került Gerlóczy tulajdonába. Csontváry 1908-ban és 1910-ben mindkettőt kiállította, a meg nem valósult berlini kiállítás okafogyottá vált, de elkészült katalógusában is feltüntette a két cédrust. Kiindulási pont: sohasem állí-

totta ki az „állítólagos” 3. *Cédrust*. Csontváry kézírásos jegyzettöredékeiben sehol sem bukkantam olyan feljegyzésre vagy ráutaló adatra, mely szerint a két cédrus vázlatként, netán annak variációjaként említődött volna más cédruskép is. Közel egy évszázadig fel sem merült a létezése.

Tudomásom szerint a vásznat, a festményanyagot elemző vizsgálatok legfeljebb azt mutatják ki, hogy a kép ± 10 év eltéréssel készülhetett, azaz tág 20 év időtartamon belülre tehető. Valamikor dublinozták, így csak a festékkopás okozta hiányoknál, a festéklepergés helyén válik láthatóvá a vászon, de ott legalább vizsgálható. Ez viszont ebben az esetben rendkívül árulkodó. Ez esetben alapozatlan, gyenge minőségű a vászon, jóllehet Csontváry mindig a legnemesebb anyagot használta, a vásznat közvetlenül a belga gyártótól rendelte. Sajátos technikával alapozott, gyógyszerész lévén vegyi ismeretekkel rendelkezett. A legjobb minőségű festékeket használta, saját készítésű mellett természetesen gyárit is, mint sok ezer kortársa, így a festék önmagában nem lehet perdöntő.

A 3. *Cédrus* festésmódjáról: Az előtérben lévő domborulat emlékeztet a *Magányos cédruséra*, de a háttér Libanon- és Antilibanon-értelmezése félreértésen alapul. A *Baalbeken* ugyanis jól kivehető a hegyvonulat kettőssége és jellege. Itt az előtérben lévő hegy fehéres színű, a távolabbi heglyánc bizonytalan kontúrrajzú és kékes árnyalatú. Mellesleg túl közel van a fához, ellentétben a *Baalbek* előtérben lazacrózsaszínű, háttérben hóval borított hegyvonulatával. Az ég tarkasága a *Magányos cédrus* restaurálás előtti állapotának félreértelmezett színgazdagságát igyekszik utánozni. Az ennek hajladozó ágaira emlékeztető fa háttérének megfestése gyakorlatlan festő munkáját sejteti, mint aki egy feladatot akarna megoldani, kitölteni egy köztes úrt. Egyáltalán, a Csontvárynál lényeges képalkotó elemként használt levegőperspektíva, a *napút* az, ami teljesen hiányzik a képből, az a sugárzó fényáradat, ami 1904, a *plener erfunden* óta egész festészetét jellemzően átítatja és uralja. A fatörzs vastagon rovátkolt, festésmódja rokon ugyan a cédrusokéval, de az égboltozat laza tarkasága gyökeresen ellentmond Csontváry tudatosan kialakított festői gyakorlatának. Az eget ugyanis rétegesen festette, mintegy rétestészta-szerűen, ezzel érte el a téri mélységet és távlatot érzékeltető levegő-perspektívát. Németh Lajost idézve: »Él a fény, él a szín, de a levegő létezik«. A szóban forgó kép ehhez képest koszos maszatolás. Hol vannak a világító színek? Vagy netán 1894 előttinek datálódik a mű, amikor festője még nem is járt a helyszínen?

A két cédrusfa összemosása Csontváry szellemiségének teljes félreértésén alapul. A párizsi kiállítás után, 1907 nyarán festett két cédruskép, bár mindkettőnek látszólag a fa a főszereplője, gyökeresen más tartalmat hordoz. Mindkettő egymástól független, szuverén mű. Eltekintve a pseudo-kép megoldásainak esetlegességeitől, a gyökérzet »földönfutó« voltától, a törzs túlzottan természetellenes, szervetlenül »kacsaringózó« formájától, a két helyszín felcseréléséből számos anomália állt elő. Mert míg a *Magányos cédrus* uralkodik a tájon, addig a *Zarándoklás* cédrusa nagyobb még a hegyeknél is. Az előzőt ezért önarcképnek, önmaga kifejeződését megtestesítő médiumnak is tekinthetjük, míg az utóbbi szimbólumvilága jóval általánosabb, sokkal összetettebb, világra nyitottabb, mint a művész befelé koncentrálló énye. A háromszög-koronájú fa több ágból induló óriástörzse körül, mint egy életfa tövében szimbolikus jelentéstartalmat sejtető fehér ruhás nők kartáncot lejtének. Az előtérben különböző lovas figurák láthatók, férfi és nőalakok, Csontváry más képeire emlékeztető figurák. A kép szimbólumrendszerének feloldására sokféle teória született már, mindenesetre egyik sem emlékeztet a szóban forgó, nem saját kezű kép megoldásaira, melyen csupán az eredeti példa-kép sematikusan kiüresedett mondanivalójára ismerünk.

Mindent összegezve, a szóban forgó festmény teljesen egyértelmű és határozott véleményem szerint nem Csontvárytól származik.”

A történet azonban ezzel nem ért véget. Évekkel ezelőtt meghívást kaptam a Szépművészeti Múzeumba. A neves restaurátor bevezetett egy sötét helyiségbe, s amikor

a szemem hozzácsokolt a sötétséghez, az ultraviola megvilágításhoz, a festőállványon lévő fekvő képen egy háromszög kontúrja rajzolódott ki. S ahogy az 1905-ös kiállítást meglátogató Herczeg Ferenc egy megjegyzése a háttérből előugró Csontváry a Himettosz felkiáltással reagált, úgy ért engem a kinyilatkoztatás: „Íme, ez a Tátra-kép első megjelenése”. Akkor még nem tudhattam, később jutott el hozzám a híre, hogy erre festette az ismeretlen képkötő mester az álló formátumú 3. *Cédrust*, a Polgár Galériában általam már elutasított képet. A méret centire egyezik a fent említett kép méretével.

2006-ban a Csontváry Múzeumba invitáltak, tévériportot szerettek volna Czakó Ferencsel és velem készíteni. Mint később megtudtam, a szóban forgó kép tulajdonosa rendelte meg a stábot, személyesen ő maga is jelen volt a felvételnél egy másik restaurátor kíséretében. Fehér kesztyűs segédek akkurátusan csomagolták ki a képet, mintha egy Leonardót rejtett volna a sokrétegű pakk. Ismervén a képet, hosszasan elemeztem, fogalmaztam elutasító-tagadó véleményemet, ezt követően Czakó a restauratori ellenérveket sorolta. A kép hitelességét szorgalmazó szakember visszafogottan nyilatkozott, de hozzáállása egyértelműen az eredetiség szorgalmazásáról tanúskodott. Nem láttam a tévéadást, később viszont valahol azt olvastam, hogy „Romvárynak csak pár mondatos évrre futotta”.

Czakó Ferenc restaurátor így emlékezett vissza a történetre, a tévékamera előtt lejátsható felkavaró eseményre. „Részemről nagy várakozás előzte meg az »állítólagos« Csontváry-képet. *Az élet fája*, 3. *Cédrus*, *Cédrus-vázlat*, *Cédrus*, mint előtanulmány néven beharangozott kép híre megkavarta az állóvizet. Feszültség támadt bennem, előre átéltem a katartikus élményt, milyen nagyszerű érzés is lehet a felismerés, és végül azt kimondani, hogy ez bizony egy „eredeti” Csontváry-alkotás! Amikor lekerült az utolsó réteg is a képről, szembesültem a hihetetlen valósággal. A festmény rendkívüli silánysága felzaklatott. Akkor már 30 évet megéltem Csontváry bűvöletében. Részt vettem Tarai Teréz és Petheő Károly mellett a teljes Csontváry-életmű több évtizedig tartó restaurálásában, és a Huszárik-filmhez megrendelt képek másolásában. Ez hozzásegített ahhoz, hogy nagy biztonsággal felismerjem gondolkodásmódját, szellemiségét, megérezsem a »keze nyomát«. Azon képességet, hogy az ember egy sokadalomból kiszűrje a valódit, az eredetit, a valami miatt különbözőt.

Véleményem: a bírálendő festmény készítője gyenge festői-rajzi képességű... nem jó megfigyelő... a cédrusfélék tekintetében teljességgel járatlan... igénytelen... végezetül minden energiájával a megtévesztést célozza meg. Hamar feltűnnek a *Magányosra* emlékeztető motívumok, szereplők, tárgyi részletek. Ilyen a madárforma fehér ágcsont a törzs jobb oldalán... Az ág-kardot markoló kar, a törzsből balra kinyúlva... A kéreg réteges leválása... a gyökértalp, mely meztelen csigára emlékeztet... Az ágak festésénél nem figyelte meg, hogy azok vastagon indulnak a törzsből, előbb vízszintesen haladnak, miközben folyamatosan vékonyodnak. Ezzel szemben festőnk az ágat felfelé kunkorítja, majd hirtelen esésbe fordítja, megfélekedve a folyamatos vékonyításról... Az ágak a *Magányoson* változatos színezéssel, hengeres test érzetét keltve, egymás takarásában a köztük lévő térhatást erősítve jelennek meg... A bírálendő képen egymást metsző, egyszerű ecsethúzások jelölik az ágakat... A háttér színét a *Zarándoklásról* kölcsönözte, de rosszúl mérte fel, mert a sötétkéék háttérbe teljesen beleolvad a cédrus sötét színű koronája, így elvész a festői hatás, ahogy a sötét hegyoldal előtti két fekete lovas alakja is beleolvad a háttérbe.

A *Zarándoklás* is tartogat számos szolgálai átvett motívumot. A bal alsó lovas mozdulata a ló fej- és faroktartása megegyezik a példa-kép alsó három lovasával. Lovasok és szellemfigurák a már megfestett háttérhez illeszkednek. Minden alak, kivétel nélkül azonos festékeverékből, koszos masszából lett odatéve. Szerepük majdhogynem a kép középeig érő sötét tér kitöltése. Nem tartanak sehová, nincs köztük semminemű kapcsolat. Csak úgy vannak. A jobb alsó részen két lovas poroszkál sötét háttér előtt fekete lovakon.

A hegygerincen vonuló lovasok mögött egy náluk jóval nagyobb lovas sejlik fel a világos mező alól. Ez egy rontott példány. A perspektíva miatt, és hogy a fa monumentalitását növelje, lecserélte kisebbekre. Ez a keresgélés egyetlen hiteles Csontváry-képen sem fordul elő. Az eredetiségben hívók egyik állítása, hogy ez a két cédrus előtanulmánya. De hogyan lehet valami annak előzménye, ami alapján készült?”

*

2019-ben a Magyar Nemzeti Galéria hat Csontváry-képet kölcsönzött a Múzeumok Éjszakája program keretében Pécsnek. Közte volt a hamis *Tengerpart* (20x31,5 cm, ltsz. FK 5637), melyet Bodnár Éva rendező 1962-ben Brüsszelben, 1963-ban Belgrádban, Székesfehérvárott és a Szépművészeti Múzeumban állított ki. Szerepel Németh Lajos 1970-es nagymonográfiájának oeuvre-katalógusában 36-os sorszám alatt, reprodukcióját azonban nem közli. A kép eredetiségének erős megkérdőjelezése okán felvetődik a kérdés, 2019-ben szándékosan vagy véletlenül került a pécsi küldeménybe?

*

Közel hatvanéves művészettörténész-muzeológus pályafutásom alatt jómagam több mint félszáz csalárd befogadási kísérlet szenvedő alanya voltam. Nagy a választék. Vajon minden esetben anyagi érdekek állnak a buzgólkodások háttérében? Mondanom sem kell, hogy nem a szakmai korrektség jegyében vállalható jelképes tízezer, hanem a lehetséges százmilliók jelentik a semmi mással nem helyettesíthető vonzerőt. A művészi produkció tőkésítése egyben a kor szintjén történő valorizálást, az aktuális forgalmi érték meghatározását jelenti. Vagyis a művészinak pénzügyi alapra történő áttételét. A műkereskedelem mindenkor szükséges jelenléte a kereslet-kínálat igazi mérlege, tehát nélkülözhetetlen tényező a művészetről folyó társadalmi diskurzusban. A másik, vele párhuzamos, ám ugyancsak nélkülözhetetlen pólus a múzeum / képtár mint közgyűjtemény, a történetileg kimunkált ismeretek és kvalitások gyűjtőhelye, azok hiteles őrzője és közkinccsé tételük helyszíne. Ez a párhuzamos másik pólus pedig az értékrendet hosszútávon kialakító nemzeti örökség. Páratlan páros, kiegészítik egymást. E kettő között áll a műgyűjtők és műkereskedők alapvető, a rendszer folyamatosságát biztosító, széles tábora, amelyet mindenkor megillet a fontos hazai életműveket megbízhatóan kísérő, legmagasabb szintű tudás.

Befejezésül vitaindító írásomat Dante Alighieri nyomán Csontváry Kosztka Tivadar szófordulatának idézetével zárom, úgy érzem, joggal teszem fel a kérdést: *Vedete, vedete, non vedete niente – Nézték, nézték, de nem láttok?*

„AZT GONDOLJA, MOST TÖBB EMBER DÖNT?”

Balogh Robert beszélgetése

Takács Gyula (1929–2020) harminchat évig dolgozott a Baranya megyei közigazgatásban: 1954–1966 között oktatási, majd művelődési osztályvezető, 1966–1990 között a Baranya Megyei Tanács általános elnökhelyettese volt, Pécs város díszpolgára. A címet „Pécs művelődési, egészségügyi, műemlékvédelmi és sportéletének fejlesztéséért, a város értékeinek megőrzéséért, a nemzetiségek felkarolásáért, életművéért” kapta.

Tevékenységéhez kapcsolódott még a vidéki középiskolai oktatási intézményhálózat kiépítése, a megyei fenntartású közművelődési intézmények fejlesztése és létrehívása, közművelődési nagyrendezvények, művészeti fesztiválok (például a Magyar Játékfilmszemle), biennálék meghonosítása, több mint száz köztéri szobor felállítása, egy megyei monográfiasorozat létrehozása, a községi krónikaírás megindítása, római és törökkori emlékek, középkori várak és templomok, népi műemlékek kutatásának és rekonstrukciójának megszervezése.

Hat kormánykitüntetést kapott, például a Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjét.

– Hogy látja, mi folytatódott a rendszerváltás után a kultúra területén abból, amelynek szervezőjeként Ön addig nap mint nap dolgozott?

– Nem velünk kezdődött a történelem. Érdemes visszatekinteni az elmúlt századra, ebből a távlatból már látható, mit kínált az ország a II. világháború végéig, mit adott hozzá a Rákosi-korszak, mit adott hozzá Kádár, s mit az elmúlt húsz esztendő. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a romló anyagi kondíciók között működő intézmények miatt arra gondoljunk, a helyzet is romlott, holott ez már új korszak, nem lehet ugyanúgy értékelni, mint az előzőt.

A minap olvastam a *Sorsunk*-antológiában Esztergár Lajos egykori pécsi polgármester értekezését a városról, arról, hogy a negyvenes években milyen törekvések voltak. Tervbe vették, hogy városi könyvtárat hoznak létre. Szerették volna elérni, hogy öt alkalommal jöjjön le a budapesti színház Pécsre. A mi időnkben saját bázisú intézmények kiépítése folyt. Ha összehasonlítanám, mit adott a városnak a század második fele az elsőhöz képest, akkor nagy mellénnyel azt mondhatnám, hogy kérem szépen, mi azért sokkal többet tettünk. De ha a mai Pécsset nézem, a nyüzsgést, a sok köztéri programot, akkor azt mondhatom, hogy ez megint egy másik dimenzió. Más az infrastruktúra. A mindenkor következő generációnak, ha nincs világháború vagy egyéb katasztrófa, több a lehetősége, mint az előzőknek.

– Ma visszatekintve a rendszerváltozás előtti Pécsre, azt mondhatjuk, hogy a modernség otthonának számított. Ön is így látja?

Eredetileg a 2010-es év végén megszűnt *Echo* folyóiratba készült az interjú, de Takács Gyula azt kérte, csak halála után jelenjen meg. – B. R.

– A Bauhaus ügye miatt Pécs a modern művészet otthonának lett kikiáltva. Ennek az előzményei a '45 előtti időszakban is megvoltak. Emlégethetnénk Martyn Ferencet, Gábor Jenőt... Nem úgy született a modern művészet Pécsen, hogy valaki a tanács egy osztályán kitalálta. Ha nincsenek alkotók, ha nincsen tradíció, akkor ezt szerzetlen módon nem lehetett volna megteremteni. Az elmúlt húsz esztendő folytatta, amit kapott, rosszabb anyagi körülmények között. Volt egy Filmszemle Pécsen, a Pécsi Balett és az életmű-múzeumok. Ezek mind-mind Aczél György pécsi jelenlétének voltak köszönhetőek, bár természetesen szükség volt kezdeményező emberekre, Eck Imrére például. A Filmszemlét Pestre vitték, de megcsinálták a POSZT-ot, amely különösen az OFF-rendezvényekkel együtt nagyobb attrakciója lett a városnak, mint a Filmszemle a pécsi korszaka végén, amikor már nem szívesen jöttek ide a sztárok, mert nem voltak megfelelők a feltételek.

– *Az oktatás irányultsága, így az egyetemfejlesztés is megváltozott az elmúlt húsz évben.*

– Trianon után Klebelsbergék lehozták Pécsre az egyetemet, a város fogadta, középiskolákat, intézményeket áldoztak fel erre a célra, kevés új épületet hoztak létre. A bölcsészkart időközben elvitték Kolozsvárra. A tanárképző főiskola természetesen nem pótolhatta a bölcsészkart. Pécs teljes egyetemre áhítozott. Aczél Györgynek az egyetem fejlesztésében is nagy szerepe volt, több taktikai lépést kellett tennie, mert a többi egyetem vezetői nem örültek a pécsi bölcsészkar visszaállításáról szóló terveknek. Annyi demokrácia már akkor is volt, hogy nem lehetett figyelmen kívül hagyni a szakma véleményét, nem beszélve arról, hogy a döntésnek anyagi konzekvenciái is voltak.

Az egyetemfejlesztés: a mi időnkben született a közgazdasági kar, először kihelyezett tagozatként, aztán elindult a bölcsészkar is. Az elmúlt húsz évben tovább haladt minden. Ma harmincezer hallgató, valamint ötezer oktató és alkalmazott dolgozik az egyetem.

– *Pécs a szocializmus időszakában egyre jelentősebb szerepet játszott a művészeti oktatásban is.*

– Az alapfokú zeneiskolák létrejötte volt az első nagy lépés, majd némi késéssel következett a középfokú oktatás, de csak a rendszerváltozás után jött a felsőfokú művészképzés. Nagy szerepe volt ebben Keserű Ilonának és Vidovszky Lászlónak.

– *Hogyan működött a rendszerváltás előtt az a folyamat, amit ma lobbizásnak hívunk?*

– Az év végi maradványpénzekből lehetett csak szabadon költeni, bár a tanácselnök ezt rendszerint eléggé a kezében tartotta. Az elnök akkor indult szívesen körútra a megyében, amikor ez a pénzmaradvány már a birtokában volt. Ha látott problémákat, akkor tudott segíteni.

A költségvetésbe és „a tervbe” be kellett kerülni. Az éves költségvetés esetében és az Országos Terhivatalnál az ötéves terv kialakításakor is kellett a jó kapcsolat. Sokkal szigorúbb volt a költségvetés, mint ma, mert külön pénzek nem nagyon jöttek. Fontos volt, hogy az, aki felment költségvetést tárgyalni a Pénzügyminisztériumba és az Országos Terhivatalba, elég ügyes legyen, és rendelkezzen kapcsolatokkal is, hogy egy-két dolgot még be tudjon oda suszterolni a többi mellé. Itt van például a Művészeti Szakközépiskola. Nyomorult helyzetben működött a Leőwey Klára Gimnázium udvarában. A Művelődési Minisztériumnak is volt abban szava, hogy épülhet-e művészetoktatási intézmény. Orbán László miniszterrel fél órán át beszéltem, mire beadta a derekát. Részleteznem kellett a helyzetet. Csorba Győző Kossuth-díjáról is félórás beszélgetést folytattam Köpeczi Bélával. Akkoriban csak egy vidéki költő kaphatott Kossuth-díjat. Vagy Takáts Gyula Kaposváron, vagy Csorba Győző Pécsen.

– *Az Aczél-befolyás hogyan működött? A Pécsi Nemzeti Színházban kortárs magyar drámaírók darbjait mutatták be, így Illyés-ősbemutatókat is rendeztek. Jóllehet számomra a kaposvári színház volt az etalon...*

– A pécsi színház sohasem volt annyira izgalmas, mint a kaposvári. Az volt a baj, hogy Nógrádi Róbert volt huszonhat évig az igazgató. Nógrádi nem volt dinamikus újító. Bátorinak sem mondanám. Eck Imréék sürgették, hogy Nógrádit mozdítsák el a színház

éléről, mert nagy féket jelent. Hát megpróbáltuk. Aczél érezte a bizalmatlanságot a színház élén, utasította miniszterhelyettesét, Tóth Dezsőt, hogy csináljon rendet a pécsi színháznál. Felmentünk a pécsi osztályvezetővel, s megállapodtunk, hogy le lehet váltani Nógrádi Róbertet. Tóth Dezső áldását adta. A színház és az irodalom olyan terület volt, amit nagyon kézben tartottak. A *Jelenkort* jobban olvasták, mint szinte bárki. Nógrádi megérezte a bajt, felment Aczélhoz. Nógrádi is a Szovjetunióban végzett, jóban voltak. És ez elég is volt. Már arra utasította Tóth Dezsőt, hogy „Mit akarnak maguk? Rendet csinálni? No igen, de a Nógrádival!” Így tehát Nógrádi maradt. A centralizmus és a demokrácia hiánya kézzelfogható ebben a helyzetben, ahogy Tüskés Tibor leváltása esetében is az volt, amikor eltávolították a *Jelenkor* éléről, szerencsére Szederkényi Ervin következett utána, aki szintén kultúremler volt.

– *Az ókeresztény sírépítmények feltárása az Ön időszakában is folyt, miképpen lehetett egy-egy ilyen ügyet révbe kalauzolni?*

– Ahhoz, hogy ezt megértse, ismernie kellett volna Aczél Györgyöt, aki borzasztóan szeretett beszélgetni – ez volt az éltető eleme, mint hálnak a víz. Nem tudott aludni. Sokat olvasott. A műveltségét is így szerezte – a néhány elemis végzettségével beszélgetéskor az elittel szemben is megállta a helyét, ezt nemcsak a hatalmának, hanem az olvasottságának, az autodidakta műveltségének is köszönhetette. Tanácsokat kért, hogy mit olvasson – ez volt az ő saját egyeteme. Az ilyen esti beszélgetéseknél a vacsora után a megyei tanács első titkára bontott asztalt tíz óra után, Aczél soha. Egy vacsorára Eck Imrét és Bachmann Zoltánt is meghívtuk. Aczél nem rendelkezett pénz felett, csak hatalma és befolyása volt. Nem utasíthatta a pénzügyminisztert, hogy adjál 20-30 milliót erre vagy arra a célra. Nem tett ígéreteket. Eck Imre Aczél kedvence volt. Aczél, aki csak a megyei elnökkel és helyettesével tegeződött, megcsókolta Eck Imrét és a feleségét, nagy dolognak számított ez akkor, még ha csak egy színházi csók csattant is el. Bachmann a Korsós sírkamra rendbétételére kért pénzt – akkor a Péter–Pálon már túl voltunk – és még hiányzott 30 millió a költségvetésből. Én elővezettem, ők meg alátámasztották szakmailag. Aczél Hetényi Istvánnal, az akkori pénzügyminiszterrel nagyon jóban volt. Szólt is neki, de nem kaptam választ. Hívtam Hetényit, azt mondta, hogy Köpeczi Béla kulturális miniszter majd meg tudja adni ezt a 30 milliót. Aztán újra hívtam, mert nem történt semmi, erre mondta azt Hetényi, hogy majd ő rámutat Köpeczinek, a kulturális minisztérium költségvetéséből honnan tudja a szükséges pénzt megadni nekünk. Végül lejött a 30 millió. Pozsgai Imre avatta a rendszerváltás hajnalán a Korsós sírkamrát.

– *A szocializmushoz és ahhoz, ahogy ott történtek a dolgok, bennem a szürkeség kapcsolódik. Még a rendszerváltás előtt, kamaszként jutottam el először világvárosba, Berlinbe, a keleti és a nyugati részére egyaránt, az ott megtapasztaltakhoz képest Pécs és Magyarország szürkének tűnt.*

– Azt hiányolja, hogy nem volt ez a fesztiválörület, amikor egyik rendezvény a másikat éri? Hogy nem volt olyan rangja, tömegbázisa a könnyűzenének és a szórakoztatásnak, hogy megmozgassa a várost? Ma még a falvakban is kell fesztivál, egy-egy ételhez vagy italhoz kötve!

– *A művészetben miért az elitművészet kapott ekkora figyelmet?*

– Akkoriban az volt az illúzió, hogy a magasabb művészet a tömegek számára is elérhetővé válik, csak nevelés kérdése az egész. Mára ezzel az illúzióval leszámoltak. Hiába van egyetemi diplomája valakinek – megugrott a diplomások száma –, ettől még nem biztos, hogy igénye is van a magasabb művészet iránt.

Akkoriban a népművészetet és az elitművészetet tartottuk művészetnek. Az amatőrmozgalom is virágzott a szocializmusban, csak a képviselői nem voltak látványosan reprezentálva a fesztiválokon.

– *Olyan gyűjtemények jöttek létre Pécsen a szocializmus időszakában, amelyek a város vonzerejét jelentősen növelték. Gondolok itt a Csontváry- vagy a Vasarely-gyűjteményre.*

– A Csontváry-tárlat 1973-tól látogatható. Mostanában újra megpendítették, hogy a Csontváry-életművet el kellene innen vinni Budapestre. Pedig nagy harc volt, míg idekerült.

A Csontváry-festmények Pécsre kerüléséről egyébként regényt lehetne írni. Az életmű magántulajdonban volt, a Gerlóczy család birtokában. Pogány Ödön Gábor volt a Nemzeti Galéria főigazgatója, aki Csontváryt nem tartotta méltónak a Nemzeti Galériához. Gerlóczy pedig ki akarta szabadítani a festményeket a raktári fogságból, így találkozott Romváry Ferencel. Abban az esetben, ha Pécs garantálja, hogy kiállítja a képeket, és ha megvásárol egy nagy képet, akkor Gerlóczy letétbe helyezi a festményeket Pécsen. De nem volt kiállítóhely a városban. Ahol most vannak a képek, az a hely a METESZ-é volt, a városi kiállításokat is ott rendezték. Máshol viszont nem fértek volna el a képek. Először 400 ezer forintért meg kellett vásárolnunk egy festményt. Ez irdatlan nagy összeg volt akkoriban, mintha egy mai aukción 100 millió fölött kelne el egy kép. A sajtóban meg is támadtak minket, hogy egy-két évért nem szabad ekkora áldozatot hozni, hiszen úgys elviszik pár év múlva Pestre. Aczél György itt is fontos szerepet játszott. Mert szükségünk volt a terem megszerzéséhez Nagy József-re, aki kultúraszerező első titkár volt a megyében, s mögé kellett Aczél, mert Nagy gyáva lett volna egyedül cselekedni. Azt mondta, ha Aczél mögötte áll, akkor meg tud birkózni a helyi erővel – egy nagyon vulgáris, szektás csoport is működött Pécsen pártvonalon, számukra a kultúra csak politikumként létezett. Tehát Aczél megtámogatta Nagy Józsefet, ő megtámogatott bennünket, és így lejöhetett a Csontváry-kiállítás első üteme, aztán ahogy felszabadult a jobb, majd a bal oldali terem, tovább bővült a kiállítás. Eljártunk Gerlóczyékhoz, jóban kellett velük lennünk, mert bármiikor másként dönthettek volna a festmények sorsáról. Minden esztendőben lejártak, Kanadában éltek amúgy, itt a „bérleti díjat” lenyarálták. Cserhádi püspök úr nagyon támogatta a Csontváry-ügyet. Gerlóczy Sára vallásos volt, hát Cserhádi fogadta Gerlóczy-mamát. A reggeli püspöki misét is meglátogatta...

– És erről vajon Aczél tudott?

– Aczél annyira szeretett beszélgetni, hogy ha este tízkor esetleg már eljöttünk tőle, volt, hogy felhívta a püspököt, alszik-e, vagy volna-e kedve egy beszélgetésre. Cserhádi igent mondott. Aczél a PTO-ról – a Párt- és Tömegrendezvények Osztályáról – kísérték, mondta a kíséretjének, hogy jöjjön velem, Kovács. Egykor jötték vissza, akkor azt mondta Aczél, hogy ezt nem kell feltétlenül elmondani Budapestnek.

– Mekkora kompromisszumkészségre volt szükség a mindennapokban? Ha született egy ötlet, hogyan lett belőle valóság?

– Azt hitték – szerencsémre –, hogy Aczél mögöttem áll. Ez még minisztériumi tárgyalásoknál is előnyt jelentett. Ha Aczél Pécsre látogatott, mindig kulturális programokat igényelt. Így nekem is mennem kellett a szűk körű csoporttal.

– Milyen programokat szervezett Aczél Györgynek?

– Általában elfogadta, ahová vittük. Ismertem az ízlését, és azt választottam, amivel dicsekedhettünk. Művészeknél tettünk látogatásokat, vacsorákat szerveztünk, ásatásokra mentünk, vagy a frissen elkészült mohácsi emlékparkba... Amikor a Siklói Alkotótelep elkészült, megnéztük az épületet. Schrammel Imre volt az idegenvezető, pedig őt Aczél nem szerette, túl modernnek tartotta.

– A Pécshez kapcsolódó modernséget hogy viselte Aczél?

– Aczél a nagy művészekkel jóban szeretett volna lenni. Martyn Ferencel való kapcsolata fontos volt számára. Az absztrakt képzőművészettel nem ment szembe, eltúrta a Villányi Alkotótelepet. De azért elküldte egyszer Varga Imrét, az ügyeletes kedvencet, aki naturális, konkrét műveket csinált, hogy menjen már el egy nyáron, és dolgozzon ott két hétig. Varga Imre eljött, Aczél küldötteként körülugráltuk, végül csinált egy absztrakt művet. Aczél megnézte, és lenyelte. Vagy amikor jött a szovjet kulturális miniszterhelyettes, és én kísértem, Villány is benne volt a programban, mert oda szovjet művészek is jártak.

Amikor kiszálltunk a kocsiból, s meglátta a nonfiguratív műveket, azonnal visszaült, s mondta, menjünk tovább, mert ő még az itt tartózkodást is bűnnek tekinti. A villányi pincesor volt a következő állomás. Másnap hívtam Aczélt, elmeséltem, mi történt, ő csak nevetett: kedves barátom, tudni kell, kinek mit szabad megmutatni!

– *Mi az, amire a legbüszkébb, s mi a legnagyobb kudarc?*

– Egyet tudok mondani. A Múzeum utcát. Romváry Ferenc többször leírta, hogy a Múzeum utca az ő érdeme. Nemcsak az övé, hanem több művészettörténészé. Hárs Éváé például. Velem kapcsolatban is csak a Múzeum utcát emlegették, aktív koromban még azt szerettem volna, ha más múzeumfejlesztéseket is felelgettek volna mellette. Azt, hogy a múzeumok városává vált Pécs. A Múzeum utcára büszke vagyok, de azt is látom, hogy ma már pusztul is, nem csak épül. Nincs már múzeuma Uitz Bélának, Nemes Endrének, Martyn Ferencnek...

– *Ezt kudarcként éli meg?*

– Ez nem az én kudarcom. A kulturális infrastruktúránk nem tudott annyira sem fejlődni, mint egy átlag megyei jogú városban. Győrben képtár épült, Szombathelyen szintén, a zsinagógából hangversenyterem lett. Nálunk nem épült meg az Uránvárosi Filmszínház. Egy nagy művelődési ház sem, pedig sokat költöttünk az előkészítésére. Az infrastruktúra lemaradt a városban. A múzeumok sem új épületbe kerültek, hanem felszabadított helyekre. A Baranyai Alkotótelepek sem új épületben jöttek létre.

– *A rendszerváltozáskor miért vonult teljesen vissza?*

– Véletlen szerencse, hogy épp akkor vonultam nyugdíjba. Tanácsadónak hívtak még, de általában a tanácsadónak nem kell csinálnia semmit, kegydíjra pedig nem tartottam igényt. A tevékenységből ki lehet szállni, de az érdeklődésből nem. Mindmáig követem a kulturális élet változásait. Ahogy bírom, így nyolcvan felett.

A BOLYGÓVAL NEM LEHET KÍSÉRLETEZNI

Sz. Koncz István beszélgetése

Vallomással kezdem, belátom, első olvasatra talán nagyon is személyes vallomással: a felhőkkel való kapcsolatomban igen régi. Mindig szívesen nézegettem a foltokat, a pamacsokat, a formákat, a foszlányokat, azt, ahogy a nagyobb tömbök előbb fortyognak, majd lassan üllősödni kezdenek... Egy késő októberi napon, több mint negyven éve nagyon kitoltam magammal, mert a Magyar Néphadseregnek nevezett kiszámíthatatlan képtelenség kalocsai lötéren egy hadnagy kiszúrta, hogy az eget kémlelem.

– De mit bámulunk, honvéd elvtárs? – tette föl a számára egyedül lehetségesnek vélt kérdést.

– A felhőket nézegetem. Szépek – próbáltam magyarázni. Nem értette. Fél év laktanyafogságot szabott ki. Állta a szavát: sem a karácsony, sem a húsvét nem látott engem abban a félévben.

A mostani beszélgetésre készülve eszembe jutott ugyan a történet, de minden szorongás nélkül. Ha valakinek, hát Geresdi Istvánnak, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanárának csak nem lesz ellenszenves, ha a beszélgetőpartnere fölfelé les! A professzor kutatási területe ugyanis a klímaváltozás fizikai alapjainak vizsgálata mellett a felhőfizikai folyamatok számítógépes modellezése. Mindezekről persze részletesen beszélünk majd, gondoltam.

Geresdi István 1956. augusztus 17-én született Baján. Általános és középiskoláit Dombóváron végezte, ott is érettségizett. Szegeden, az akkori József Attila Tudományegyetemen diplomázott 1980-ban, fizikusként. Végzés után az Országos Meteorológiai Szolgálat Alkalmazott Felhőfizikai Központjában dolgozott Pécsen, majd a Bács-Kiskun megyei jégész-elhárítás megszervezésében volt jelentős szerepe. 1990 és '95 között a Nefela, a Dél-Magyarországi Jégész-elhárítási Egyesülés egyik alapítójaként végezte munkáját. A kilencvenes évek első felében kapcsolódott be a felsőoktatásba. A földtudomány kandidátusa (1992), az MTA doktora (2006). Pécsen volt dékánhelyettes, dékán, a Földrajzi Intézet igazgatója. Mái ő a doktori iskola vezetője, valamint a Földtani és Meteorológiai Tanszék egyetemi tanára a PTE Természettudományi Karán. Aktív az ELTE Meteorológiai Tanszékén is. Vezetői munkája elismeréseképpen 2015-ben decan emeritus címet kapott. Munkáját Pro Meteorológia (2002) és Schenzl Guido-díjjal (2010) is értékelték már. Sok egyéb mellett a Magyar Meteorológiai Társaság, valamint a Magyar Tudományos Akadémia számos bizottságának tagja, a Légkörfizikai és Levegőkémiai Albizottság elnöke, sőt, voltaképpen kolléga is, az *Időjárás* című folyóirat szerkesztőbizottsági munkatársaként. Tudományos eredményeit a legnagyobb amerikai légkörkutató intézmények is fölhasználják. Együttműködése az amerikai Colorado állambeli Boulderben működő NCAR-ral (a National Center for Atmospheric Research-csel) például a kilencvenes évek második felétől datálódik, és máig tart. Mesélik róla, hogy ottani kollégájával nemegyszer indult tornádó-vadászatra a kilencvenes évek végén az USA közép-nyugati részén. Gyakran hallom vele kapcsolatban, hogy szakmájában legalább annyira ismert és elismert külföldön, elsősorban angol nyelvterületen, mint Magyarországon.

A professzor 1981 óta nő, feleségével még a szegedi évek alatt ismerkedett meg. Három gyermek édesapja. Nagyobbik fia, Attila fizikus, 2002-ben díjazott volt a nemzetközi diák-olimpián. Mostanság a svédországi Göteborgban szilárdtest-fizikával foglalkozik. Lánya, Zsófi képzőművész, színházi díszlet- és jelmeztervezőként végzett. Nála már kis unokáról is beszámolhatunk. Kisebbik fia, András pedig sokáig igen magas szinten sakkozott, végül a BME-n végzett matematikusként. Utóbb a Price Waterhouse-nál talált munkát.

Beszélgetésünk eleje majdnem a vége is egyben. Elér ugyanis a riporterri mesterség egyik legrettegettebb átka: a hangfelvevő váratlanul elakad. Geresdi István új elemeket hoz, azokkal sem járunk jobban, majd még újabbakat. Igazi tanárember. Szerencsétlenkedésemet látva vigasztalni próbál. Átélem a világhálón őt véleményező hallgatók helyzetét, miszerint a vizsgán nagyon segítőkész. *Ha rosszat mondunk, kijavít és még el is magyarázza.*

Aztán helyrebillen a délután, az ördögös készülék működni kezd, a professzor pedig belehelyezkedik a válaszadó szerepébe. Bízvást mondhatom, kevés szerényebb embert ismerek, mint amilyenek őt ismerem meg. Majd mindjárt meglátják.

Az interjúra készülve amúgy egy barátjától kölcsönkapom és átlapozom *Felhőfizika* című könyvét, amelynek felfogásához bevalottan a differenciál-, illetve integrálszámítás alapjainak elsajátítása szükséges. Mindezekben talán nem kínoznám végig az olvasót, annál is inkább, mert a pontos megértés és főleg a fejezetek végi példák megoldása enyhén szólva nem megy gördülékenyen. És nem csak amiatt, mert a feladatok számítógépes program írását feltételezik... Szóval, megfordítom a dolgot, és a legegyszerűbb kérdés felől igyekszem közelíteni. Onnan tudniillik, hogy túl képleteken és számításokon vajon talál-e a felhőfizikus szépséget egy-egy szokatlan égi képződményben?

Geresdi István: – Sokan mondják, a meteorológiai karrier valahol ott kezdődik, hogy az ember gyönyörködik az ilyen jelenségekben. Érdekes, amikor sor került arra, hogy egyetemre menjek, mégis ez jutott eszembe a legkevésbé. Édesapám vasutas volt...

Sz. Koncz István: – *Professzor úr bajai születésű, de amennyire tudom, több helyen laktak később az országban.*

– Ilyen a vasutas-sors, mondhatnánk. Húgom például Alsónyéken született, de szülem végül Dombóváron telepedtek le. Elemi és középiskolába tehát ott jártam. Az egykori Gógös Ignác Gimnázium fizika tagozatán végeztem.

– *A család határozta meg a továbbtanulás irányát?*

– Nem, nem igazán. Édesanyámnak igen nehéz gyermekkorra volt. Nagyapám ugyanis meghalt a második világháborúban. Nem mint katona, hanem mint nagybeteg: tüdőgyulladás vitte el. Nagyanyám attól fogva egyedül nevelte a négy gyereket. És ha ez még nem lett volna elég, a Sárköznek nevezett országrészben lévő birtoktestüket elvették, kúlának bélyegezték őket, és így tovább. Édesanyám tehát nem gondolhatott továbbtanulásra, a gimnáziumot is levelezőn végezte, már Dombóváron. Apunak is középiskolája volt, s bár fontosnak tartották, hogy tanuljunk tovább, döntő iránymutatást nem vártunk, nem is várhattunk a szüleinktől. Az életemben a tanárok bizonyultak ilyen szempontból meghatározónak. Főleg a fizikatanárain.

– *Visszahúznám, professzor úr, az égbe. Miért a felhők?*

– Fizikusként végeztem Szegeden, ott álltam a diplomámmal a kezemben, és nem tudtam, hogy hol fogok dolgozni. Záródolgozatomat ugyan szilárdtest-fizikából készítettem el, de Szegeden már megírtam az első számítógépes programot. Körülbelül százsoros lehetett, és négy-öt hónapomba került, mire sikerült működőképessé tennem. No, lényeg, hogy Baranyában akkor indult a jégeső-elhárító rendszer, az Országos Meteorológiai Szolgálat Alkalmazott Felhőfizikai Központjában több álláslehetőséget ajánlottak. Különösen vonzónak találtam, hogy Pécsent nagyon fiatal társaságba csöppenhettem. A feladat is izgalmas volt, ugyanis az volt a kérdés, hogy az időjárás-módosítás folyamatait hogyan lehetne számítógépen modellezni.

- *Nyilván fölcsillant a szeme!*
- *Hogyne! Modellezés, ezt én már csináltam, gondoltam magamban. Nagy lelkesen belevetettem tehát magam a munkába.*
- *És fiatalon kandidált is.*
- *Igen, a dolgozatomnak már ez volt a témája.*
- *Amennyiben avasson be, kérem, amennyiben az olvasóra tartozik a dolog. Ahogy hallok, és nagyon leegyszerűsíttem most, a felhőbbe ezüst-jodidot kellett volna juttatni ahhoz, hogy meg tudjuk akadályozni a nagyobb jégkristályok képződését. A zuhanyhíradóban azonban elterjedt a pletyka, hogy ólom-jodidot használtunk.*
- *A pletyka kivételesen nem pletyka. Így történt. Nyilván, kisemberként kerültem oda, nem ismertem a mögöttes mozgatókat, de elsősorban pénzügyi okai lehettek az anyagválasztásnak. Az akkori Szovjetunióval élt egy megállapodás, ennek keretében szereztük be az ólom-jodidot, illetve az ottani technikán alapult a technológia.*
- *Komoly ártalmunkra volt?*
- *Akkoriban, emlékszünk rá, még a benzint is ólmozták. Ahhoz képest az időjárás-módosítás során a légkörbe kerülő szennyező anyag mennyisége elenyésző volt. Egyébként az ezüst- és az ólom-jodid sem oldódik vízben, így az élő szervezetbe nagyon nehezen kerül be. A környezeti kockázat elhanyagolható.*
- *A kilencvenes évek közepén ön mégis kiszállt az időjárás-módosítás gyakorlati megvalósításából. Miért?*
- *Elsősorban azért, mert nagyon nehezen volt mérhető az eredménye. A természetes változékonyság tudniillik elfedheti a beavatkozás hatékonyságát. Egy laboratóriumban a feltételek pontos beállításával egy kísérlet akár százszor is megismételhető. A természetben ez kivihetetlen. Ha modellezi az ember a folyamatot, akkor a végeredményből levonhat következtetéseket, és változtathat. Biztosra azonban nem mehetünk. Az akkori számítógépek ráadásul nagyon messze álltak attól, hogy az elvárásoknak eleget tegyenek. A nyolcvanas évek közepén a Hewlett Packardtól vettünk két gépet, darabját hárommillió forintért! Mekkora pénz volt az akkor! És mit adtak érte? Egy megabyte RAM-ot és egy negyven megabyte-os winchestert.*
- *Mainapság ez már-már megmosolyogtató. Tizennégy megabyte-os képet készít egy kattintásra egy nem is túl nagy felbontású fényképezőgép.*
- *Remek példa, képzelhető, mire volt elég a technika. Mindezzel együtt rengeteget tanultam. Amikor az ember tudománnyal foglalkozik, nagyon fontos, hogy ne csak íróasztal mellett végezze a munkáját. Hisz a számítógép által kalkulált végeredmény jelentősen függ a bevitt adatoktól. Szerencsére nemcsak szabad szemmel figyelhetjük meg a felhőket, hanem vannak mérőeszközeink. Például az időjárási radarok. Legalább olyan fontosak, mint a műholdfelvételek. Jól nyomon követhető a felhők vonulása, helyzete, összetétele, a lehullott csapadék mennyisége satöbbi. A tornádóvadászok is ilyeneket használnak. Szóval, az embernek mégis kialakul a tapasztalata, és figyelembe tudja venni azt egy-egy eredmény megszületésekor, értékelésekor.*
- *Azért ez kezdetektől nagyon aprólékos, úttörő munka volt. Gondolom, innen jöhetett az amerikai kapcsolat is.*
- *Tulajdonképpen igen. 1996-ban találkoztam amerikai kutatókkal egy workshopon, elmondtam, bemutattam, hogy miket számolgotok. És ez a különös munkakötél máig odacsatol valamiképpen.*
- *Amennyire tudom, magába foglalja az ön repülőgépekre vonatkozó munkáját is.*
- *A pár ezer méter magasan haladó kisrepülőök szárnyjegesedésére valóban kidolgoztam egy nagypontosságú modellt.*
- *Ezt használja a legnagyobb amerikai légkörkutató intézet, sőt, a NOAA, az Egyesült Államok Meteorológiai Szolgálata is, ugye?*
- *Igen. Mi volt ugyanis az alaphelyzet? Korábban egy fél mondattal említettük, hogy*

a gyakorlati munkát a kilencvenes évek közepétől igyekeztem áttérlni az elmélet felé. Izgatott ugyanis, hogyan lehetne a folyamatokat matematikai, fizikai alapokon megközeleltíteni, és mindazt, ami egy felhőben lejátszódik, egzaktabban leírni. Az amerikai kollégákkal abban egyeztünk meg, hogy az általam kidolgozott modellt megpróbáljuk installálni az ottani, nagyobb modellbe.

A fizikai háttere a dolognak az, hogy a felhőkben nem fagynak meg a vízcseppek. Még nulla fok alatt sem. A nagyon tiszta víz laboratóriumi körülmények között sem fagy meg, csak ha szennyező anyagot teszünk bele, vagy megrázzuk például a lombikot. Ez a jelenség a felhőkben is megfigyelhető. Még mínusz öt vagy tíz fok alatt is elég sok folyékony halmazállapotú vízcseppet találhatunk három-négyezer méteres magasságban. Amikor egy repülő beleszáll a felhőbe, a cseppek nekiütőköznek, és azonnal megfagynak.

– *Nyilván jelentősen megnő a tömeg.*

– Az még csak hagyján, de megváltozik a szárny profilja. Emiatt lecsökken a felhajtóerő, és a gép lezuhanhat. Az USA-ban a kisgépes repülés igen gyakori. Az volt tehát a feladat, hogy előre jelezzük, a felhők ezekkel a túlhűlt vízcseppekkel melyik régióban vannak viszonylag nagy számban, illetve hogy hogyan lehet azokat a tartományokat kijelölni, ahol biztonságosan szállhatunk.

– *Ennek folyamán a lehetőség, hogy itthoni munkanaplóról dolgozzon az ottani szuper számítógépen?*

– Igen. Ha egy nagyobb területre, tizenkét órás időtartamra lefuttatom a modellt, az körülbelül négy-öt napot vesz igénybe. Előrejelzésre tehát nem használható, de tudományos kutatásra igen.

– *Pályája mégis visszazárt pár évvel ezelőtt az időjárás-módosításra. Miért?*

– Az amerikai kollégák úgy hat esztendővel ezelőtt mesélték, egyik programjuk arra irányul, hogy Wyomingban, a Sziklás-hegység által uralt amerikai államban hogyan lehetne több havat generálni az olvadt hóból származó ivóvízmennyiség növelése érdekében. Persze adódott a kérdés, hogy lehetne-e ezt modellezni. Elég sok mérést végeztek a kollégák, ezüst-jodidot használtunk, és az eredmények viszonylag jól mutatták a hatékonyságot is.

– *Professzor úr! Szeretném, ha még egy városi legendát tisztáznánk. Igaz, hogy a pekingi olimpia megnyitóján előtt az ottani felhőfizikusok nagyon komolyan beavatkoztak az időjárás menetébe?*

– Azért ne képzeljünk magunkról túl sokat! Az ember nem gyúri le a természetet. A számítások azt igazolják, a gyakorlat is azt mutatja, hogy maximum harmincszázalékos módosítással lehet dolgozni. Ami nagyon közel van a természetes változékonysághoz. Nagyon egyszerű példa: akármit csinálunk, a sivatagban nem hullik eső. Ha bizonyos környezeti feltételek nem teljesülnek, akkor az időjárás-módosítás egyszerűen nem működik. Egy másik példa: a tízszer tízszer tíz kilométeres zivatarfelhő, amely sok nem tartozik a nagy közé, akkora mozgási energiával rendelkezik, mint a paksi atomerőmű egy blokkjának egész napi energiatermelése. Nagyon nagy léptékű változtatásokat tehát nemigen lehet megtenni. Léteznek felhőfizikai folyamatok, ahol – elvileg – viszonylag kis befektetéssel be tudunk avatkozni, de nem az lesz a következménye, hogy szétoszlik a felhő, vagy hogy minden vízcsepp kiesik belőle.

– *Nem nehéz levonnom a következtetést, hogy az elmúlt évtized oly népszerű viharágyús módszerei sem megbízhatóak.*

– A 2010-es évek közepén belga vállalkozók valóban terjeszteni kezdték Magyarországon is a nagy hanggenerátorokat, amelyekről azt ígérték, hogy majd szétoszlik a felhő, nem lesz jégeső, satöbbi. Ha orvosi hasonlatot akarnék hozni, akkor leginkább a kézzártétes gyógyítás példáját tudnám említeni.

– *Akkor mi nyújthat mainapság némi védelmet?*

– Kicsit hátrébb lépek a történetben. A nyolcvanas évek vége felé nagyjából szétszéledt

a társaság, ahová annak idején szegődtem. A végső dőfést az adta meg, hogy kettévált az addigi Állami Biztosító, megalakult a Hungária, de egyik sem finanszírozta tovább a jég-eső-elhárítást. Országosan mintegy nyolcszázmillió forint került ki a rendszerből. A Meteorológiai Szolgálat is pontot tett a történet végére. Időközben kandidáltam, és Fejes István vezetésével együtt maradtunk néhányan. Így alakult meg a Nefela mint nonprofit szervezet. Jelentősen nőtt a radarképek elemzésének fontossága, az előrejelzés szerepe. Ugyanis talajgenerátoros technológiát használtunk, és ennél, ha látjuk a jégesőt, már régen rossz. A rakétát a radarképen meghatározható területbe kellett belőni. Úgy kellett számolnunk, hogy a megfelelő helyen engedje ki a reagenst. A talajgenerátoroknak az a filozófiája, hogy maga a feláramló levegő viszi föl a felhőbe az ezüst-jodidot. Ez pedig csak akkor működik, ha időben bekapcsoljuk a gépezetet. Egyébként tavaly a hálózatot országossá fejlesztették.

– *De ön már nem aktív a rendszerben.*

– Nem, talán kiszűrhető az elmondottakból, hogy a Nefelánál 1990-től '95-ig dolgoztam. Időközben, amikor a főiskolát egyetemmé akarta formálni, Ormos Mária rektoraszszony Pécsre hívta Lovász Györgyöt, hogy a természetföldrajzi részt megerősítse. Ő pedig megkérdezte tőlem, hogy volna-e kedvem bekapcsolódní a munkába. Először négy órában vállalkoztam a dologra, s közben az ELTE hallgatóinak is elkezdtem felhőfizika-számítást oktatni. A nyarat egy-két évig még a Hármashegyten töltöttem, de a szorgalmi időszakot attól kezdve lefoglalta az oktatás. Három gyermekünk mellett ez persze hatalmas leterheltség volt, úgyhogy nejem unszolására végül a felsőoktatás mellett döntöttem.

– *Az ön másik kutatási területe a klímaváltozás fizikai alapjainak vizsgálata. Mi volna az aktuális mondanivalója ezzel kapcsolatban?*

– Mint afféle meteorológiával foglalkozó embertől sokszor megkérdezték tőlem, hogy milyen idő lesz holnap. Próbáltam elmagyarázni, hogy ez nem az én kompetenciám. Ennek a legszebb változata, amikor tavasszal arról faggatnak, hogy milyen idő lesz a nyáron. Mit lehet erre felelni? Nyáron valószínűleg meleg lesz, mert nyáron meleg szokott lenni.

Mindezzel együtt nem akarom bagatellizálni a klímahelyzetet. A hallgatóknak is tartok kurzust e tárgyban *Tények és tévhit*ek címmel. Lássuk hát, mik a tények, amiket biztosan tudunk! A szén-dioxid koncentrációja a légkörben növekszik. A gleccsereket is figyelik, ezek egyértelmű, egzakt adatok szerint visszavonulóban vannak. Ugyanez igaz az északi és a déli sark jégtakarójára. Viszonylag pontosan mérhető, nyomon követhető a hőmérséklet emelkedése is. Fogadjuk el ezeket az adatokat!

Ami egyelőre nem világos, az az okok sora. Vajon antropogén tevékenység következménye-e a változás, vagy valamiféle természetes folyamat része? Sok jel utal arra, hogy nem természetes jelenségnek lehetünk tanúi. Például ennyire magas szén-dioxid-koncentráció a múltban nagyon-nagyon ritkán fordult elő. A drasztikus növekedést nehéz másképpen értelmezni, mint antropogén behatásként. És akkor újra a modellezés kérdésénél tartunk. A felhőkkel sem lehet laboratóriumban kísérletezni, de a bolygóval még kevésbé. Ha lenne egy nagyon jó klímamodellünk, amely a jelenséget leírja, a kérdés nagyon könnyen eldönthető lenne. De ilyen modellünk nincs.

A dolog másik része, hogy elrettentésül a hőmérséklet emelkedését szokás emlegetni, én is szóba hoztam az imént, de a csapadék mennyisége legalább ilyen fontos. És ami érdekes: a csapadékot tekintve sokkal nehezebb kimutatni egyértelmű tendenciákat.

Egy harmadik aspektus: ha egy évben nagyon hideg van, vagy épp nagyon meleg, akkor mindenki a saját igazát érzi alátámasztva, holott egy esztendő alapján nem lehet mondani semmit. Általában harmincéves csúszó átlagokkal számolunk, ennyi az az időszak, ami az évenkénti változásokat valahogy kiegyenlíti.

– *Összességében mennyire kell megijednünk?*

– Nézze, ha a hőmérőre tekintünk, semmi derűre nincs okunk. A tavalyi volt az elmúlt száz év legmelegebb esztendeje úgy, hogy az abszolút maximumok nem dőltek meg. De a

fent elmondottak tükrében ne vonjunk le nagyon messzemenő következtetéseket! Döntő dilemma azonban a szén-dioxid-kibocsátás kérdése. Ugye, tudjuk, ez az a gáz, amelynek molekulái, ellentétben például a kén-dioxiddal, sokáig a levegőben maradnak. Hatásuk így hosszabb időszakra és nagyobb területre terjed ki. Messze vezet a tudománytól, de ugyancsak tény: a kibocsátás csökkentése hosszú távon megtérülő beruházások sorát feltételezné. Ha valamiben kárt tudunk okozni a tevékenységünkkel, de nem vagyunk biztosak a kár- okozás mértékében, akkor választunk jó stratégiát, ha azt a tevékenységet nem folytatjuk.

– *Számtalanszor elhangzik, hogy az egyes ember is segíthet egy kicsit, ha például ökológiai lábnyomát csökkenteni igyekszik.*

– Szerénytelenül a saját családom példáját tudom megemlíteni: szelektíven gyűjtjük a hulladékot, nem vásárolunk több ruhát csak azért, hogy jobban kitömjük a szekrényt, visszafogottabban fogyasztunk, satöbbi. Csak a környező világ nem igazán erre ösztönöz. GDP-bűvületben élünk, pedig mitől növekszik majd a GDP? Ha gyártanak még százhusz-ezer autót, amelyek alapvetően nem sokkal jobbak a húsz év előttiéknél, satöbbi. Tágabb értelemben: ha nő a fogyasztás, nő a bűvös végösszeg, de arra vonatkozóan semmit sem tudunk, hogy a bővülő fogyasztás értelmes-e vagy sem. Nem hiszem, hogy ez az egyedül üdvözítő szám annak leírására, hogyan élnek, hogyan éljenek az emberek. Nem lévén közgazdász, nem akarok okoskodni, de abban biztos vagyok, hogy a társadalom teljesítményének megítélése szempontjából nem a GDP az egyetlen ideális adat.

– *Olvasom, hogy az időjárás azért romlik el hétvégére, mert a közlekedés, az ön által most említett ipari termelés szennyezőanyag-kibocsátása addigra hozza meg a felhőket.*

– Úgy öt-hat naponta követik egymást a ciklonok. Ha egyszer két egymást követő ciklon váltása beáll egy hétvégi időpontra, akkor jó eséllyel hosszabb ideig úgy is marad. A szennyezőanyag-kibocsátások ezeket a nagy skálájú folyamatokat nem befolyásolják. Ezt a megállapítást tehát cáfolni tudom.

– *Beszélgetésünkéből is kiderül, és hallom többektől, diákjaitól is, hogy ön rendkívül megfontoltan mond véleményt, és rendkívül megfontoltan dönt.*

– A hallgatókkal való kommunikációnk ugyan elég egyirányú, de igyekszem azt kétoldalúvá formálni. Az amerikai tapasztalat azért jó, mert az ember látja, hogy a hagyományos iskolarendszer, hogy tudniillik egyik oldalon áll az oktató, a másik oldalon ülnek a hallgatók, nehezen tartható. Az USA-ban a diákok mernek elsöre ostobának hangzó kérdést is föltenni. Magam azért szeretem az ilyen kérdéseket, mert mutatják, hogy az illető figyel, és valami összeállt a fejében, még ha nem is pontosan. Az idegen nyelvű képzésben ez jobban működik itthon. A magyar hallgatóknál nincsenek egyértelműen pozitív tapasztalataim. Talán szocializáció kérdése is. Márpedig az egyetemnek erről kellene szólnia. Ennek szellemében vizsgáztatok. Mert a vizsga a tanulás egyik formája, ez meggyőződésem.

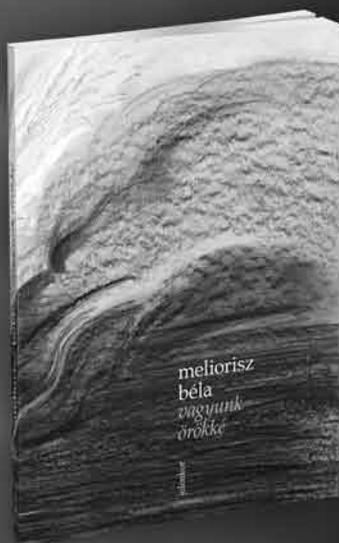
– *Végezetül két kutatási területét összekapcsolva kérdezem: változnak-e a felhők a klímaváltozással? Mintha mostanában hajlamos lennének úgy látni, hogy több a világvége-felhő.*

– A vízcseppek kialakulásához, ahogy erről szó is volt már, kellenek a levegőben lévő szennyezőanyagok. Ha az Amazonas erdeit fölégetik, akkor a levegőbe kerülő részecskék képesek megváltoztatni a felhők szerkezetét. Tudniillik több, de kisebb vízcsepp keletkezik. Nehezebben indul tehát a csapadékképződés. A hatást, köztük a felhők hatását úgy tudnánk pontosan figyelembe venni, ha az egész Földet képzeletben egy tíz kilométeres rácshálóval fednénk be. E nélkül még a hurrikánok kialakulását, fejlődését is nehéz elemezni. Ma a legjobb modellekben száz kilométeres a felbontás.

Ha már idekanyarodtunk... Azt kell mondanom, hogy tulajdonképpen visszatértünk oda, ami a kilencvenes évek közepe óta mániám: az említettek mellett olyan modellre is szükség lesz, amely a jelenleg általánosan alkalmazottnál sokkal pontosabban írja le a felhőkben lejátszódó folyamatokat. Amerikai kollégáimmal ezen dolgozunk most. Az első eredmények nagyon biztatók.

meliorisz
béla
*vagyunk
örökké*

jelenkor

Egyre

könnyen törik a szó
mint rozsdás drótdarab
napestig ámulunk
mi lesz még mi marad

járkálunk a parton
magunkra maradtan
s egyre fojtogatóbb
a kimondhatatlan

#ezisjelenkor
jelenkorkiado.hu

EGY KÉPZELT KÖZÖSSÉG KÖNYVE

Szijj Ferenc: *Igazi nevek*

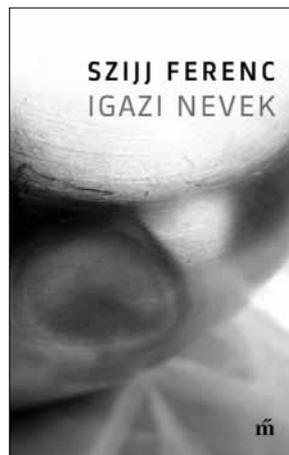
Szijj Ferenc kétségkívül a kortárs magyar líra egyik legegységesebb hangú szerzője. E sajátos hangból adódik egyfelől költészetének jelentősége, különös tekintettel legutóbbi kötetére, az *Agyag és kátrányra* (2014), mely recepciója alapján a 2010-es évek kiemelkedő magyar költői teljesítményének tekinthető.¹ Másfelől ebből következik lírájának nehéz megközelíthetősége. Szijj versei próbára teszik a befogadót, nemcsak világuk kilátástalan, nyomasztó hangulatával, hanem képeik (gyakran asszociatív) komplexitásával is. Ez lehet az egyik oka annak, hogy új könyve, az *Igazi nevek* (2019) eddig szokatlanul csendes kritikái fogadtatásban részesült. A csekély recepció másik oka a kötet szerkezetében, összetételében keresendő, mely jóval kevesebb fogódzót kínál, mint a szerző korábbi munkái.

Az *Igazi nevek* versei közt a legszembeütőbb kapcsolódási pont, hogy szinte mindegyik alkalmi vers. Kiállítás- vagy konferenciamegnyitókra, születésnap felolvasásra, folyóirat- emlékszámba vagy egyéb felkérésre írott alkotások. Így a legtöbb szöveg közvetlenül összefügg valamely más alkotó, többségében festő- vagy fotóművész és néhány esetben költő munkásságával. A kevés vers, mely nem alkalmi jellegű, szintén kapcsolatba hozható (akár az ajánlásokon keresztül) más alkotókkal. A kötetet ettől folyamatosan átszövi az intertextuális és intermediális játék, ami bizonyos esetekben azt eredményezi, hogy a vers maga is műértelmezéssé válik. Például az *Egy Radnóti-sor cáfolata* című alkotásban: „De miért csorog a versben, mint friss sebből / a vér, a fájdalom a házfalakról? Talán mert / így jelezne a költő, hogy teljesen össze van / forrva a szülőházával, hogy tehát ő érzi is a tárgyakat, sőt, a tárgyak hogylétét is – / ami a házfalaknak fáj, az neki is” (74.).

A fent idézett sorok azért is figyelemre méltók, mert visszahatnak Szijj verseinek befogadására. Vagyis Radnóti sorának értelmezése önreflexív, illetve önértelmező gesztusként is működik, különösen, ha tekintetbe vesszük a tárgyak és a vizualitás jelentőségét Szijj Ferenc költészetében. E hangsúlyos szerep, a belső, expresszív világot képekbe foglaló lírai hang az *Igazi nevek*nek is sajátja. „A hajnali sár színe / vagy a lomboknak a csillogó szürkétől / a végtelen feketéig hatványozódó / sötétje alkonyatkor. [...] A belső idő legyőzőné / a külsőt, egy békés fénycsomó kedvünk szerint / araszolna az egyik megoldhatatlan / emlék magas cölöpkerítésétől a másiknak / a betonfaláig, és a kezünket se kellene / kinyújtanunk, hogy elmaszatoljuk” (*Kötetlen fény*, 105.). A belső valóság megragadásának és megmutatásának lehető-

¹ Említést érdemel, hogy a *Jelenkor* folyóirat *Nagy verseskötetlistáján* (Borbély Szilárd *A Testhez* című műve mellett) az *Agyag és kátrány* az egyetlen 2010 utáni kötet (<http://www.jelenkor.net/visszhang/905/a-nagy-verseskotetlista>).

Magvető Kiadó
Budapest, 2019
144 oldal, 2699 Ft

ségeit keresi e líra, és gyakran reflektál is ennek nehézségeire. Ahogy a *Most nincs idő* című vers végén is vissza-visszatér a kérdés: „Mit lehet mutatni, hogy csak arra figyeljenek, [...] mit lehet, amit csak én tudok mutatni, [...] és olyat mutatni, amit meg is érinthetnek, / ha van hozzá bátorságuk, mert messzebbre / nézni most nincs idő” (110.). Szíjj versei nem is próbálják meg az idegen, megbízhatatlan és „távoli” külvilágot láttatni, hiszen e *monológok* mind az egyén belső világáról szólnak, illetve onnan szólnak meg. Am a két világ közti távolság visszatérő kérdés és probléma a kötetben, ahogy az utolsó vers kezdősorában a lírai én megfogalmazza: „Egyre több a tükör a házban, / de a sötét sarok is, ahol percekig állhatok észrevétlen” (*Nyolc kormozott üveg*, 125.). A feszültség a tükörben látható materiális, külső én és az önmagában, a „sötét sarkokban” rekedt belső között áll fenn.² „A tükör a bizonyíték, hogy létezem, / és legalább kettő van belőlem, / de az egyik nem hasonlít rám, / a másik meg túlságosan is” (126.). Azzal azonban már a kötet legelső verse számol, hogy e két világ között a hidat maga az alkotótevékenység és a műalkotás képes megteremteni. „Csendet akar, nem ezt az örületes zajt, / ami idekint van, mert ennek / sose lesz vége.” „Tegnap a körzőm hegyével átszúrtam / véletlenül a külvilág zizegő selyempapírját” (*Hármaskép*, 7., 12.).

A könyv kulcverse és egyúttal szenciájája a fent idézett *Hármaskép* című alkotás. Ez a vers a kötet bevezetőszövege, mely bizonyos értelemben a három ciklus parafrázisaként is működik. E mű nem egyértelműen ars poetica (sokkal inkább az volt a *Leírás* című vers az *Agyag és kátrányban*), hanem inkább számvetés az alkotótevékenységgel, reflexió a szerző költészetére és magára az *Igazi nevek* kötetre. A versben vázolt alkotói létélmény leginkább Babits Mihály *Mint különös hírmondó...* című versének költészerepével hozható párhuzamba, illetve azt gondolja tovább. Emellett a *Hármaskép* bizonyos sorai meg is idézik Babits művét. „Lejön a dombról, és amihez hozzáér, / fehér virágokkal kivirágzik – / így rendezték meg a tudta nélkül” (6.). Mínta Babits hőse, *a tudta nélkül*, az ősz helyett a saját maga által létrehozott tavaszba érkezne. „A futár lehet bármilyen csúnya / vagy akár néma is, csak mindig előzze meg / a fák titokzatos hírmondását” (11.). A költői tevékenység vagy „szerep” Szíjznál végül saját költészetének kulcskérdéseire, a belső-külső világ áthidalhatóságára irányul. „[N]ekem csak a folyó túlsó partjáig kell / ellátnom ezzel a rossz szemmel, / de abból a látványból ki mondaná meg, / mi a tartós tévedés, és az ismerőseim közül is / vajon ki volna az, aki feltüzelne, / hogy tépjem le a kötést, dobjam el a pálcát, / semmit se érnek már az évek?” (11.) Az idézett versszak utolsó sora azonban még megidézi Babits versét és egyben a(z ezt tartalmazó) *Verseny az esztendőkkal* (1933) kötetet.

Látva és megértve Szíj befelé forduló költészetének működését, különösnek tűnhet, hogy a versek mégis végig párbeszédet folytatnak más művészeti alkotásokkal, illetve utalnak rájuk és alkotóikra. Mindez összefügg a versek kilátástalannak tűnő, komor hangulatával is. A szerző korábbi kötetéhez hasonlóan az *Igazi nevek* versei is különösen nyomasztó világba nyújtanak betekintést. Am ahogyan az ezt megelőző kötetekben is mindig volt feloldás (akár a sajátos, groteszk humoron át), úgy itt is van fogódzó, amely kiutat mutat, és egyfajta feloldozást nyújt. Az *Igazi nevek*ben e fogódzó az a bizonyos *képzelt közösség*, amelyről a kötet első versében olvashatunk. „Nem szeretnék mindenkit látni, / és főleg azt nem szeretném, hogy mindenki / lásson engem. Csak egy képzelt közösséget / akarok ebbe a valótlan országba, / jelvény se kell a kalapomra” (*Hármaskép*, 8.). A költői szerep tehát megmarad. A beszélő én a (külvilág által meghatározott) saját belső világának feltérképezésére és megragadására törekszik. Nincs valódi közösség, csak amelyet a kötet megteremt. A közösség, amely azokból áll, akiket e versek megidéznek, és amelyet valami olyasmi tart össze, mint amit Radnóti-val kapcsolatban olvashatunk a korábban

² A vers címe, *Nyolc kormozott üveg*, emellett a világ megtapasztalásának, látásának nehézségére is utal, mely csak olyan szűrőkön, torzított ablakokon át valósulhat meg, mint a napba nézés a kormozott üvegen keresztül.

már idézett versben: „ami a házfalaknak fáj, az neki is” (*Egy Radnóti-sor cáfolata*, 74.). Művészi elődök, pályatársak, más művészeti ágba alkotók, hasonló sorsúak alkotják e közösséget, melynek határait és irányait a kötet versei jelölik ki.

Ám e művekben nemcsak alkotói *közösség* körvonalazódik, hanem sokkal egyetemesebb, (történelmi, szellemi) közösség is, amelyet talán úgy jellemezhetnénk (többek közt Szijj Radnótit értelmező versén keresztül), mint az elnyomottak, a világból kitaszítottak közössége. Ebbe az irányba mutat a kötet egyik leginkább figyelemreméltó és legfontosabb alkotása is, a *Waldsee*, alcímén: *Válaszlevelezőlapok*. A vershez fűzött jegyzetből megtudhatjuk, hogy az első Auschwitz-Birkenauba deportált magyar zsidók egy részét arra kényszerítették, hogy levélben nyugtassák meg otthon maradt családjukat, ezzel megkönnyítve a későbbi deportálásokat. A feladás helyeként volt feltüntetve Waldsee (Auschwitz helyett). E levelekben válaszlehetőséget is biztosítottak, kizárólag levelezőlapon, legfeljebb harminc szó terjedelemben. Amennyiben érkeztek is válaszok, azokat ott rögtön elégették, hiszen mire megérkeztek, a címzettek feltehetőleg már nem voltak életben. A *Waldsee* című vers e kevésbé ismert történelmi mozzanatot gondolja tovább, és alkot válaszlevelezőlapokat Waldseebe. „[É]n ilyen messziről könnyen elhiszek bármit, csak írd / majd részleteket, hogy jobban el tudjalak képzelni ott a tó / partján vagy inkább a vízben, hiszen nyár van, / gondolom ott is” (120.). E válaszok különböző perspektívákat használnak fel. Némelyik belehelyezkedik a történelmi kor, a tényekről esetleg még nem sokat sejtő ember nézőpontjába. Máskor már a történelmi távlat és a borzalmak ismerete jellemzi a válasz megszólalásmódját, melyet meghatároz a nyugati civilizáció viszonya a holokauszthoz. „[T]e most helyettem is vagy valahol, és én is helyetted / vagyok valahol, milyen nagy összetartozás ez, / elképzelhetetlen volt, amíg egymás közelében voltunk, / most helyetted halogatom, hogy meghaljak idő előtt” (120.). A műben minden versszak egy-egy válaszlevél, melyek formailag is betartják az Auschwitzban megszabott kritériumot. Egyik sem több harminc szónál. A *Waldsee* így különleges kísérlet és egyben megrendítő erejű alkotás lesz, mely a kötet *képzelt közösség* koncepcióját is kitágítja és újraértelmezi.

Az *Igazi nevek*ben tehát több kiemelkedő alkotást is találhatunk, ám a teljes élményt tekintve mégis lehet némi hiányérzetünk. Az olvasó joggal érezheti úgy, hogy Szijj versei külön-külön megállják a helyüket, azonban kötetként (alkalmi jellegűkből adódóan) nem alkotnak egységet. Más kontextusban, más-más közegbe íródtak, különböző szándékkal, még ha bizonyos kohézióteremtő gesztusok, értelmezési koncepciók mentén egymás mellé is rendelhetők. A kötet érezhetően megpróbálja egységgé kovácsolni az egyes alkotásokat (például a ciklusokba rendezéssel vagy a bevezető verssel), ám minden igyekezet ellenére az *Igazi nevek* mégis inkább válogatás vagy versgyűjtemény hatását kelti, mint kiforrott, új kötetét. Ez különösen annak fényében sajnálatos, hogy Szijj költészete a korábbiakban sem elsődlegesen az egyes versekben volt képes megteremteni sajátos világait és kiemelkedő műalkotásokat létrehozni, hanem koherens kötetekben. Ez az egységes és következetes költői világ az új könyv esetében sajnos nem valósul meg maradéktalanul.

A szerző eddigi életművében tehát nyilvánvalóan (és érthető módon) találunk jóval kidolgozottabb köteteket. Az *Igazi nevek* azonban méltó összegzése a szerző elmúlt években végzett költői munkásságának, egyúttal izgalmas alkalmivers-válogatás, néhány kiemelkedő és eddig nem publikált szöveggel. Jelentőségét elsődlegesen abban fedezhetjük fel, hogy az alkalmi jellegű, egyes emberekhez szóló versekben rejlő mélyebb összefüggést emeli ki, új távlatokat adva ezzel saját költészetének is. E mélyebb összefüggést értelmezésem szerint az a *képzelt közösség* jelenti, mely a versek által képződik meg, és amely valamiféle remény és értelmet fejez ki Szijj kilátástalan világában.

AZ OTTHONOS IDEGENSÉG

Végel László: *Temetetlen múltunk*

Végel László legújabb könyvének nem annyira a címe az érdekes (első pillantásra persze, mert az amúgy nem különösebben invenciózus cím nyilvánvalóan mutat rá a mű lényeges elemére, bár ezt majd csak utólag, az elolvasás után fogjuk érzékelni), hanem az „alcíme”, amely egyébként inkább műfaji megjelölés, hogy ugyanis: önéletrajzi regény. Ez a talán kissé furán hangzó összetétel nem újdonság az életműben, az elmúlt években megjelent könyvei egy részének hasonlóan szemet szűrő műfajmeghatározásai voltak: naplóregény (*Bűnhődés*, 2012), városregény (*Neoplanta*, 2013), de ahol maga a szerző nem jelölte meg a műfajt, ott is kézenfekvően adódott értelmezői számára, mint például az *Exterritorium. Ezredvégi jelenetek* (2000) című könyvénel, hogy valamilyen összetett műfajt tulajdonítsanak a szövegnek, például, esszénapló (Rácz I. Péter, *Holmi*, 2001/11, 1545.) vagy esszéregény (Förköli Gábor, *Tiszatáj*, 2019/11, 107.). Radics Viktória a Véggel készített életinterjúban más oldalról ezt úgy fogalmazta meg: „Állandóan forogtad magadban a saját gondolataidat, műveidet, folyton szétszeded, összerakod, felülvizsgálod őket – lelkiismereti prózát írsz...” (*Ex Symposion*, 2012, 80. sz., 1.) Ezek a műfajmeghatározások egyfelől talán valamilyen bizonytalanságot is takarnak a tekintetben és általában véve, hogy Végel László szövegeinek nagy része nem igazán szorítható be egyetlen, pláne tradicionális értelemben vett műfaji kategóriába, még akkor sem, ha mindeközben érezhető, hogy az esszé az a műfaj, az az origó, melyből aztán különféle műfaji csatornákon keresztül ágazik el a legtöbb műve (talán csak korai regényeit nem számítva). Egy régebbi interjújában ki is tér erre, amikor az értekező hang és a fikció keveredéséről beszél: „Igazi probléma, hogy a magyar próza hagyományában léteznek ilyen regények, létezik ez a hibrid műfaj, de valahogy nincs annyira jelen, mint mondjuk az osztrák vagy a német irodalomban. [...] Én nem a mondattal, hanem a műfajokkal szeretek kísérletezni, a műfaj számomra a nagy probléma” (Vári György interjúja, *Híd*, 2011/12, 35.). Az esszé persze már önmagában is ilyen hibrid képződmény, melyben a szöveget jegyző én természetszerűleg van előtérben, aki éppen ezen egyes szám első személyel igyekszik hitelesíteni azt, amit elmond, miközben óhatatlanul is felmerülnek a szövegben az értekező prózával ellentétes retorikai, poétikai alakzatok is, melyek adott esetben az esszét a fikcionális, esztétikailag is körülhatárolható próza felé terelgetik.

Nem csak az előzőek értelmében lehet feltenni a kérdést, hogy mi is valójában a *Temetetlen múltunk*. Előrevetve egy végkövetkeztetést, távolabbról én az életmű különös összefoglalásának látom, közelebből annak a laza trilógiának a megkoronázásaként, amely a *Bűnhődést*, a *Neoplantát* és a *Balkáni*

Noran Kiadó
Budapest, 2019
261 oldal, 3590 Ft

szépséget (2015) foglalja magába. Első pillantásra is feltűnik, hogy mennyi történet vagy történettöredék „ingázik” ide-oda a *Temetetlen múltunk* és különösen a két utóbb említett regény szövegében, látjuk, ahogy figurák, élethelyzetek vándorolnak egyik könyvből a másikba, miközben néha változnak, formálódnak – röviden: nem mindig ugyanúgy vannak elbeszélve, ami persze nem szerzői vagy narrátori megbízhatatlanság, hanem az eltérően elfoglalt elbeszélői pozícióból eredő „másként emlékezés” következménye. Az önéletrajznak mint elbeszélőformának nyilvánvalóan alapvetése a narrátor pontos jelölése, a *Temetetlen múltunk*-ban így Végel László lesz az, aki a történetben foglaltakat elmondja s egyben kommentálja is, hiszen az autobiográfia narratív tulajdonsága az is, hogy mindig visszatekintő, felidéző – tehát amit a narrátor elmesél, az már mind múlt, a narrátornak rálátása van az elbeszéltekre, ezért értelmezheti korábbi cselekvéseit, gondolatait, érzéseit, jó vagy rossz döntéseit. Úgy is mondhatnám, hogy egy életutat idéz fel, mely valahol elindult, s aztán valahová eljutott, miközben ezen életút hőse megismerte önmagát és az őt körülvevő világot. Ha Végel csak ezt mesélné el, akkor ravasz módon egy nevelődési regény kellős közepébe csöppentene bennünket, amire erősen rá is játszik a szöveg indítása/felütése: „Születésem napján, 1941. február elsején hevesen csapkodtak a villámok, az európai politikusok végre-valahára megelégteltek a hiábavaló futkározásokat, az öncélú és komikus tereferéket, belefáradtak a vég nélküli párbeszédbe, önáltatásba, a békéről szóló szentbeszédbe. [...] Születésem hajnalán teljes valójukban csillogtak-villogtak a diktátorok” (9.). Az, hogy ki a beszélő, itt nincs megnevezve, így egy gondatlanul laza olvasó, ki rögtön a „tárgyra tér”, hihetné, hogy klasszikus nevelődési regényt vett kézbe, tán Stendhal vagy Dickens kései utódját. Persze a gyanú azért felmerülhet benne, hiszen a bevezető két bekezdésből eléggé feltűnik, hogy a hős „fellépése”, „bemutatása” meglehetősen ironikus is, mely a klasszikus formát idézőjelbe teszi, s ezzel előtérbe hoz két egyszerű adatot (ami majd tényként azonosítódik): Szenttamás és a pontos születési dátum, mely nyomon követhetően igazolja az elbeszélő személyét, Végel Lászlót. Csak kuriózumként említem, hogy a *Neoplanta* ily módon nem azonosítható gimnazista elbeszélő hősének *A pármái kolostor*, a *Vörös és fekete*, valamint a *Vörös és fehér* lapul a táskájában, s e könyveket abból a gimnáziumi könyvtárból kölcsönözte ki, melyet a *Temetetlen múltunk*-ban is felismerhetünk. Ugyanakkor az elbeszélőnek az újvidéki diáktothonba való érkezése már egyáltalán nem ironikus interpretációban elevenedik meg előttünk, s nem csak a nevelődési regényből származó egyszerű retorikai fogás, hogy: „Hódítóként érkezett a városba a fiatal céltudatos jugoszláv nemzedék. [...] megismertem a töretlen optimizmust képviselő, a naiv, ártatlan, csodaváró *elsőnemzedékesek szabadságát*. A jövőt akartuk meghódítani és vele együtt az egész várost” (143–144.).

Szerző és elbeszélő azonosítása azonban pusztán csak érdekesség, hiszen nyilván engem is, az olvasókat is érdekli egy komoly, jó író életútja (ennek a „kukkoló” olvasói beállítódásnak láthatjuk mostanában nagy felívelését, ám ez igazán nem tartozik ide), de a teljes történet mindenkit meggyőzhet arról, hogy a *Temetetlen múltunk* ennél jóval „elemeltebb” történet. Erre utal nyomatékosan a szerző, amikor mottónak Márai Sándor szavait idézi, még ha nem teljes egészében is, hogy ugyanis az önéletrajz csak akkor jogosult, ha az író „azt rögzíti, hogyan történt meg a világ benne. Ez a másik, a személyes világtörténelem” (*Napló 1976–1983*, Akadémiai – Helikon, Budapest, 1994, 44.). A Márai-mottó és a teljes könyvben elfoglalt elbeszélői pozíció arra irányítja a figyelmet, hogy bár fontosak az önéletrajzi adalékok, de talán fontosabbak a személyiségi és lélekrajzi „tények”, valamint ezek szituáltsága abban a vizsgálódásban, hogy „akkor hol a helyem?” (14.). A kérdés nem újdonság Végel pályáján, tulajdonképpen valamilyen módon minden esszéje, elbeszélése, regénye, egyszerűen bármilyen is a forma, mindig nagyjából e kérdés körül forog, csak most az explicitté tett személyesség vonzásában.

Az önéletrajzon belül tehát van egy fikciós rétege is a könyvnek, ezt neveztem nevelődési regénynek, de a fikció nem csak ebből áll: az elbeszélő nevelődése egyben családtör-

ténet is, hiszen egy család, történetesen a Végel család három generációjának – a nagyapának, az apának és a fiúnak – a sorsa elevenedik meg benne, a fiú előadásában. S ha az ő előadásában, akkor tekintetbe vehetjük, hogy ez a családtörténeti nyomozás bizonyos mértékig szaggatott, töredékes lesz, ami a tényeket, dokumentumokat illeti, hiszen az elbeszélő csak azt mesélheti el, amire emlékszik, s az apák, pláne a nagyapák korából feltehetően bizonytalan ez az emlékezet, több okból is. Végel több helyütt utal rá, hogy „számtalanszor megbizonyosodtam, hogy az emlékezet mindig zavaros zsákutcába sodor” (18.), és hogy „egyre jobban kételkedem a hiteles emlékezőképesség létezésében” (18.). A szerző ezt nem csupán pszichikai problémaként veti föl, hogy tudniillik „rétesre vagy a krémesre gondoltam-e” (18.), azaz az emlékezetünk megcsalhat bennünket, a könyvben erre a legjobb példa, hogy az elbeszélő visszatér szülőfalujába, de sehogy sem találja (nem emlékszik rá) a szülőházát, ahol gyerekkorát töltötte. Ennél egyszerűbb példa, s talán inkább a szerzői emlékezet játéka, amit arról olvashatunk, hova is rejtette az apa a sváb/német (az államhatalom számára nemkívánatos) szomszéd rádióját: a kéménybe (101–102.) vagy a földbe („Jó néhány évvel később apád kiásta az elvermelt rádiókészüléket.” *Exterritórium*, 162–163.). Nem is beszélve arról, hogy sokszor nehéz eldönteni, valóban én emlékszem-e valamire, vagy csak családi legendáriumok kelnek életre az emlékezetemben. Végel László azonban ennél is tovább megy, amikor a „kizsákmányolt emlékezetről” beszél, arról, hogy „mindenki akként emlékezik a múltjára, ahogy a kor divatja igényli, észre sem veszi, hogy közben tiszta szívvel, ártatlan lélekkel hamisít” (18.). Ez utóbbival bevonja a történelem szerepét is az emlékezetformálásba. Mindennek tükrében értelmezhető, hogy a családtörténet – miként a történelmi múlt – szakadozott és a benne szereplők által is sokszor elhallgatott, kényszerűségből, rossz döntések miatt, mintegy átörököltve apáról fiúra azt a különleges státuszt, amely a kisebbségi léthelyzetből származik. Innét érthető meg, hogy a Végel által bemutatott családnak „nem volt rendes családtörténete” (23.), és „ezért nem is hivalkodom semmiféle kalandos családtörténettel, történetünk titka a történelem tűnékenysége, feldarabolása, az *elsüllyedt családtörténet*, amelyben legfeljebb csak egy-egy kései részlet villan meg. [...] A család élte az életét: szüntelenül újra kezdő, múlt nélküli család maradt, nem is csoda, hogy a múlt eltűnt, ködbe veszett” (56.). Összefoglalva: a *Temetetlen múltunk* többrétegű anyagában találunk egy kifejezetten erős fikciós részt, csak néhány példát hozok erre: ilyen a már említett diákokotthoni élet felelevenítése a magyarországi '56-os forradalom eseményeivel együtt, a Paksi nagyapa franciaországi/párizsi kalandjai (egyáltalán a nagyapa egyébként szintén könyveken áthúzódó alakja és megformálása egészen kivételes erejű), vagy az újvidéki vasúti pályaudvar restijében fölbukkanó kurvák, (ál)művészek, melósok s persze az elbeszélő diákhősünk kalandjainak leírása/kialakítása szintén emlékezetes. Ebben a részben olvasható az, amelyet a ritka tüneményes Ilona, az egyetlen magyar kurva Újvidéken mesél el Végel László gimnáziumi tanulónak, mielőtt beavatja a szexuális életbe: (festményeket mutat) „Nézd, ez Leila, a mostari barátnőm, emez meg Dalma, a trogiri lány, aki elmenekült a férjétől, a hercegovác rendőrtől, aki szeretkezés közben kapta rajta a spliti hajóskapitánnyal, ezért, ha egy rendőrt lát, rögtön összepisili magát” (182.). Hogy bizonyos perspektívából mi volt Jugoszlávia, azt ez a hrabali minőségű és erejű, mindamellert fergeteges humorú mondat jobban megvilágítja, mint sok tanulmány a régió történelméről, múltjáról, szunnyadó lehetőségeiről és végül tragédiába torokolló történetéről.

Természetes az előzőek fényében, hogy ez a fikciós családtörténet nem követi a család és a főhős életének minden pillanatát, sokkal inkább koncentrálna egy-egy jellegzetes részletre, időben gyakran rántja össze a múlt történéseit a jelenből származó kommentárokkal, értelmezésekkel (melyek a fikciós réteg mellett a mű másik nagy vonulatát képezik), tehát mind térbeli, mind időbeli megjelenítése az ily módon felfogott történetnek töredékes. Ám ehhez az is hozzátartozik, hogy a csillámló részletek, s itt a hangsúly a jelzőn és a jelzeten

egyszerre, egyaránt van, szóval hogy a részletek mögött egy nagyon is következetes, egységes és egész elbeszélői ethosz húzódik meg. Ezt az ethoszt a kommentárokból, az önértelmezésekből, illetve a múltbéli, lezajlott események utólagos értelmezéséből lehet előhívni, azaz a teljes műnek abból a rétegéből, amely (talán) nem igazán fikció, s amely (talán) az elbeszélés jelen idejét is meghatározza. Összességében ez a kettősség – fikció és élettények együttese – alakítja ki a *Temetetlen múltunk* végső formáját, amelyet a szerző is, az irodalomelmélet is az autofikció fogalmával ír le. Végel így beszél erről: „Nem volt szándékomban szokásos önéletrajzot írni, hanem olyan regényre gondoltam, amelyet az újabb műfajelmélet autofikciónak nevez. Meglehet, hogy azért vállalkoztam erre, mert hiányzik belőlem a magánügyekben is egyetemes emberi sorsot érzékelő nárcisztoid szellem” (Károlyi Csaba interjúja, *Élet és Irodalom*, 2019. október 18., 7.). Ugyanebben az interjúban említi Végel, hogy „rövid pár esztendő alatt három állampolgárságot cseréltem. A királyi Jugoszláviában születtem, aztán bejöttek a honvédek, felkaptak a bölcsőből, és azzal biztattak, Horthy katonája leszek. Aztán megérkeztek a partizánok, ők is felkaptak, a magasba röpitettek, és azt mondták, hogy Tito partizánja leszek”. Eltekintve most attól, hogy ez a történet több Végel-szövegben is előfordul, s hogy érdekes, amint a szerző valami olyasmiről beszél, amiről nem lehetséges közvetlen tudása, tehát a fikció erejére kell támaszkodnia, rámutat Végel László teljes munkásságának középpontjára. Az egész könyv (az egész jelentős életmű) arról szól, hogy abban az életben, melyben egy (egykori) jugoszláviai újdéki magyar (író) létezett/létezik, milyen kapcsolódási pontok vannak a lokális léthez, a magyarországi és az egyetemes léthez, s ezekhez bizony a személyességen át vezet az út. De milyen út ez? És milyen viszony tételezhető fel a lokális, a regionális és az egyetemes között? S hogy nem ennek a viszonynak a kinyomozása, feltérképezése és végül bemutatása volt-e a valóságos oka annak, hogy Végel úgy látta, a nyilvánvalóvá tett személyesség erejével is múlhatatlanul szükséges életútjának e sajátos összefoglalása, élete egyes részeinek újramondása. A szövegben a személyes réteg és a reflexió oszcillál, néha úgy éreztem, hogy az önéletrajzi elem mintegy előhívja, indokolja a racionális, elemző részleteket, bár ez utóbbiak talán és néha túlsúlyosak az epikai alakításhoz képest.

A könyv ezeket a viszonyokat nyomonza, kutatja, hogy ki is az elbeszélő, és milyen az ő története. Végel köztudottan a megszokott kisebbségi létezőmóddal szemben határozta meg magát mindig is, s most sok-sok esszé és regény után ebben az autofikcióban újra nagy erővel azt a történetet mondja el, melyben a *máság* szembesül azzal, hogy ahol van, ott idegen. A könyvben (mint egyéb Végel-szövegekben) vissza-visszatérő motívum a hontalanság, az otthontalanság érzése. Összekapcsolódik ez a családtörténettel, de még inkább a „Bildungsroman” történetével, ahogy a hős ráébred és szembesül azzal a helyzettel, hogy valójában sehova nem tartozik, sehol nincs otthon, hiszen nem vállal közösséget egy pusztán a nemzetre hivatkozó nacionalizmussal, de idegen már egy pusztán nemzetek feletti érzületben is. Ez az idegenségérzet áthatja a *Temetetlen múltunkat*. Az érdekesség, hogy miközben az elbeszélő idegenként jár-kele országában (Jugoszláviában), ugyanakkor nagyon is bensőséges viszonyt ápol azzal a környezettel, amelyben felnőtt. Jugoszlávia sokszínűségére, a kicsit az Osztrák–Magyar Monarchia sok nemzetiségből megképződő „aurájára” emlékező elbeszélés fogja át a szöveg *nem* érzéki/fikciós rétegét. A Végel-szövegek, mint ez újabb műve is, erről a kettősségről beszélnek folyamatosan, a közties létről, arról a nehéz, de mégis vállalható szerepről, hogy nem tartozunk se ide, se oda, se sehova – a Végel-féle korrajz a huszadik századi és jugoszláv szempontból (ami itt egyetemes szempont is egyúttal) a huszonegyedik századi életlehetőségek nagyon erős fölrázolása. Mint a korábbi idézetekben is látható volt, a *Temetetlen múltunk* egyfelől hivatkozik a kisebbségi lét tragédiáira és abszurdumaira, másfelől arra a szintén groteszk helyzetre, hogy ezek a tragédiák és abszurdumok nem egyszerűen a kisebbségi élethelyzetből adódnak, hanem becsatornázhatók az egyetemes létezés „nehézségeibe”. Amikor Végel arról értekezik, hogy

„*párhuzamos világokban élek*” (252.), akkor nemcsak a vajdasági/jugoszláviai kisebbségi életből eredő emberi helyzetekre, történelmi szituáltságra utal, hanem arra az életérzésre is, mely a világ boldogabb részein is fölbukkan, s ontológiai távlatokban jelenik meg, tudniillik az idegenség érzete ez. Megrendítően fogalmazza meg ezt a kettős léthelyzetet, amikor így ír erről: „tudomást sem vesznek a *plebejus kozmopolitákról, a nemzet mostohagyermekéről, az európai fattyúkról*, akik mindenütt idegenek, mert sehol sem érzik magukat otthon, akik érzik a nemzet és a nemzetfelettség feloldhatatlan konfliktusát, tehát mindenhová magukkal viszik a gyökereiket, melyekkel nem találnak megfelelő táptalajra, egyszerűen azért, mert idegennek születtek, az volt az apjuk is, az anyjuk is, ezért a hontalanságban próbálnak új otthont találni” (253.). A könyv és az életmű nagy, visszatérő kérdése, hogy lehetséges-e otthonra lelteni az otthontalanságban, be lehet-e rendezkedni a lokális és egyetemes létezés eme paradoxonában. Végel az előbbi idézetet azzal zárja, hogy „de ezért [tudniillik e kétségesnek tűnő próbálkozásért] nem kell őket sajnálni, mert igenis otthont találnak az otthontalanságban is” (254.). Ennek a keresésnek, kutatásnak, a köztes lét állandó idegenségben telő idejének a dokumentumai Végel könyvei, s mintegy az egész, ebben az értelemben vett személyes lét építményének záróköve a *Temetetlen múltunk*, mely éppen létrejöttével tagadja tulajdonképpen a „temetelenséget”, hisz megírása valójában katartikus eltemetése egy nagy illúzióknak (Jugoszlávia), feltárása és így méltó temetése a családi, a személyes és a történelmi múltnak, s talán épp ezt jelenti igazából az otthontalanságban való otthonra találás.

APÁM MEGÜTÖTT

Sajó László: *Volt időnk. Apám könyve*

Nehéz eldönteni, mit szeretett volna eredetileg Sajó László: önéletrajzot írni vagy a nemrégiben elhunyt apja már könyvalakban is megjelent önéletrajzát kommentálni, kiegészíteni, javítani. Elképzelhető, hogy, immár hatvanon túl, csak a saját életét szeretete volna összegezni, de kicsit messziről, az apa és tágabban a család történetével kezdte, de mivel ezt az apja már elég jól megírta, egyszerűen átvette és újraközölte a vonatkozó részeket. De az is lehet, hogy eredetileg az apa szövegét kezdte el javítgatni (afféle *Javított kiadás* készült?), különös tekintettel az őt érintő, rá vonatkozó passzusokra, és végül ebből nőtt ki egy életrajz – amit az összegzés, a számadás motivált. A könyv utolsó lapjain ugyanis a hatvanon túli szerző egy tüdőkörházból beszél, ahová az őt gyerekkorától elkísérő betegsége juttatta, és ahol naponta vittek el mellőle nála fiatalabban elhunyt férfiakat is. Talán úgy érezte, egy, a végéhez közeledő élet megírása, olvashatóvá, maradandóvá tétele a feladata, de mivel ez a történet nem mondható el az apa története nélkül, a megszülető könyv sem nélkülözhetette az apa (D. Sajó László) korábbi könyvét.

Így aztán az a furcsa helyzet állt elő, hogy a könyv első száz oldalából összesen talán kettőt írt ennek a könyvnek a szerzője – ezt onnan tudjuk, hogy a tipográfia gondosan elkülöníti a két szerzőt: az apa dőlt betűs könyve látszik a főszövegnek, a fiú betoldásai szögletes zárójelben a kiegészítéseknek. Csakhogy a kötet második felében megfordul az arány, a fiú szövege mellett szinte elvész az apa egy-két bekezdése. Könnyen megérthető a váltás oka: amíg a gyerekkorról beszél, a közösen töltött évekről, addig az apáé a szó, amikortól a felnőttkoráról, az apa, aki már nem volt szemtanú, aki már csak messziről látta a fia életének alakulását, elhalkul. A fiú házasságairól, az unokák születéséről és a válásokról még ő is beszámolt az emlékirataiban, de minden más rejtve maradt előtte – merthogy ez az apa-fiú kapcsolat nem volt különösebben jó kapcsolat. Nem, vagy csak keveset beszéltek, és akkor sem a megértés igénye és a segítő szándék vezette az apát. Legalábbis a most megjelent, hangsúlyosan az apa halála után megírt-létrejött könyv erről árulkodik.

Az aparegény mint műfaj az először 1977-ben megjelent *Egy családregény vége* vagy Lengyel Péter 1978-as *Cseréptörés* című regénye óta megkerülhetetlen a magyar irodalomban is, de az igazi aranykora a *Harmonia caelestisszel* kezdődött, és mára mintha el is múlt volna. Sajó érzésem szerint nem aparegényt szeretett volna írni, hanem, ahogy az imént is jeleztem, önéletrajzot, de már az első mondatoknál falakba ütközött: az apa története nélkül nem tudta elmondani a sajátját, sőt az apa szövege nélkül sem tudta megírni a sajátját. A címadással, az *Apám könyve* címmel pedig véglegesen az apa árnyékában ragadt – ahonnan talán épp ezzel a munkával szeretett volna kilépni.

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019
242 oldal, 2790 Ft

A végtelenül személyes, a tabukat nemhogy nem kerülő, de kifejezetten kereső, azokkal az olvasót itt-ott már provokáló, hibrid műfajú szöveg nem más, mint az önéletírás vagy életrajz, a memoár, a napló, az esszé, másrészt pedig a fejlődésregény ötvözése. Sajó kötete az Esterházy utáni apakönyvek közül György Péteréhez, az *Apám helyetthez* áll a legközelebb – már ami a nézőpontot és a stílust illeti, de amikor a generációváltás mellett a rendszerváltást is tematizálja, amikor önmagát szabadabb, szabadabban döntő emberként írja le az apához képest, akkor akár Györe Balázs (*Halottak apja, Apám barátja*), akár Kukorelly Endre (*TündérVölgy*), akár Solymosi Bálint (*Életjáradék*), amikor a vidéki gyerekkort, akkor Háy János (*A gyerekek*) munkáit is felidézi. Elsősorban épp a közvetlen, személyes tartalmak, a közvetlen, nem eltávolított, hanem éppen hogy felfokozottan vállalt és hangsúlyozott személyes hangnem volt ezeknek a regényeknek a nagy újdonsága, merthogy ez a fajta önéletrajziség idegen volt a magyar irodalom hagyományától. György Péter könyvét, és vele együtt Sajóét is, még ma is nehéz szépirodalomként olvasni – habár utóbbinak számos gondosan megírt, árnyalt értelmezésre is lehetőséget adó része is van, főleg a könyv utolsó negyedében.

Milyen az a fiú, aki magát az apjához mérve próbálja bemutatni? Milyen az a fiú, akit apja formált azzá, akinek most mutatja magát?

„Meggyőződésem, hogy apámnak köszönhetem, hogy egyáltalán eljutottam a diplomáig” (168.), bevallása szerint az apja indította el a költői pályán (130.), vagyis szinte mindent neki köszönhet, amit az életben elért. Ez eddig közhely, üres futam, a legtöbbször ilyeneket mond és gondol, főleg az apa halála után, a gyászban. Sajó viszont, ha nem is ennyire nyíltan, de felveti, hogy talán sok minden mást is az apjának köszönhet: a magánéleti kudarcait, a válásait, a társas kapcsolatainak, de még a karrierjének is korlátokat szabó dadogását, a néhol súlyos méreteket öltő alkoholizmusát vagy a nemegyszer veszélyes helyzeteket eredményező szexuális étvágyát. A tisztelet és szeretet mellett mindig ott a vád – mondanom sem kell, csak az utóbbiért érdemes ezt a könyvet elolvasni.

Kezdődik ott, hogy az egyébként vidéki, előbb borsodi falvakban, majd Miskolcon tanárként dolgozó apa látszólag kedves és türelmes, aki sosem bántaná a feleségét és két fiát: „Sose ütött meg” (145.), „apám sose vert bennünket” (144.), „velem apu se kiabált” (122.). De közben előkerülnek a bántalmazások, előbb csak a verbális terror, például az, hogy az apa rendszeresen a fejéhez vágja: „ezt se tudod rendesen megcsinálni?” (162.), ami előhívja azt a földbe gyömöszölő érzést a fiúból, hogy „sose leszek férfi, sose leszek felnőtt” (uo.) – még akkor is, amikor már rég felnőtt, amikor már gyerekei vannak. Tipikus bántalmazó mozzanat a beszédmegvonás mint büntetés, és ebből megint csak csokornyai példát lehetne összegyűjteni a szövegből: „Apám nem szólt hozzám” (159.), „Miskolcig nem szóltunk egymáshoz” (139.), „beszélgetünk, mint a székely viccben” (162.). A megfélemlítés pedig hatásosan működött: „Mi is jobbnak láttuk öcsémmel, ha csendben maradunk” (182.).

De természetesen itt nem ért véget az agresszió, a félelmetes dühkitörés és a fizikai erőszak is előkerül. Előbb csak „néha egy-egy nyakleves” (144.), „nem volt szokása káromkodni sem, csak néha egy-egy kutyaúristenit” (139.), majd előkerül néhány durvább eset is: „Apu kiugrott az ágyból, pizsamámnál fogva kiráncigált, és ledobott a szőnyegre” (121.), „apám nyakon vágta (ő volt kéznél), mire öcsém beleverte az orrát a bőgrébe, folyt szépen bele a tejbe a vér” (144.). Kiderül, hogy a sosem kiabáló, mindig aranyos apa egy rossz jegy miatt is tudott ordibálni (131.), és gyakorolta a megfélemlítés más eszközeit is: „Apám fújtatott fölöttem” (121.). Sok példája van a szabadság korlátozásának, kezdve a tévé- és focimegvonással.

Kiderül persze, hogy korábban az apát is verték – ez még az apa szövegéből: „Nem vettük észre a tanító urat. Amit kaptunk, nem tettük az ablakba. Engem is éppen olyan jó szívvel vert, mint a saját gyerekeit. Hangosan bögtünk. És mindez még semmi! Amikor estefelé hazamentem, a szüleim már tudtak a csínyről. Megkaptam a magamét tőlük is” (31.)

– de sokkal fontosabb a könyv szempontjából, hogy az agresszió öröklődik, és amikor a fiú, a szerző olyan helyzetbe kerül, maga is használja a fizikai erejét. Erre példa a nevelőtanári munkája, annak a mélypontja: „Sorba állítottam őket a folyosón, és válogatás nélkül felpofoztam őket [...], aki éppen sorra került, akit éppen kedvem volt, ütöttem” (154.). A dolog azért különösen súlyos, mert egyébként a szerzőben is tudatosul, hogy az intézetben a férfi nevelő hamar az apa szerepébe kerül: „Én voltam az apa. Az apjuk, akit talán nem is látnak. Aki sosem jön értük. Aki nincs is” (uo.), vagyis voltaképp apaként üttötte-verte a rábízott gyerekeket, ahogy korábban őt verte az apja, akit meg az ő apja vert. Megrázó, hogy egy önéletrajzi könyv legfontosabb motívuma az erőszak, a verés, amiből szépen összeáll a lánc, a dominó, a talán soha véget nem érő családi örökség. Megjegyzem, épp az imént idézett mondat, a megduplázott „őket” stílustalansága miatt is nehéz szépirodalomként olvasni a könyvet – habár még mindig a fiatalabb Sajó szövege a jobb minőségű. Írni tudásban biztosan legyőzte az apját, és nem lehet kétséges, efféle verseny, az egymás mellé szerkesztett szövegek versenye is ez a könyv, apa-fia verseny, ahol a fiú játszik hazai pályán.

A könyvben emlékező fiú azonban nem a pofonokat fájlalja leginkább, hanem azt az érzést, amit át kellett élnie, amikor az apa ellökte magától, szégyellte. A dadogás hároméves korában alakult ki, és máig megmaradt. A könyv természetesen kutatja az okokat, és talán is magyarázatot, rögtön kettőt, az iskolát és a kórházat: „Úgy sejtem, hogy az iskola (amit gyűlöltem) okozta a dadogást, a stressz; és a hároméves koromban átélt kórház, a folytonos sírás” (120.). Mindkét megoldás háttérben ott a nyilvánvaló vád: miért nem tudták ettől a szülők megvédeni? A háromévesen megélt tüdőbetegség, elszakítotttság és az abból kialakuló dadogás meghatározta az apa-fió kapcsolatot is. Az apa mintha szégyellné a beszédzavarral küzdő gyereket, és bár eleinte próbálják logopédushoz járni: „Miskolcra jártunk logopédushoz, de nagyon körülményes volt az utazás” (121.) – írja az apa –, de végül úgy érezték, nagyobb fáradtsággal járt elhordani a gyereket a szakemberhez, mint amennyire fontos a gyógyulása. Majd rátesznek egy lapáttal: az ország másik felébe, Kőszegre küldik az amúgy is érzékeny, magányos tízéves kisfiút, egy bentlakásos logopédiai iskolába, ahol újabb szeparációs szorongások, szeretethiány és még nagyobb magány vár rá, és a félelem, hogy a szülők talán sosem jönnek vissza érte. Egy árulkodó és tipikus, az apa hatalmát, tekintélyét és kegyetlenségét jól megmutató idézet, amiben ott a fiú állandó megfelelési vágya és az ahhoz szorosan kapcsolódó frusztrációja, hogy úgyszemint tud megfelelni, úgyszemint méltatlan az apa szeretetére: „Apám visszatérő mondanása volt: »Betegség, kényesség!« (És akkor ott voltam én, az örökké betegeskedő gyerek)” (200.).

Az önbizalomhiány ugyanis meghatározó ebben az élettörténetben, és nemcsak az apához fűződő, hanem lényegében minden társadalmi kapcsolatban. A történetek mögött húzódó vád ugyanakkor az, hogy az önbizalom szétverésében az apának voltak megbocsáthatatlan lépései. Ha azt mondom, a könyv részben ennek az állapotnak a legyőzéséért íródott, akkor hozzá kell tennem, ez nem volt sikeres. Ahhoz a könnyen tetten érhető, mégis rejtett, elkent bírálatoknál többre lenne szükség – és, megjegyzem, akkor egy ennél is jobb könyv születne volna. A könyv bemutatóján (a Youtube-on látható) Sajó elmondta, amíg az apja élt, eszébe sem jutott volna róla írni, mert félt az apjától. De sajnos ez a félelem most is ott van a mondatokban – az áldozat az agresszor emlékéitől, árnyékától is fél, és sokszor, mindjárt hozok néhány példát, inkább magát üti, magát alázza meg, mintegy az apa gyakorlatát folytatva, ahelyett, hogy az apát bírálná. A sokszor visszatérő „apám ezt is jobban tudja” (165.) fordulat itt-ott kap némi ironikus felhangot, de a szöveg nagyobb feszültségéhez nagyobb eltávolodásra lett volna szükség, és az olyan, csak összeszorult torokkal olvasható mondatoknak, mint a „Nem hoztam szégyent apámra” (168.), nem is lett volna szabad papírra kerülniük. Az apa védelmére, mentegetésére pedig semmi szükség egy olyan könyvben, amelyiknek az áldozatról kellene szólnia. Belépett a pártba, de csak kényszerből stb.

Nyomasztó olvasni, milyen szinten határozta meg az apa a fiú döntéseit, talán kicsit jobban is, mint az egy modern családban megszokott. Az apa döntött a középiskoláról, az egyetemválasztásról, közben ő intézte az egyetemi protekciót (vagy épp nem volt hajlandó szólni a fia érdekében), de még az első munkahelyeket is. „Persze ezt a munkahelyet is apám intézte” (153.) – írja a szerző, amikor az érettségi után a nevelőotthonban kezd el dolgozni. Ez is olyan mély tapasztalat, hogy a későbbi sikerekben is az apa háttér munkáját sejtí, azaz az apát szinte mindenhatónak, önmagát gyengének látja: „Kérdeztem anyámat, apám ebben is benne volt-e. »Ezt te csináltad, fiam.« Legyek büszke magamra. Aztán vagy így volt, vagy nem” (155.).

A könyvnek körülbelül az egyharmada az apa szövege, emlékezése. Ha már ilyen mennyiségben használta fel Sajó ezt az – ismét kiemelem – már publikált, mindenkinek hozzáférhető szöveget, sokkal több megjegyzésre, betoldásra, vitára lenne olvasóként igényem. Találni néhány pontosítást, ezek egy része is inkább a tovább élő anya szóbeli közlései, holott egészen biztos, hogy az apa torzított, szelektált, emlékeket fényesített, hamisított vagy kevert össze – lett volna alkalom ezeket leleplezni. Olyasmire gondolok, mint az „Így emlékszik apám. Én meg úgy, hogy az óvodából az első héten megszöktem” (117.), vagy az „Így emlékszik apám. Természetesen ez is velem történt” (118.) – amikor az emlékekben a két fiú történetét összekeveredik. Van egy-két „javítom apámat” (például 172.), de az én ízlésem szerint ez a hozzáállás lett volna a követendő, a *Javítom apámat* lehetett volna a könyv címe, beleértve azt is, hogy a fiú jobb ember lett, mint amilyen az apja volt.

Ennek persze az a legfőbb akadálya, hogy mindezek után is azt bizonygatja a történetekkel, hogy ő bizony rossz ember – mintha csak az apját akarná igazolni, aki talán tényleg ezt gondolta. Láttuk az iménti kollégiumi jelenetet egy vadállat-terrorista nevelőtanárról, aki válogatás nélkül üti a rábízott diákokat. Ennél súlyosabb, amikor tizenéves tanítványait környékezi meg az osztálykiránduláson, egy esetben egy olyan kislányt, akinek az anyja is a szerző szeretője volt: „Egyszer bementünk a bokorba, csókolóztunk. Aztán találkoztunk – a végé a tábortól távolabb volt, ő onnan jött, én oda mentem. Megfogtam a kezét, behúztam a bokorba, leültünk. Állt a faszom a mackónadrágban, meredezett a sátor. Nem mertem elővenni, mert elfut. Vagy nem” (152.). Gyomorforgató részletek ezek – és ilyenkor persze jobban szeretnénk mégis szépirodalomnak, fikciónak tekinteni a könyvet, nem pedig életrajznak. De akárminek is tekintjük, maga a gesztus nem más, mint önostorozás, önfeljelentés, önbántalmazás, annak bizonygatása, hogy a beszélő egy morálisan megsemmisült figura. Feltűnő ugyanakkor, hogy az apa szövegében sosem szerepel a „szégyen” szó, a fiú viszont legalább tízszer használja.

Lehet, hogy pár évtizede ez még jó dumának tűnt, de ma, a *metoo*-kampány idején és a szexuális ragadozókat leleplező és elítélő világban megdöbbenő, és csakis önostorozás felől érthető, ahogy az erotikus képzelgéseiről, a mániákus önkielégítéseiről, a pornófüggéséről, az erotikus képzelgéseiről és valóságos kalandjairól ír, amit, irodalmiasan, csakis „baszdüh”-nek lehetne nevezni. A vágy mindent elsöprő ereje ez, ami szinte minden élethelyzetben a csajozás lehetőségét keresi. A munkahelyein is kikezd a kollégákkal (és diákokkal), a férjes asszonyokkal. Furcsa, hogy egy önéletrajzi munkában ezeket a kínos részleteket is fontosnak tartja elmondani. Megalázva ezzel magát – mintha az apjától, aki folyamatosan megalázta, ezt az örökséget, ezt a feladatot kapta volna. Mint már láthattuk, a beszélő nem lázad az apja ellen, inkább igyekszik az apa halála után is megfelelni neki. Mindig félt tőle, de igazság szerint most is fél tőle. A szeretetére, az elismerésére vár, amit talán akkor kaphat meg, ha az önképét az apa által róla alkotott képhez igazítja. Ezért a nőekkel kapcsolatban is inkább a kudarcairól ír, azaz bár úgy jelenik meg, mint egy nagyon igyekvő, a nőkre nagyon-nagyon vágyú fiú, majd férfi, csak kevés babért arat – ha sikerül is valakit elcsábítani, legfeljebb az első éjszakáig jut, aztán a nők többet nem keresik. Visszatérő megjegyzések: „a következő nőnél se volt nagy sikerem”, „nem volt bennem köszönet” (163.).

Szívesen olvastam volna többet a két válással végződő házasságról is (mindkettőből született egy-egy gyerek), mert ez ráadásul egy másik fontos, megint csak a negatív kép erősítésére szolgáló témát is érint. Mert bár erről konkrétan nem ír, vélhetően alkohol-problémák, az apai örökséggel szintén összefüggésbe hozható alkoholizmusa vezetett a válásokig. Abból gondolhatjuk ezt, hogy amikor az első feleség megtagadja a láthatást, épp arra hivatkozik, hogy egyszer a volt férj részegen jelent meg, az ajtón át érezhette a mérhetetlen kocsmabűzt. „Ez persze nem igaz” – írja az elbeszélő (184.), de a probléma így is, úgy is valós, és egyáltalán nem kellemes olvasni, ahogy a regény más részein az ivásról, az ivásban található örömről vagy csak a kocsmázás rutinjáról ír. Az általa is használt szó, a „kocsmabűz” érződik a szövegben, és kifejezetten elkésérítő a Tibi atyás vagy Bödőcs Tibor-féle reflektálatlan, menőnek látszó viccelődés az alkohollal: „Utána kimentem egy kisunicumért és még két sörért, ittam és sírtam – hogy csak kisunicumot vettem” (182.), „veszek párizsit, sört, unicumot, csak a legszükségesebbeket” (217.), és sok-sok más szöveghely. Azért elkésérítők ezek a viccek, mert egy (két) családi tragédia hátterét, keretét adta az alkohol, két gyerek szenvedett és szenved tőle – épp ezért vártam volna, hogy a szerző árnyaltabban, kritikusabban beszéljen a kérdésről, de ez, sajnos, elmaradt. Ezt is csak annak lehet betudni, hogy az apa fontosabb, mint a feleségek vagy a gyerekek, az apával viaskodik, neki igyekszik megfelelni a kocsmában és az íróasztal mögött is. Elvesztette a gyerekeit, a családjait, majd a láthatáshoz való jogát, amire az a válasz, hogy „Beültem a Szitába (Szitakötő presszó), onnan, egy unicum és egy sör mellől néztem az üveglablakon át, ahogy viszi az anyja a gyereket” (185.) – keserű, vagy inkább elkésérítő, de amúgy jól megírt jelenet ez is.

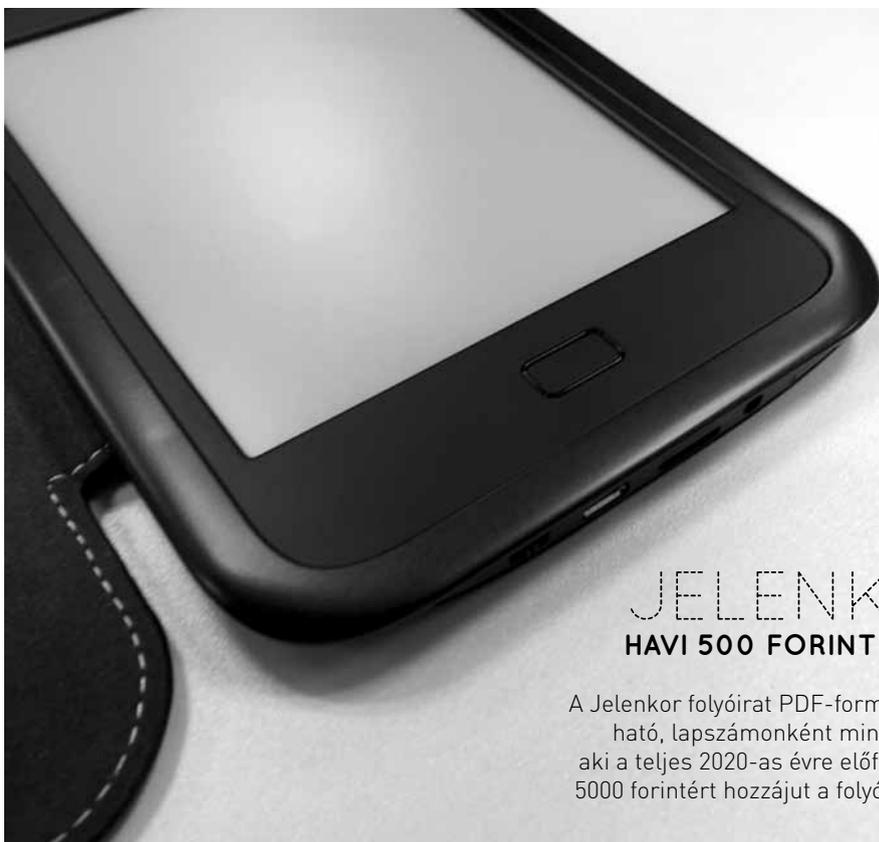
Sok ehhez hasonló, esztétikailag értékes, emlékezetes pillanat van a könyvben, takarékos, rövid, de átütő szövegrész, nem egyet versben is el lehetne képzelni – a könyv végére szerkesztett négy kiváló vers meg is mutatja, hogyan képzelhető el a transzfer. Emlékeztetek az apával való konfliktusok és a haldoklás folyamata, illetve az olyan apróságok, hogy a beszélő még tizenhét évesen is az akkor tizenöt éves öccsével kényszerült egy ágyban aludni, hogyan nézték otthon a tévét, milyen volt az első nap a kórházakban, szanatóriumokban, kollégiumokban, távol a családtól, bátran megírt rész, hogy mi módon talált rá tinédzser korában az önkielégítésre, könyvtárosként hogyan csábította a polcok közé a törzsolvasót – „Azóta is, ha polcot látok... Egy Dexion-Salgó!” (148.) –, aztán sokkal később a válások, az elköltözések folyamata, a hajléktalanlét kísértete és a volt feleségnél maradt gyerekekkel való elmaradó találkozások körül kavargó érzések és képek, vagy épp a már hatvan fölött megélt tudószanatóriumi hetek élménye is ilyen. És persze ilyen a dadozással való küzdelem, a foci szeretete – „A fociban a beszédhibám se zavart” (118.), vagy az a mondat, hogy „Apám, finoman szólva, nem értékelt sokra az én ún. költőségemet” (186.), ami azt mutatja, hogy az apa még abban sem tudta elismerni a fiát, amiben pedig valóban sikeres volt. De attól tartok, ez a könyv tetszene neki, ha olvashatná. Nem lett volna szabad ennek így lennie.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2020-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2020-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

A NIHILISTA NEMZEDÉK

Albert Camus: Előadások és beszédek. Üzenet a száműzött magyar íróknak

Camus fiatalokora óta aktív résztvevője volt az algíri, később pedig a francia értelmiség különböző alkotói közegeinek, aminek köszönhetően életművét jelentős műfaji sokszínűség jellemzi – az irodalmi recenzióktól kezdve a színpadi adaptációkon át egészen a politikai beszédekig. Manapság viszont elsősorban íróként – esetleg filozófusként – tartjuk számon, és noha a magyar nagyközönség számára az 1956-os forradalom kapcsán írt beszéde is ismert,¹ publicisztikája – amely legalább akkora jelentőséggel bírt életében, mint írói tevékenysége – mára szinte teljesen feledésbe merült. Ezt a hiányosságot pótolja részben a nemrégiben megjelent *Előadások és beszédek. Üzenet a száműzött magyar íróknak* című gyűjtemény. A könyv megjelenése indokoltá teszi, hogy újólag megvizsgáljuk, mi a szerepe ennek a műfajnak Camus életművének egészén belül.²

Ezt a célkitűzést nemcsak a műfaji sokszínűség nehezíti meg (olyan kérdések miatt, mint például hogy támaszkodhatunk-e filozófiájára irodalmi és publicisztikai művei értelmezésekor), hanem a kiforrott szakmai nyelvezet és a pontos hivatkozások mellőzése is. Ugyancsak figyelembe kell vennünk a publicisztika kapcsán felmerülő műfaji jellegzetességeket is, például a tömörséget, vagy Camus törekvését, hogy művészi és filozófiai tevékenységét teljesen elkülönítse publicisztikájától.³ Ugyanakkor ezek a nehézségek még inkább szükségesé tesznek egy olyan recenziót, amely – a beszédgyűjtemény fő filozófiai keretrendszerének bemutatásával – a leendő olvasó számára megkönnyíti az értelmezést. Az alábbiakban ennek vezérmotívumát Camus történelmi önnarrációjára támaszkodva ragadom meg.⁴

Camus legismertebb művei, *Az idegen*, a *Sziszüphosz mítosza* és a *Caligula* mind az általa „abszurd ciklusnak” nevezett – körülbelül 1939 és 1944 között lezajló – alkotói korszakban születtek, aminek köszönhetően nevét főleg az „abszurd” fogalmához, illetve az ahhoz kap-

¹ A kötetben ez is megtalálható két másik magyar kötődésű szöveggel együtt (308–324.).

² Köszönöm Faragó-Szabó Istvánnak és Sajó Sándornak az íráshoz nyújtott segítségét.

³ Vö. Jeanyves Guerin: Camus the journalist. In: Edward J. Hughes (szerk.): *The Cambridge Companion to Camus*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 88–91.

⁴ Kamocsay Ildikó, a kötet fordítója, a beszédeket tisztán a saját kontextus egészében, az életműből kiemelve közelítette meg rövid előszavában. Ennek során a közös sors és a személyes szabadság ellentmondását, az ember válságát, illetve a művész és a testvériség terminusok köré felépülő koncepciókat tartotta fontosnak kiemelni (5–7.).

Jelenkor Kiadó
Fordította Kamocsay Ildikó
Budapest, 2019
372 oldal, 3699 Ft

csolódó koncepciókhoz szoktuk kötni. Camus ekkoriban kialakult megközelítését többek között az egzisztencialista nyelvezet és tematika átvétele jellemezte, ami első olvasatra olyan nihilisztikus gondolkodó képét tárja elénk, akit önző, individualista etika jellemmez: miután az élet értelme után kutatva felismeri, hogy az abszurd világ nem kínál számunkra igaz, abszolút értékeket, mindennekfelett a saját boldogságát jelöli meg élete fő célkitűzéseként.

Az összkép persze árnyaltabb. Camus számára a „nihil” semmiképp se filozófiai végkövetkeztetés, hanem sokkal inkább egy felismerésből fakadó kiindulópont: „[h]a megfigyeléseinek eredményeként az abszurd világban köt ki, ez nem azért történik, mert úgy tetszik neki ott, hanem hogy kiutat találjon”.⁵ Műveiben problémákat és nem megoldásokat vázol fel, így az abszurd ciklusban elénk tárt gondolatok igazi értéke is abban fedezhető fel, ahogy Camus az ember személyes boldogság- és válaszkeresése, illetve a néma és rideg világ közötti feszültség megfogalmazására törekszik. Noha ezt az ideiglenes nyelvezetet és megközelítést idővel részben leveti magáról, ennek az ellentétnek az utóhangja később is meghatározza filozófiáját és így a jelen kötetet is – jó példa erre az abszurd világ leírásának lecserélése a tragikus koréra, ahol a klasszikus tragédiák példáján keresztül mutatja be az egyén (a racionális, az individuum) és a hatalom (a szent, az isteni) szembenállását, vagyis azt a dermedt feszültséget, amelyben mindkét fél egyaránt törvényes és igaz célt szolgál (242–258).⁶

A II. világháború okozta megrázkódtatás fordulópont Camus életében, mely megnyitotta az abszurd világ által felvetett problémák interszjektív vetületét,⁷ még messzebb sodorva ezáltal őt azoktól a nihilistáktól, akik mindent a lázadás eszméjének és az egoista boldogságkeresés etikájának vetettek alá.⁸ Camus empátiájának, amelyet az egyéni boldogságkeresés jogossága iránt érzett, meg kellett küzdenie azzal a szomorú jelenséggel, hogy sokan a világ értelmetlenségéből fakadó individualizmussal szörnyen visszaélve nemcsak lehetetlenné tették más emberek boldogságát, de egyenesen azok szenvedését, sőt halálát is okozták.

Camus önképét és életútjának fő mozzanatait mind megtalálhatjuk *nemzedék-narrációjában*, amelyet a kötetben a legrészletesebb formájában *Az ember válságában* (29–53.), *A hitetlenek és a keresztényekben* (80–102.), illetve *A gyilkosok idejében* (123–148.) találhatunk meg:

A két világháború közötti időben sokan közölünk nihilisták lettek. [...] Ha jól belegondolnak, látni fogják, hogy e nemzedék minden megnyilvánulása a lázadás tünetét mutatta. Az irodalom lázadt a mondat, az értelem, a világosság ellen; a festészet a forma, a tárgy, a valóság ellen; a zene a melódia ellen. A filozófia arra tanított, hogy nincs igazság, csak jelenségek vannak, amelyek lehetnek Mr. Smith, M. Durand, Herr Vogel, de ebben a három entitásban nincs semmi közös. [...] [A] mi generációnknak olyan értékek nélkül kellett szembenéznie a gyilkolással és a rettegéssel, amelyek szorult helyzetében a segítségére lehettek volna. (128–129.)

⁵ Roger Grenier: *Albert Camus. Tűz nap és árnyék*. Ford. Örvös Lajos. Bethlen Gábor, Budapest, 1994, 5.

⁶ Ugyancsak tanulságosak ebből a szempontból azok a megjegyzései, amelyekkel a pesszimizmus vádjára reagál. Camus számára a világ értelmetlensége elkerülhetetlen valóság, amellyel csak akkor tudunk bármit is kezdeni, ha első körben felismerjük és elfogadjuk létezését. Camus nem benyugodni akar az abszurdításba, hanem elismerni annak létezését, hogy lázadhasson ellene.

⁷ Persze ez közel sem jelenti azt, hogy teljesen elkerülte volna Camus figyelmét más emberek vagy közösségek szenvedése – ezt példázzák az arab szegénynegyedekről készült riportjai (Vö. Grenier, i. m., 340). Sokkal inkább arról van szó, hogy a világháborúig Camus csak egzisztenciális síkon próbálta megközelíteni ezeket a problémákat.

⁸ Camus II. világháború utáni filozófiai műve, *A lázadó ember*, amely az itt leírt problémák jó részét tárgyalja, a Camus által nihilistának tartott gondolkodók, irányzatok és jelenségek kritikáját is tartalmazza.

Sokan úgy reagáltak erre a krízisre, hogy értékfelfogásukat a másik véglet felé vitték el, olyan politikafilozófiákból erőt nyerve, amelyek a történelemnek általunk nem befolyásolható, totális értelmet tulajdonítanak. Camus szerint ez sem jó megoldás, sőt, így ismét a nihilista válságnál kötünk ki: ha csak valami tőlünk független értelem létezik, az a mi szempontunkból semmivel sem jelent többet, mintha semminek sem lenne értelme (66.; 131–133.).

Camus válságfilozófiája mögött annak a betegségnek a felismerése fedezhető fel, amely által ezek a 20. századi európai eszmerendszerek jórészt elfelejtették azt a feloldhatatlan szembenállást, amely az ideológiák absztrakt mivolta és a közvetlen emberi hús-vér valóság között áll fenn. Nem az volt ugyanis a gond, hogy nemzedéke élenjárói lázadásukkal szellemi és erkölcsi szabadságot követeltek maguknak, hanem hogy mindeközben elfelejtkeztek a *másikról*: arról, hogy a másik is ugyanolyan (saját világképpel rendelkező) hús-vér egzisztencia, mint ők, és legfőképp, hogy emiatt a másinak is ugyanaz a szabadság járna, amely nem korlátozható annak függvényében, hogy az ideológiánk milyen módon képes a másikat beilleszteni saját világnézetének rendszerébe (37.; 65.; 114–115.). Nem arról van szó Camus szerint, hogy ez következett volna a nihilista értékfilozófiák szellemiségéből: hiszen ha az ember legfőbb joga a szabadság és legfőbb célja a boldogság elérése, akkor értelemszerűen nemcsak nekem, hanem a másik embernek is ez a legfőbb joga és célja – a szabadság eszméje nem képzelhető el a társadalmi igazságosság eszméje nélkül (200.; 223–225.).

Ugyanakkor, ha a nihilista tendenciákat interszubjektív térben helyezük el, észre kell vennünk, hogy a valóságban csakis a korlátozott szabadság válik elérhetővé: hiszen én és a másik korlátozzuk egymást. Ez az a pont, ahol az európai történelem kisiklott, hiszen sokan inkább absztrahálták a többi embert, feláldozva a másik hús-vér realitását a korlátlan szabadság (és a saját ideológia) eszméjének oltárán, a többiek pedig mindezt – az objektív értékekre való hivatkozás lehetőségének hiányában – sokáig tétlenül nézték. A válság tehát a meglévő ellentmondások fel nem ismeréséből, olykor egyenesen tagadásából született meg, és épp ezért jelenti ki Camus többször is Szókratészre hivatkozva, hogy „valaki nem azért gondolkodik helytelenül, mert gyilkos, hanem azért gyilkos, mert helytelenül gondolkodik” (68.).

Szókratész többször is megjelenő mitikus alakja és a köré fonódó tragédia a 20. századi válság szimbóluma a kötetben; halálbüntetése az elnyomó hatalom polemikus győzelmét jelképezi a *párbeszédre* való nyitottság felett (107.). Camus számára a párbeszéd azonban nem az ellentmondások részrehajló elsimítását jelenti, és nem is egy világnézet győzelmét egy másik felett (82.). Arról sincs szó, hogy ne lenne szükség közös nyelvezetre, illetve „közös lelkiismereten” alapuló kölcsönös tiszteletre és elfogadásra. De mivel egy abszurd világban minden értékrend egy jó érveléssel ellátott személyes preferencia – amely emiatt nem objektív, de nem is szubjektív teljesen –, és senki sincs a nagybetűs Igazság birtokában, ezért a párbeszéd céljának egyik oldalról az öntudatosulásnak és öndefinálásnak, a másik oldalról pedig a megértésnek kell lennie; és még ha cél is a közös megoldás találása, azt mindig az adott ideiglenes célokra kell méretezni és vonatkoztatni (72–73.).⁹

Hasonló elképzeléseket fedezhetünk fel azokban a leírásokban is, melyekben Camus a 20. század filozófusát/művészt ábrázolja – ezekből most csak kettőt emelek ki. A *szabadság tanúja* című beszéde két archetípust különböztet meg: a hódítót és a művészt (111–122.). A *hódító/politikus* az az embertípus, aki mindenképp könnyűvé akarja tenni az életet,

⁹ Camus-nak a meggyőzésről, illetve párbeszédéről szóló eltérő elképzeléseit nem lehet teljesen feszültségmentessé tenni: miközben úgy gondolja, hogy a párbeszéd esszenciája az önkifejezés és nem a meggyőzés kell legyen, addig a II. világháború szörnyűségei részben épp abból fakadnak, hogy ma már van, akit nem lehet meggyőzni (64–65.). E mögött az ellentmondás mögött újra azt az őrlődő Camus-t találjuk, aki egyszerre akarja elismerni a személyes szabadság, illetve a társadalmi igazságosság princípiumát.

aminek kedvéért feláldoz mindent, letagadva a különbségeket és elpusztítva a másikat. Szöges ellentéte ennek a *művész*, aki épp a valóság komplikált mivoltát és a másik ember létezését (és annak fenntartásához való jogát) próbálja megvédeni mindenáron, ennek köszönhetően pedig *vitakész*, szolidáris, és akkor is a helyzet megértésére törekszik, ha a vádlott a saját ellensége.

Camus művészetfilozófiája szempontjából még jelentősebb dokumentum a Nobel-díjátadón 1957. december 10-én elhangzott *Stockholmi beszéd*, illetve a pár nappal későbbi felszólalását tartalmazó *Előadás az uppsalai egyetemen* (325–357.). A korábbi nihilizmus–történelmi materializmus ellentét analógiájaként itt a társadalomból kivonuló, illetve a realista írásmódot választó irodalom szembeállításuk kerül előtérbe, a kettő között, félúton pedig kialakul az igazi művész camus-i eszményképe, aki nem vagy az egyik, vagy a másik megoldásra egyszerűsíti le az üzenetét, hanem megpróbálja megtalálni a harmonikus mértéket, ahol mindkettő igazsága megszólal. A művésznak ez a típusa képes kritikai távolságot kialakítani a saját korától anélkül, hogy teljesen elszigetelődne tőle, és miközben elismeri az abszurd realitást, formálni is próbálja azt. A művész állandóan a klasszikus tragédiák által ábrázolt határmezsgyén egyensúlyozik – de mégis hogyan válik képessé erre a lehetetlen feladatra? Úgy, ha elsődleges céljának a megértést, nem pedig az ítélethozatalt jelöli meg – már azzal is, hogy ő csak megérteni próbálja a másikat, és ezáltal megszólaltatni őt, hatást gyakorol olvasóira.

Ezzel kapcsolatban célszerű az olvasó számára egyik leginkább releváns kérdést is feltennünk: milyen következtetéseket vonjanak le azok, akik maguk nem művészek? „A francia ellenállás tagjai, akiket jól ismertem, röpirataikat szállítva Montaigne-t olvasták a vonaton, ékes bizonyítékául annak, hogy lehetséges, legalábbis minálunk, megérteni a szkeptikusokat és ugyanakkor a becsület valamiféle képzetével is rendelkezni” (43.). Michel de Montaigne, a francia reneszánsz kiemelkedő szkeptikusa nem azok közé tartozott, akik mindent letagadnak, majd hátat fordítanak a világnak. Életműve elsősorban tudatosságra motiválja olvasóit: arra, hogy legyünk képesek kritikusan gondolkodni, legyen bátorságunk a velünk született nézetek igazságát feszegetni, és legfőképp próbáljunk megérteni más nézőpontokat is, sőt akár tanulni is belőlük – mindezt a mindennapi életünk radikális feladásának igénye nélkül.¹⁰

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy a kötetben szereplő beszédek harmada különböző konkrét európai események kapcsán született meg: ezek a szövegek kevésbé teoretikusak, illetve itt a fő motívum sokkal inkább Camus-nek a *lázadás* mellett való kiállásában fogható meg. Ugyanakkor ezekben a szövegekben is a recenzióban jelzett kulcsmotívumok dolgoznak a háttérben: a különböző, elnyomott nemzetek személyes szabadságra való joga mellett való kiállás; azon kortárs marxisták elítélése, akik számára elfogadhatóvá vált a totalitárius elnyomás csak azért, mert a kommunizmus jelszava alatt történik; és természetesen az elhamarkodott cselekvés kerülése.

¹⁰ Vö. Marc Foglia – Emiliano Ferrari: Michel de Montaigne. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

szept
14
19⁰⁰

BUDAPEST KLEZMER BAND

30. Születésnap koncert

Vendég:
Szinetár Dóra

kodalykozpont.hu

nka

PÉCSI SÓR
PREMIUM LASER

PAPPAS
KAPASZTÓNYAI VÉZES

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

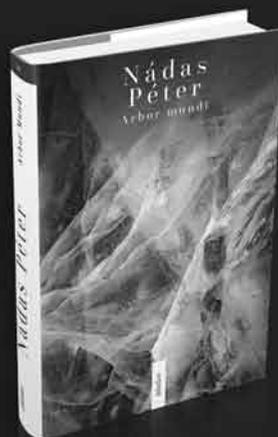
PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

Nádas Péter

válogatott esszéi

Nádas Péter:
Leni sír

Nádas Péter:
Arbor mundi

„Talán nem túlzás azt állítani, hogy Nádas Péter esszéisztikája a kollektív önismeretet célozza. Nem okoskodni akar, sem elveket vagy szabályokat számonkérni, sőt állításokat sem tesz arról, mi jó vagy helyes, és véletlenül sem moralizál. Csupán reflexióra szólít fel, s kínál hozzá módszertant, témát, kiindulópontokat, megközelítéseket. Gondolkodik. Szemlélődik. Eleméz.” – Görözdi Judit